

**EL MÓN DE LA POLÍTICA EN LA CATALUNYA
URBANA DE LA RESTAURACIÓ.**

**EL CAS D'UNA CIUTAT INDUSTRIAL. MANRESA:
1875-1923.**

**Tesi de Doctorat
Maria Gemma Rubí i Casals
Dirigida per: Borja de Riquer i Bernard Vincent
Universitat Autònoma de Barcelona
École des Hautes Études en Sciences Sociales de París**

Abril del 2003

EL MÓN DE LA POLÍTICA EN LA CATALUNYA URBANA DE LA RESTAURACIÓ. EL CAS D'UNA CIUTAT INDUSTRIAL. MANRESA: 1875-1923

PRIMERA PART

I- Introducció

- 1.1. Gènesi i definició del projecte
- 1.2. Itinerari de la investigació
- 1.3. Objectius i hipòtesis
- 1.4. Metodologia
- 1.5. L'estructura de la Tesi
- 1.6. Les fonts

II- Catalunya i el sistema polític de la Restauració

- 2.1. La dinàmica del sistema polític en l'Espanya de la Restauració
- 2.2. La Catalunya de la Restauració: una població en creixement, una economia dinàmica i una societat civil articulada, mobilitzada i conflictiva.
- 2.3. La influència política en la Catalunya de la Restauració
- 2.4. El canvi polític en la Catalunya urbana
- 2.5. El comportament polític del districte de Manresa entre 1876 i 1923

III- Les coordenades de l'espai urbà

- 3.1. La fesomia de l'espai urbà: de la ciutat manufacturera a la ciutat industrial i de serveis.
- 3.2. "Urbs vella, urbs dolenta". Una ciutat insalubre.
- 3.3. La població en l'espai urbà
  - 3.3.1. L'evolució de la població
  - 3.3.2. Els components de la dinàmica demogràfica
  - 3.3.3. Característiques socioeconòmiques de la població i nivells d'alfabetització
- 3.4. Les transformacions de l'economia
  - 3.4.1. Una ciutat que treballava de dia i de nit: les ocupacions socioprofessionals dels manresans i els sectors productius.
  - 3.4.2. L'evolució de l'economia: una ràpida panoràmica
  - 3.4.3. El sector de la veteria. Una indústria tradicionalment manresana
  - 3.4.4 L'agricultura i el sector vitivinícola
  - 3.4.5. La jornada de treball i les condicions laborals
- 3.5. L'univers ciutadà: grups i col·lectius socials
  - 3.5.1. Els senyors de Manresa: hisendats, fabricants i propietaris
  - 3.5.2. El món de les classes populars: menestrals, pagesos i jornalers de fàbrica.
  - 3.5.3. Les classes mitjanes: els treballadors de coll blanc i els quadres mitjos

professionals.

3.5.4. Els col·lectius "capacitats": funcionaris, militars i eclesiàstics.

3.6. Les institucions de poder

3.6.1. La Casa de la Ciutat

3.6.2. La Justícia

3.6.3. La Caserna

SEGONA PART

IV- L'inici de la Restauració: un clar viratge conservador (1875-1889)

4.1. L'herència del Sexenni Democràtic

4.2. La Restauració: un canvi de timó profundament conservador

4.2.1. L'avalot dels consums de 1878

4.2.2. El retorn dels clericals

4.2.3. La marginació dels republicans i la censura periodística

4.3. Les votacions dels ciutadans productors: l'era del sufragi restringit

4.3.1. La representació a Corts

4.3.2. La representació al govern local

4.3.4. La representació al govern de la província

V- Conflictivitat social, mobilització de les classes productives i la lluita per una representació autòctona del districte (1890-1899)

5.1. El sufragi universal masculí multiplica els esforços per controlar el vot

5.1.1. L'esfera del govern local: un terreny d'experimentació. Les eleccions municipals.

5.1.2. La representació a Corts, l'avantsala de la recomposició política local.

5.1.3. La representació provincial o el pacte fet número.

5.2. El regionalisme esdevé políticament conscient: el catalanisme de signe catòlic, el nou partit d'ordre.

5.3. L'ofensiva dels catòlics regionalistes i la descomposició del torn: 1899-1901.

5.3.1. Unes eleccions espontànies, netes i unànimes: les eleccions generals del 17 d'abril del 1899.

5.3.2. La conquesta de la representació parlamentària deixa el camí obert al control del govern local: els comicis municipals del 14 de maig del 1899.

5.3.3. La revolta dels contribuents i l'habilitat del diputat Leonci Soler i March a capitalitzar-la.

5.4. L'hora del desconcert: la resistència dels dinàstics al trencament de la disciplina del torn en la conjuntura de 1901.

VI- L'hegemonia del catalanisme polític conservador (1902-1923) (I)

6.1. Els republicans conquesten el govern local sota el lema de "*democràcia, benestar i llibertat*". La primera alcaldia de Maurici Fius i Palà, "*un señor curial con ribetes de proletario*" (1902-1904).

6.2. Catalanistes i carlins al consistori. La llarga alcaldia de Pere Armengou i Manso, "*un català del temps antic, però amb l'esperit obert a totes les legítimes conquestes del món modern*" (1904-1909).

- 6.2.1. L'experiència solidària (1906-1909): les eleccions generals de 1907 i les eleccions municipals de maig de 1909.
- 6.2.2. La Setmana Tràgica: una explosió d'anticlericalisme.
- 6.3. Els nivells d'influència política s'inverteixen: la nova alcaldia republicana de Maurici Fius i Palà i la recuperació dinàstica del districte de Manresa (1910-1916).
- 6.3.1. L'èxit del *copo* regionalista en les eleccions provincials d'octubre i el triomf republicà en els comicis municipals de desembre de 1909.
- 6.3.2. Els conservadors obtenen l'acta del districte de Manresa en període de govern liberal. Els preparatius de les eleccions generals de 1910: intrigues, pressions, influències i deslleialtats.
- 6.3.3. Clericals versus anticlericals: les eleccions provincials i municipals de 1911.

VI- L'hegemonia del catalanisme polític conservador (1902-1923) (II)

- 6.3.4. "*Derribar al endiosado Fius*": l'alcaldia de Francesc Llatjós i Perramon (1912-1913) i les eleccions municipals de 1913.
- 6.3.5. "*Sin Vila no es posible en Manresa candidato adicto, y Vila no es candidato sin alcalde Fius*". Les eleccions generals de 1914.
- 6.3.6. Maurici Fius i Palà torna a obtenir la confiança governamental . Les eleccions municipals del 14 de novembre de 1915.
- 6.4. Crisi i desorientació en la política manresana. L'esmicolament del bloc polític dretà i la davallada del republicanisme (1917-1923).
- 6.4.1. Els regionalistes recuperen el control del districte de Manresa. Les disputades eleccions generals del 9 d'abril de 1916.
- 6.4.2. L'alcaldia del regionalista Josep Coll i Roca i el trencament del bloc de dretes. Els socis de la coalició dretana, liberals demòcrates i carlins, reclamen protagonisme. Les eleccions provincials de l'11 de març de 1917.
- 6.4.3. Crisi social i l'Assemblea de parlamentaris. Les eleccions municipals de l'11 de novembre de 1917 i les gnerals del 24 de febrer de 1918.
- 6.4.4. La resposta patronal a la mobilització obrera: els lock-outs i les eleccios generals de l'1 de juny de 1919.
- 6.4.5. Crisi social, carestia de la vida i les eleccions municipals del 8 de febrer de 1920.
- 6.4.6. Apatia i escepticisme: les eleccions generals del 19 de desembre de 1920.
- 6.4.7. El trencament definitiu del bloc dretà i la recomposició de les correlacions polítiques sota l'hegemonia de la Lliga. Les eleccions provincials del 12 de juny de 1921, les eleccions municipals del 5 de febrer de 1922 i les eleccions generals del 29 d'abril de 1923.

TERCERA PART

VII- Els homes de la política i els seus instruments d'actuació.

- 7.1. Els homes que viuen per a la política i de la política. Els càrrecs públics.
- 7.1.1. La classe política local: regidors i alcaldes.
- 7.1.2. Diputats a corts i diputats provincials.
- 7.2. Polítics ocasionals, polítics quasi professionals. Els ciutadans políticament actius.
- 7.2.1. Qui eren els republicans?
- 7.2.2. Qui eren els carlins i els integristes?

7.2.3. Qui eren els catalanistes?

7.2.4. Qui eren els dinàstics?

7.2.4.1. Els conservadors.

7.2.4.2. Els liberals.

7.3. Dos exemples biogràfics.

7.3.1. La trajectòria d'un republicà: Maurici Fius i Palà (1863-1920). El carisme i la projecció pública d'un líder indiscutible.

7.3.2. La trajectòria d'un metge catalanista: Oleguer Miró i Borràs (1849-1926). Pensament i pràctica política.

7.4. Partits, moviments i tendències polítiques

7.4.1. Els grups polítics locals entre el Sexenni democràtic i el tombant de segle (1875-1899).

7.4.2. Els partits en una societat políticament en transició.

7.4.3.1. Les dretes: carlins i catalanistes

7.4.3.2. La desorientació dels dinàstics: *Nedar entre dues aigües*.

7.4.3.3. Les esquerres: republicans *fiuistes* i republicans nacionalistes.

QUARTA PART: LA VELLA I LA NOVA POLÍTICA EN UNA SOCIETAT CANVIANT

VIII- El món de la política en una societat canviant

8.1. L'univers de la política en els orígens de la democràcia liberal.

8.2. Les divisòries polítiques

8.2.1. La divisòria religiosa

8.2.2. La divisòria social

8.2.3. La divisòria nacional.

8.3. Les cultures i les tradicions polítiques

8.4. El discurs polític: el llenguatge dels manifestos i proclames

8.4.1. El discurs de l'apoliticisme

8.4.2. La defensa del proteccionisme econòmic

8.4.3. Mobilització i sinceritat electoral

8.4.4. La qüestió social

8.5. La pràctica política: l'actuació dels polítics en les Corts i en el Consistori.

8.5.1. Activitat política i representació parlamentària

8.5.2. Pràctica política i govern local

8.6. El rol del polític en el mercat social: entre l'oferta i la demanda. La intermediació d'interessos durant la legislatura de 1919/1920 sota el mandat del diputat Antoni Arderiu i Pascual.

IX- De la vella a la nova política. Les limitacions del procés de canvi polític i de democratització.

9.1. De la política de notables a la política de masses.

9.1.1. La política dels notables: amiguisme i favoritisme

9.1.2. El trencament del torn dinàstic, la consolidació dels partits d'arrelament social i el sorgiment de la política competitiva.

9.1.2.1. L'autenticació del sufragi i la creació d'un mercat electoral.

9.1.2.2. La persistència de la política caciquil

- 9.1.2.3. Més corrupció política, menys frau electoral
- 9.1.2.4. La importància del factor local en l'articulació de la vida política
- 9.2. Del partit d'interessos al partit ideològic
  - 9.2.1. Sociabilitat política i nivells d'adhesió partidista
  - 9.2.2. Activitats i models d'organització dels centres polítics locals
- 9.3. L'adveniment de la política competitiva i la configuració d'un sistema de partits local.
  - 9.3.1. Orientació del vot i nivells de participació en les eleccions generals (1901-1923).
  - 9.3.2. El comportament electoral dels districtes urbans
  - 9.3.3. L'articulació d'un sistema de partits local
- 9.4. Els elements del model de canvi polític
  - 9.4.1. Una representació política basada en el progrés del vot veritat
  - 9.4.2. La importància gens negligible de les relacions clientelars en la competició política.
  - 9.4.3. Els catòlics i regionalistes, els aglutinadors de la dreta manresana impulsora del canvi polític.
  - 9.4.4. Una fracció important de l'èlit dominant optarà per continuar confiant en el dinastisme conservador aliat amb el republicanisme local.
  - 9.4.5. El sorgiment d'un nou tipus de clientelisme vinculat als partits polítics moderns i a la política competitiva.

X- Conclusions

Bibliografia

Relació d'arxius i centres de documentació consultats

Apèndixs

- Índex de gràfics
- Índex de taules
- Índex d'apèndixs

EL MÓN DE LA POLÍTICA EN LA CATALUNYA URBANA DE LA RESTAURACIÓ. EL CAS D'UNA CIUTAT INDUSTRIAL. MANRESA: 1875-1923

PRIMERA PART

CAPÍTOL I

I- INTRODUCCIÓ

1.1. Gènesi i definició del projecte

Fa anys que em vaig començar a interessar-me per aquest projecte alhora apassionant alhora ardu. Un dels principals culpables de la meva investigació era i continua essent l'estudi del caciquisme, la versió hispànica d'un fenomen polític estès per tota la conca mediterrània i països llatinoamericans, i que en certa manera ha presidit el trànsit de la política de notables a la política de masses especialment en les democràcies del sud d'Europa. Actualment es tendeix a obviar aquest apel·latiu i es prefereix batejar aquest fenomen amb el concepte de clientelisme, menys historiogràfic i més familiar per al conjunt de les ciències socials. Ja que el clientelisme ha estat estudiat des de totes les òptiques possibles, és a dir, per antropòlegs, per sociòlegs, per politòlegs, per historiadors, i per un llarg etcètera de científics socials.

Quina raó trobem en l'actualitat per a estudiar un fenomen tan complex com el clientelar? Tantes vegades hem sentit a pronunciar la famosa sentència segons la qual la història ens il·lumina sobre la comprensió del present. Tal vegada aquesta premissa es compleix plenament i amb molta més contundència quan donem un cop d'ull a les realitats polítiques actuals dels països avançats. Ens adonarem que les democràcies no són ni de bon tros productes històrics acabats; que els nostres sistemes polítics adoleixen d'importants disfuncions i de seriosos defectes que els allunyen significativament de l'ideal democràtic definit pels filòsofs i teòrics de la democràcia representativa. En aquest sentit, hauríem de constatar tan sols que les democràcies occidentals experimenten en els darrers anys uns moments de dèficit legitimatori, els

quals passen, al meu entendre, per la crisi dels canals tradicionals de la representativitat política. Un dels principals canals han estat i són els partits polítics. Es retreu a aquests darrers que hagin trencat el cordó umbilical que els relacionava estretament amb els ciutadans. En aquests moments, els partits s'han convertit en grans maquinàries proveïdores de càrrecs públics i de diverses prebendes i tractes de favor dins els diferents àmbits de l'administració pública. I tendencialment han deixat de fer una altra cosa important: han deixat de ser transmissors de grans ideologies. Ben al contrari, els importa més comunicar missatges vagues i molt simplificats per tal de fer-se atractius als electors. I aquests, responent amb la mateixa moneda, tendeixen a realitzar amb les grans formacions partidistes estrictes operacions d'intercanvi. En una paraula, la democràcia de masses s'ha mercantilitzat. No en va, hom parla d'un mercat polític on s'intercanvien voluntats de govern i protecció d'interessos corporatius per vots i preferències electorals.

Ben cert és que el panorama polític ha canviat substancialment, i probablement no ha canviat tant la política com la mateixa societat. Però salvant les distàncies, sembla que amb aquesta defecció de les ideologies, la política en les societats actuals paradoxalment ha perdut transparència. I això malgrat el gran desplegament dels mitjans de comunicació de masses que permeten l'expressió de la diversitat d'opinions, i simultàniament es fan ressò continuadament i molt sovint d'una forma obsessiva dels debats polítics que presideixen l'acció del govern i les actuacions de l'oposició. No vull dir amb això que la política hagi reculat al terreny de la penombra¹, tal com així era en temps de l'oligarquia i el caciquisme, quan la vida política era patrimoni dels notables. Però, en tot cas, no han desaparegut alguns dels elements clientelars que caracteritzaven la política en l'etapa que és objecte d'estudi, i en alguns sentits, s'han revitalitzat, per bé que estem davant d'un nou tipus de clientelisme que s'ha vingut a qualificar com el clientelisme de partit o el de masses. Malgrat que en cap cas, el sistema polític sigui un epifenomen de la corrupció, tal com ho era durant la Restauració, període en el qual, el caciquisme permetia la patrimonialització del poder polític per part d'unes èlits que s'anaven turnant i per aquest fet, anaven desvirtuant les regles més elementals de l'Estat de dret liberal-democràtic. No és el propòsit

---

¹ Epítet afortunat que Antonio Robles Egea utilitza per definir les expressions polítiques de naturalesa clientelar a *Política en penumbra. Patronazgo y clientelismo políticos en la España contemporánea*, Madrid: Siglo XXI Editores, 1996.

d'aquestes ratlles el de fer un balanç sobre la vida política en la democràcia del present. Sinó simplement emfasitzar el fet indicat més amunt: l'anàlisi del passat contribueix poderosament a la comprensió del present, d'un present que, en l'àmbit de la política, sembla haver recuperat alguns components que en el passat eren el puntal de la vida pública. D'aquí la candent actualitat que presideix l'anàlisi d'aquest objecte d'estudi. Perquè una forma de delimitar les àrees fosques dels nostres sistemes democràtics i explicar el perquè de la seva existència és analitzar com es van construir històricament.

Naturalment, el caciquisme, que des d'un bon principi em va atreure la meua curiositat, potser pel seu component d'exotisme i de singularitat, no constitueix l'exclusiu vector que dóna sentit a aquesta recerca. Al contrari, un cop vaig poder despullar a aquest fenomen de tot contingut folklòric, i de la seva componenda de malastrugança que venia arrossegant la pobra i malaurada Espanya, si ens atenem al llenguatge gairebé apocalíptic del regeneracionisme finisecular, em vaig interessar pel poder en la seva nuesa. És a dir, què volia dir ostentar el poder, com podia ser exercit, com es distribuïa en una societat, qui aspirava a detentar-lo i perquè; quines relacions s'establien entre governants i governats i com aquests vincles evolucionaven amb el temps. Què significava el concepte de poder oligarquitat en un marc jurídic-institucional que progressivament va potenciar els drets i les llibertats democràtiques? Quin paper polític exercien les classes subalternes? Quin era el seu grau d'autonomia política? Quin era l'univers polític i quines eren les relacions de poder que s'establien en una ciutat industrial, econòmicament dinàmica com la ciutat de Manresa, però que des del tombant de segle havia anat perdent pes específic dins una Catalunya que s'anava vertebrant territorialment? L'evolució política de Manresa era similar a la de les altres ciutats de la Catalunya urbana? Aquest reguitzell de preguntes han esperonat aquesta apassionant investigació. Probablement n'han quedat moltes sense resposta, tan sols plantejades, amb la voluntat d'anar-ne desgranant algunes en un futur proper ².

D'altra banda, cal tenir present que historiogràficament parlant, la modernització i transformació de les estructures i institucions polítiques al compàs dels canvis socials ha estat un tema escassament tractat, o, en tot cas, ha meregut una atenció, al meu entendre, esbiaixada. Si exeptuem, és clar, la recent revifalla que estan experimentant

---

² Unes reflexions interessants sobre la metodologia a seguir per a l'estudi del poder local a L. Santiago Díez Cano, "Los estudios sobre el poder local: planteamientos y tendencias sobre la investigación reciente" pp. 97-111 i E. Toscas, "El estudio de las estructuras de poder local en el siglo XIX: aspectos metodológicos" pp. 37-50 a *Hispania*, , LIX, núm 201 (1999).

les anàlisis sobre patronatge i clientelisme que han vingut a revolucionar, al meu parer, un format ben sovint circular i linial -que havia quedat antiquat- amb què eren concebuts els estudis d'història política de l'època restauracionista. La continuïtat i el trencament de les formes d'acció política i dels mecanismes d'exercici del poder polític en una comunitat local en el decurs d'una llarga cadena temporal com l'escollida en aquest treball, això és, des de l'inici de la Restauració (amb l'herència del Sexenni democràtic inclosa) fins el cop d'estat del general Primo de Rivera el 1923, adquireix, en aquest sentit, una prioritat i una necessitat analítiques. En altres mots, ens preguntem si es pot detectar un relleu significatiu en la classe política que governava la ciutat i el districte de Manresa entre el Sexenni democràtic i la primera etapa de la Restauració alfonsina; i, entre aquesta etapa i el període de descomposició del sistema polític canovista des del tombant de segle fins a la dictadura. Quan i quina modalitat revesteix la desoligarquització del sistema en aquest àmbit local ciutadà? Quina intensitat adquireix aquest procés d'inici de democratització del sistema polític en l'era de l'adveniment de la democràcia de masses? Quines eren les característiques específiques de les diferents cultures polítiques que es van anar conformant al llarg del segle XIX, com la liberal, la republicana, i la catòlica carlina, i com es veieren afectades per l'eclosió de la cultura catalanista? Quines eren les clivelles explicatives dels aliniaments partidistes? Quin era el significat de les diferents etiquetes polítiques en el context ciutadà manresà?

El perquè de l'enfocament analític que he escollit per a abordar el tema que ens ocupa té els fonaments que explico tot seguit. Una de les principals característiques de la vida pública durant la Restauració alfonsina era la fragmentació política, és a dir, la vitalitat de la vida política local en detriment d'un plantejament estatal amb unes referències comunes per a tot el territori. Per bé que aquesta parcel·lació al·ludida no es pot confondre amb l'existència d'una multiplicitat de centres decisoris o de nuclis de poder, en la línia de R. Dahl quan defineix les democràcies actuals com a poliarquies, partint d'una concepció eminentment pluralista del poder³. Indubtablement, la sobirania pertanyia a l'Estat i aquest era unitari i centralitzat; però a l'hora de fer complir la llei o la seva voluntat havia de comptar necessàriament amb el concurs dels poders locals. Excepte moments molt puntuals, com les guerres carlines, l'estat liberal espanyol va

---

³ R. Dahl, *Poliarquía. Del autoritarismo a la democracia*, Madrid: Guadiana, 1974.

detentar continuadament el monopoli de la violència física mitjançant el control de les forces d'ordre públic, gràcies al qual dossificava la repressió institucionalitzada.

La militarització de la vida política va ser una constant en el llarg procés de construcció de l'estat-nació espanyol: pronunciaments, suspensió de les garanties constitucionals, suplantació de l'autoritat civil per la militar, estats d'alarma i d'excepció a la mínima de canvi, etc. Aquest fenomen va ser concomitant amb un clar dèficit de representativitat política inherent a la patrimonialització del poder d'un estat que malgrat tot era feble. Amb el sorgiment del sistema polític canovista, la generalització de les pautes del caciquisme polític va permetre almenys fins al tombant de segle i posteriorment en bona part dels districtes una estabilitat política basada en el torn pacífic. En mots de José Varela Ortega, l'executivisme o del predomini del poder executiu, la Corona i govern de torn orquestrat per aquella, en detriment del parlament, representant de la voluntat política dels ciutadans, va caracteritzar de ple la vida política oficial de la Restauració. Per aconseguir a la bestreta uns resultats electorals favorables als dissenys del nou govern, d'acord amb la política del torn entre partits, calia pactar de forma permanent amb els poders locals.

La relació centre-perifèria en un estat que s'esforçava per esdevenir unitari i centralitzat només esgota una dimensió del complex i polivalent concepte de caciquisme. Tal com veurem amb detall més endavant, al caciquisme se l'ha vist com a una realitat quotidiana, és a dir, present en totes les relacions socials, visió que ha intentat de superar, amb la voluntat d'integrar, per bé que sense èxit, els dos enfocaments tradicionals: el polític-electoral que posa l'accent en els aspectes més cruels i malsonants (eleccions prefabricades, resultats falsejats, tupinades, compra de vots, etc.); i el socio-econòmic que relaciona aquest fenomen amb una desigual distribució de la propietat i de la riquesa. Tot i així, malgrat l'abundància d'estudis d'història política realitzats sobre el període restauracionista, a hores d'ara, una de les preguntes més recurrents que encara els estudiosos de la matèria es formulen amb més insistència, és quina naturalesa tenia el poder polític durant aquesta llarga etapa històrica. Òbviament, les més recents tendències historiogràfiques recelen de la diagnosi culpabilitzadora deguda a Joaquín Costa en les seves famoses conferències a

l'Ateneu de Madrid i als resultats de l'enquesta, i que feia recaure la responsabilitat dels mals del sistema a la farsa del caciquisme.

1.2. Itinerari de la investigació

Intentaré ser molt sintètica a l'hora d'exposar l'itinerari de la investigació dit també el "parcours de la recherche". Primerament, incidiré en l'itinerari teòric, i en un apartat posterior, el metodològic. Havent pres consciència de la complexitat del tema que m'ocupa, el fet caciquil, vaig creure necessari d'ampliar la meua formació en Ciències Socials adquirint coneixements en Ciència Política i en Sociologia. D'aquesta etapa de formació teòrica pertany la memòria de llicenciatura que vaig redactar sobre la descomposició del sistema polític de la Restauració en la ciutat de Manresa vista des de l'òptica dels partits polítics ⁴. El següent pas va consistir a descobrir com es pronunciava la historiografia europea sobre el llarg procés de democratització esdevingut entre el darrer quart del segle passat i la segona guerra mundial, i en especial, si aquesta preocupació historiogràfica havia estat un leit-motiv en l'exhuberant història regional francesa i en els treballs de la Urban History britànica. Sobre l'exercici del poder en comunitats petites havien insistit alguns treballs d'antropologia històrica tant italians com francesos. Això ho vaig dur a terme en una llarga estada de recerca en les biblioteques i centres de recerca i de documentació parisines⁵. La recerca bibliogràfica la vaig completar especialment en la Scuola Normale Superiore de Pisa i a l'Institut d'Estudis Europeus de Florència on vaig tenir l'ocasió de familiaritzar-me amb la historiografia italiana i amb l'abundosa literatura jurídica i de pensament polític que aquest país ha generat fins al present. Simultàniament, tant a França com a Itàlia vaig descobrir la bibliografia nord-americana relativa a les teories de la modernització que relacionen les mutacions polítiques amb les transformacions econòmiques i socials.

---

⁴ M. Gemma Rubí Casals, *Els partits polítics a Manresa en la crisi de la Restauració, 1917-1923*, Memòria de Llicenciatura en Ciències Polítiques i Sociologia dirigida pel Dr. Isidre Molas i Batllori, Universitat Autònoma de Barcelona, setembre de 1990.

⁵ Fruit d'aquesta estada que tingué lloc durant el curs acadèmic 1988-1989, vaig defensar a l'École des Hautes Études en Sciences Sociales de París la memòria del Diplôme d'Études Approfondies en Histoire i Civilitzacions: *Pouvoir Local et Caciquisme dans une ville industrielle catalane. Manresa: 1868-1923*, sota la direcció del Dr. Bernard Vincent i del Dr. Pierre Vilar l'octubre de 1989.

En definitiva, volia assegurar-me si en realitat el caciquisme era un fenomen exclusivament espanyol i per extensió llatino-americà; i, si també les històries polítiques de les democràcies europees havien viscut sengles períodes de vida política vertebrada a l'entorn del clientelisme. En definitiva, descobrir quin lloc ocupava aquest fenomen dins unes evolucions presumptament exemplars, modèliques i teleològiques, i per aquestes raons, linialment orientades a desembocar inexorablement, per bé que sacsejades pels episodis autoritaris i en alguns casos totalitaris de l'Europa d'entreguerres, a les realitats democràtiques actuals. Sorprenentment, les democràcies liberals europees, quan han estat analitzades per l'ull incisiu de l'historiador, han revelat que l'aprenentatge del sufragi i l'extensió dels drets i deures dels ciutadans no van ser fenòmens precisament fàcils, sinó molt complexos i erràtics. Lluny de les visions estereotipades i formalistes de la perspectiva jurídica o d'alguns macro-models atribuïts a la Sociologia històrica, es produïren serioses tensions entre la pressió social reivindicadora de l'obertura del sistema polític, i l'esclerosi del marc institucional estatal, dubitatiu i alhora partidari d'assajar mecanismes neutralitzadors dels efectes polítics que podia comportar l'ampliació del sufragi. En aquest sentit, la concessió del sufragi universal masculí en alguns casos va anar acompanyat, -i aquest no fou un fet gratuït-, per la modalitat del vot reforçat o per la del vot plural, que aigualia el caràcter universal i igualitari d'aquest, atorgant un major pes al sufragi procedent de les classes propietàries enfront el de les classes obreres.

La consolidació de la democràcia representativa es va caracteritzar a tot Europa, com veiem, per un procés plagat d'avenços i de reculades. Un procés que comportà tant un difícil i costós aprenentatge del sufragi, el qual, no ho oblidem, primer fou restringit, i després progressivament va anar adoptant el caràcter d'universal, com al fet que el sufragi va arribar a ser considerat un dret polític i no pas exclusivament una funció confiada solament a unes categories socials per raons contributives o de capacitat intel·lectual. En una paraula, els ciutadans van haver d'aprendre que eren els subjectes políticament rellevants del sistema polític. Els partits, a poc a poc van deixar de ser considerats sinònims de faccionalisme i de rivalitats grupals, per esdevenir un element imprescindible de l'estabilitat de les democràcies liberals. Tots aquestes transformacions van revestir característiques específiques en l'evolució històrica de cada una de les democràcies de l'Europa occidental. Precisament en aquesta transició,

tant el cas britànic com el francès, que són els que més coneixem, no foren irrellevants la presència d'empresaris polítics professionalitzats en el reclutament del vot, i alguns d'ells foren autèntics electorers d'ofici.

També la democràcia nord-americana demostra l'existència d'un fort i acusat clientelisme polític en el si dels partits, el qual va adoptar durant el decurs del segle passat el sistema del spoils-system. Per no parlar del sistema polític italià caracteritzat per un elevat grau de frau electoral i per la forma quasi bé institucionalitzada de transfuguisme polític com a mecanisme d'accés al poder. Amb això simplement vull demostrar que la història política comparada ens proveeix d'abundosos elements que ens permeten de desmitificar el caràcter presumptament pervers del caciquisme polític, i tal vegada de parlar d'una qüestió de grau, en comptes de parlar d'una lacra específica del sistema liberal espanyol. Probablement, hauríem de parlar d'una evolució simplement diferent, vinculada a factors interns com l'estructural endarreriment econòmic de bona part de l'Estat, la desarticulació territorial, la inexistència d'un mercat nacional vertebrat, les elevades taxes d'analfabetisme, la manca d'urbanització del conjunt de la societat espanyola, el model de revolució liberal adoptat partidari d'un capitalisme de base agrària, etc... Però també a factors externs com la pèrdua de pes específic de l'estat espanyol dins el context europeu o la manca d'integració del capitalisme espanyol en els circuits econòmics internacionals, proveïdors de primeres matèries.

Amb tot, em quedava un gran interrogant per descobrir. Quina era la naturalesa de les relacions caciquils teixides en un àmbit industrial i substancialment urbanitzat com era el d'una de les set ciutats més dinàmiques del Principat? El fenomen de la coacció sociopolítica es podia desenvolupar, amb plena impunitat, en un context que des de final del segle XVIII havia fet l'aposta de la industrialització del tèxtil i s'havia convertit en un dels primers centres cotoners de Catalunya? Fins a quin punt podíem parlar d'un caciquisme industrial o d'allò que en l'època s'havia denominat el "feudalisme industrial"? Anant més enllà, la realitat catalana exhibia unes característiques diferencials respecte al funcionament del caciquisme espanyol tal com ho havia suggerit l'historiador Jaume Vicens i Vives? El caciquisme a Catalunya va revestir un caràcter tan beneficiós al parer d'aquest eminent historiador, o, contràriament, les formes de control i de dependència polítiques constituïen no solament un factor d'integració col·lectiva (els efectes beneficiosos de la tasca del cacic

quan aconseguix béns d'aprofitament comú), sinó un preciós baluard capitalista al servei d'un mercat erràtic i insegur en una societat conflictiva?

Al llarg dels anys vuitanta, la historiografia catalana va viure l'esclat daurat de la història local. Diversos condicionants van coadjuvar a aquest canvi de timó que va experimentar la nostra historiografia. Es pretenia verificar sobre el nivell local les grans pautes interpretatives de la història contemporània de Catalunya. Es volia desideologitzar una història que s'havia utilitzat com a arma de combat en la lluita contra el franquisme. En definitiva, es cercava una història sustentada en bases metodològiques més sòlides en un moment en què el gran paradigma explicatiu d'arrel marxista que havia funcionat gairebé sense esquerdes durant les dècades dels anys seixanta i setanta es volia fer més complex. Semblava que la via local havia de permetre omplir aquest buit i de superar aquesta desorientació teòrica i metodològica.

Van començar a ploure subvencions públiques, procedents en bona part de l'Administració local i provincial, les quals van facilitar la publicació de llibres d'història local. Malauradament, moltes vegades aquests llibres mancaven d'una suficient consistència científica, i generalment es limitaven a seguir les pautes de la història general, les quals eren aplicades sense repensar-les a l'àmbit local. Grosso modo, es tractava d'històries locals *localistes*, això és, tancades en si mateixes, que començaven i que acabaven en elles mateixes. Els sumaris d'aquestes publicacions variaven ben poc: usualment seguien l'estructura tradicional de la història total francesa, la qual intentava d'esgotar tots els vessants possibles, el políticoinstitucional, l'econòmic i demogràfic, el social, el cultural, etc.

En aquest context d'eclosió de la història local s'insereix aquesta Tesi Doctoral. Si bé cal remarcar que en aquest cas l'enfocament local esdevé una exigència metodològica, és a dir, el zoom necessari per analitzar unes problemàtiques de caràcter universal. Com, per exemple, la mecànica i funcionament del poder en un marc de transició entre la política de notables a la política de masses, o els canvis soferts per l'univers polític i les formes de participació, i unes altres, com el clientelisme polític, que assoleixen la seva plenitud en el context local, esdevenint aquest el marc idoni per a ser tractades. En cap cas, per tant, aquesta anàlisi es pot encabir dintre del localisme historiogràfic, que entén la història en un sentit totalitzador i englobador de tots els aspectes rellevants de la realitat social amb un tractament hermètic i autosuficient. En aquest sentit, em continuo refermant en la voluntat d'utilitzar instrumentalment i

metodològicament l'enfocament local, per tal com aquest és i fonamentalment aspira a ser, un estudi de cas.

1.3. Objectius i hipòtesis

En aquest apartat enumerarem els objectius, alguns dels quals ja hem avançat en l'apartat anterior, i plantejarem les hipòtesis que pretenem verificar al llarg d'aquest projecte.

1. 3.1. Objectius

1.3.1.1. Generals

1- Renovar la tradicional història política de la Catalunya contemporània, des de la perspectiva de l'anàlisi de les relacions que s'estableixen entre governants i governats, de la vida política i de l'estructura del poder local en la ciutat més important de la Catalunya central. I inserir, per aquest efecte, aquest treball dins el marc teòric de la història de la política, tot entenent que aquesta es desmarca de la història política institucional, i que empra un enfocament sociològic i cultural dels fenòmens polítics.

2- Relacionar la història local amb la història general, i superar l'estadi en què la història de Catalunya era identificada amb la de la seva capital. Però, alhora, incorporar el mètode comparatiu en la història local a fi de superar precisament el seu localisme en la mesura del possible i, confrontar-la amb recerques que puguin ser objecte de comparació siguin de l'àmbit espanyol o europeu.

3- Contribuir a caracteritzar les peculiaritats del model de canvi polític de la societat catalana, i relacionar aquest darrer amb els processos més generals experimentats per les societats desenvolupades d'industrialització, urbanització i secularització. Així mateix, destriar els elements de modernitat i de ruptura respecte dels considerats com a continuïstes i tradicionals.

4- Assenyalar els elements definitoris del procés d'articulació de l'espai polític català o

del fenomen de la nacionalització de la vida política a Catalunya durant aquest període de la seva història contemporània.

5- Contribuir a delimitar les característiques específiques que va revestir el procés de transformació de la política de notables en política de masses, dins d'un context socioeconòmic desenvolupat com era el de la ciutat de Manresa durant aquest període històric. Aquest estudi de cas permet també aportar llum a la caracterització del comportament polític de les ciutats catalanes de grandària mitjana les quals, juntament amb Barcelona, concentraven la població urbana de Catalunya.

6- Definir des de l'àmbit local la naturalesa del poder polític en el sistema canovista de la Restauració alfonsina: la política dels notables, les vies de democratització del sistema polític, la competitivitat partidista, l'aprenentatge del sufragi, la creació del ciutadà, la socialització política, etc.

1.3.1.2. Específics

1- Conèixer l'evolució de la vida política, així com els hàbits i formes d'acció política en una llarga cadena temporal, això és, des del Sexenni democràtic fins a la Dictadura de Primo de Rivera, i centrar aquesta evolució en un estudi de cas com és el de la ciutat de Manresa.

2- Estudiar els elements de ruptura i de discontinuïtat en aquest procés de transformació de les estructures polítiques situat en una societat canviant com era la manresana del moment.

3- Analitzar les tradicions polítiques i la seva articulació en grups de poder, posant l'accent en el naixement i consolidació del catalanisme polític, però també aprofundint el significat dels altres corrents polítics, específicament, pel que fa a la seva organització, lideratges i suports socials.

4- Examinar la correlació de forces polítiques, les lluites pel poder a través de l'anàlisi del comportament polític-electoral prioritàriament del districte de Manresa. La finalitat

d'aquest objectiu consisteix a posar de manifest com s'opera l'articulació i posterior descomposició del torn dinàstic i l'avenç de les forces polítiques d'oposició al sistema restauracionista, mitjançant l'estudi dels processos electorals, generals, provincials i municipals.

5- Analitzar en la llarga durada temporal els aliniaments partidistes i electorals, i situar el pes específic de les diferents clivelles explicatives del sorgiment de les cultures polítiques que se superposen en l'univers polític de la Catalunya contemporània en el moment d'aparició de la societat de masses. En aquest sentit, aprofundir en les pautes configuradores de la percepció dels ciutadans de Manresa respecte els diversos components del món de la política: partits, utilitat del vot, participació, lideratges, sistema parlamentari, frau i corrupció etc. Finalment, centrar-nos en les vies de socialització política dels ciutadans a través de la seva integració en el teixit social ciutadà, i veure com l'articulació de la societat civil contribueix decisivament a l'accés d'aquests a la vida política.

6- Estudiar les bases sociològiques de la classe política manresana que actuava en els diferents nivells político-administratius, així com fer un seguiment del seu cursus honorum, i detectar els elements de continuïtat i de trencament no causats per motius generacionals, sinó per la redefinició o fixació dels espais polítics entre el Sexenni Democràtic i la Restauració alfonsina.

7- En aquesta mateixa línia, comprovar quina és l'actuació real dels diputats representants del districte de Manresa en les institucions de poder, fixant l'atenció no solament en el seu discurs, sinó també en quins interessos específics defensen (generals, de classe, locals, partidistes, o tots alhora), en quines comissions parlamentàries s'incorporen; quins són els seus aliats, quins els seus adversaris; nivell de vinculació amb les corporacions econòmiques etc. Així mateix, interessa també esbrinar quina relació estableixen els polítics amb els ciutadans, les formes de comunicació que mantenen amb aquests, de qui es refien a l'hora d'organitzar les campanyes electorals, quines són les seves xarxes de relacions socials, quina mena de beneficis dispensen als seus seguidors,... En una paraula, més enllà de les funcions establertes pel marc legal, respondre a una pregunta tan ingènua com la del per què servien els polítics?

8- Posar de relleu els mecanismes de control social exercits per les èlits de poder i el paper exercit per l'Església; així mateix, analitzar la creació d'un espai públic progressivament autònom del tutelatge d'aquelles, protagonitzat per l'emergència de les classes mitjanes i el seu relleu generacional en el control del poder polític. Igualment, posar de manifest com les èlits dominants desenvolupen diferents estratègies per preservar la seva hegemonia, i com els sectors socials exclosos del poder es resisteixen a aquestes ofensives de dominació.

9- Conèixer el funcionament del caciquisme polític i examinar quin és el pes de les relacions clientelars en la vida política en el decurs del període històric estudiat.

10- Delimitar els elements d'un possible model de canvi polític extensible a les ciutats mitjanes de la Catalunya urbana de la Restauració que respongui a la modalitat d'accés a la modernitat política, així com al grau de democratització assolit.

1.3.2. Hipòtesis

1- El caciquisme hauria estat un element familiar en la vida política i social de la Catalunya urbana de la Restauració, fins i tot en medis industrials com el manresà. Al mateix temps, la seva presència no seria incompatible amb l'avenç de formes d'acció política democràtiques.

2- La construcció d'un espai polític català i d'una esfera política autònoma ciutadana coincidiria amb la desarticulació del torn dinàstic i amb l'aparició d'una vida política de signe modern que contindria elements embrionaris d'una democràcia de masses.

3- Les bases polítiques del catalanisme polític es nodririen a la Catalunya Central d'un important substrat catòlic i regionalista que aprofitaria i forçaria la descomposició del sistema caciquil per reivindicar i lluitar per una pròpia esfera de poder. La politització dels segments catòlics, seria, així fonamental.

4- La desarticulació del torn dinàstic provocaria una recomposició de la correlació de forces polítiques que es traduiria en lluites bipolars entre catalanistes i republicans, i en

una progressiva relegació dels partits del torn, els quals intentarien de capitalitzar i reconvertir-se en la nova conjuntura. Paral·lelament, els grups polítics reactualitzarien i redefinirien les velles tradicions polítiques forjades durant l'experiència del Sexenni Democràtic.

5- Durant aquest llarg període s'assistiria a un canvi qualitatiu i generacional en la composició de les èlits de poder, i es tendiria a delegar en mans comissarials (professions liberals, sobretot) la gestió del poder municipal.

6- El trànsit de la política de notables a la política de masses configuraria una etapa de transició amb entitat pròpia. En aquesta fase, coexistirien comitès fortament competitius, una progressiva vocació mobilitzadora, i organitzacions amb projectes polítics cohesionats, juntament amb el caire personalista i clientelar propi de la vella política de deferència, vertebrada a l'entorn del favor, la recomanació i el paternalisme.

7- Les transformacions experimentades per les estructures polítiques de la ciutat de Manresa serien produïdes no tant per inducció del model de canvi polític barceloní, com per causes endògenes de caràcter local relacionades amb la progressiva articulació d'una societat civil molt dinàmica i autònoma.

8- L'experiència viscuda durant el Sexenni Democràtic en un marc de llibertats públiques permetria a les tradicions polítiques mobilitzar-se i expressar-se en un context de competitivitat oberta. Durant aquests anys, la ciutat esdevindria un vertader laboratori on s'assajarien formes d'acció política que a partir dels anys noranta es recuperarien en un nou context social significativament més vertebrat i extremadament conflictiu. Aquí es posarien els fonaments del sorgiment de microespais de convivència ciutadana que, tanmateix, generarien adhesions polítiques distintes. Amb tot, les limitacions de l'experiència democratitzadora serien evidents.

9- D'altra banda, el Sexenni democràtic demostraria que en tot moment primaria l'opció de l'ordre burgès, i que molt aviat, segurament des de 1869, la sensació de fracàs planaria entre les classes políticament dominants. La insubordinació del poder local, en un altre ordre de coses, posaria en evidència les febleses del model d'estat centralitzat

impulsat pel liberalisme moderat, i simultàniament les contradiccions dels projectes plantejats pels partits protagonistes del canvi.

10- La solució conservadora i autoritària abraçada per la burgesia local a les acaballes del període demostraria, igual com a la resta de Catalunya, que la democratització del sistema restauracionista hauria estat més aparent que real, o, en tot cas, hauria estat massa prematura i limitada com perquè es pogués consolidar. Tot i així, malgrat el parèntesi de la Dictadura de Primo de Rivera, el primer decenni del segle XX des del punt de vista de la mobilització política constituiria un clar precedent de l'experiència viscuda durant la Segona República.

1.4. Metodologia

Tal com hem indicat més amunt, l'estudi que desenvolupem en aquesta Tesi Doctoral constitueix un estudi de cas. La utilitat d'aquest enfocament rau a permetre contrastar algunes hipòtesis que es donen molt sovint com a vàlides aplicades al nivell general sense haver fet prèviament un intent de verificar-les en el nivell local. Com es pot comprovar, aquest enfocament dista força de ser equiparat a la usual història local. I això per moltes raons. En primer lloc, malgrat que per analitzar el fenomen caciquil calgui, "tafanejar" fins arribar a l'essència de les relacions socials, hem de dir que el capbuç s'ha dut a terme, però no fins al punt d'esgotar tots els aspectes de la realitat ciutadana.

En segon lloc, el plantejament teòric d'aquesta recerca és fonamentalment polític, la qual cosa vol dir que solament ens interessa com a objectiu prioritari examinar com es produeix el canvi polític en la llarga durada temporal, i com es vehicula la inserció de l'espai polític local en el sistema global. L'estudi té algun component d'antropologia política per tal com intentem de relacionar el territori, l'espai ciutadà, i els fenòmens polítics, així com els vincles entre l'estructura econòmica i la representació en les institucions de poder. En un altre sentit, atès el caire eminentment local de la vida política durant el període històric que examinem, i l'existència de ciutats mitjanes industrials amb una intensa vitalitat com la ciutat de Manresa, ens duen a emprar l'enfocament local com al més viable. Finalment, el fenomen clientelar per a ser copsat en tota la seva complexitat requereix acotar el marc espacial fins descendre al nivell local.

D'una forma complementària, aquesta es fonamenta també en l'ús d'una òptica comparativa. Aquest enfocament ens permet d'interrelacionar i confrontar "Històries locals" i estudis de cas paral·lels, a fi de poder contribuir així a reformular les grans pautes interpretatives de la història política de la Catalunya contemporània. Però no només això, sinó també posar de manifest fins a quin punt la consolidació de la democràcia liberal en el nostre país es caracteritzava per un model peculiar, o podríem establir denominadors comuns amb casos semblants de la història de l'Europa contemporània.

A banda de l'itinerari teòric seguit per a dur a terme aquesta recerca, caldria igualment donar algunes pinzellades, per impressionistes que siguin, sobre l'itinerari metodològic. Així, vam començar centrant-nos en la crisi de final de segle per verificar quin havia estat l'impacte sobre les estructures polítiques locals, i en quina mesura aquesta convulsió havia precipitat l'inici de la descomposició del caciquisme, i amb aquesta la posada en escena d'un procés d'autenticació de la vida política manresana. Vam desenvolupar unes primeres cates en la dècada dels anys noranta i principi de segle, però finalment vam creure convenient aprofundir en la crisi del sistema restauracionista entre 1917 i 1923. Ens preguntàvem quines havien estat les causes de l'esgotament del procés autenticador, i quines foren les seves limitacions. Un cop feta la radiografia de la crisi ens va caldre recular per analitzar com s'havia desenvolupat l'inici del procés democratitzador i els seus orígens. En conseqüència, ens vam adonar que la naturalesa dels fenòmens que estàvem investigant requerien un enfocament de llarga durada, és a dir, enllaçar aquesta etapa amb el Sexenni democràtic i la primera fase de la Restauració. En una paraula, la transformació d'una política de notables i caciquil, a una política de masses i democràtica havia de ser forçosament analitzada en un període llarg i dilatat. D'aquí que hàgim partit de 1875 i finalitzem el 1923, amb el cop d'estat de l'aleshores capità general de Catalunya, Miguel Primo de Rivera.

Un cop vam tenir clar que calia adoptar l'enfocament analític de la llarga durada, en una primera fase de recerca ens vam concentrar a analitzar l'evolució políticoelectoral de la ciutat de Manresa entre la pèrdua dels mercats d'ultramar i la crisi

del sistema polític de la Restauració⁶. En aquesta primera etapa de la investigació vam poder constatar com efectivament ens trobàvem davant d'una fase de transició de naturalesa híbrida en què es combinaven elements típics de la política clientelar, i elements nous com la depuració del sufragi, l'amplitud de les campanyes electorals, una intensa i continuada politització, i la mobilització del vot. Malgrat la crisi de l'esforç democratitzador dut a terme pels partits polítics locals, fins i tot per part d'alguns sectors dinàstics, cal conceptuar aquesta etapa com a experimental i en molts sentits preparatòria de la vida política viscuda en la Segona República.

Per analitzar aquesta evolució, ens vam concentrar en diferents aspectes: les lluites polítiques pel control del poder municipal, les forces polítiques i els seus lideratges, les fractures i els aliniaments políticoelectorals, els factors del canvi polític etc. Si intuïtivament havíem copsat el caràcter de la política caciquil, pròpia de l'era dels notables, també ens podíem preguntar fins a quin aquest s'havia adaptat a una nova conjuntura caracteritzada per una política oberta i més visible en el plànol públic. Per aquesta raó i d'altres motius exposats més amunt, havíem d'anar als orígens, és a dir, al moment en què es fixaria una política de consens forçat, mancat de legitimació democràtica, en els primers anys de la Restauració. Però no en vam tenir prou: per arribar a aquesta situació de consens obligat calia saber quins havien estat els "traumes" del Sexenni, l'abast de l'aplicació de les mesures revolucionàries, el compromís amb la voluntat democratitzadora, la salvaguarda dels interessos econòmics, etc.

1.5. Estructura de la Tesi

La Tesi està estructurada en tres grans parts que encabeixen un total de 10 capítols. Aquesta divisió obeeix fonamentalment a la resposta d'unes preguntes molt elementals que hem intentat de respondre en la mesura del possible. En la primera part, el propòsit és el de situar en les coordenades d'espai i temps la problemàtica que

---

⁶ Els primers resultats d'aquesta recerca estan publicats al meu llibre *Entre el vot i la recomanació. Partits, mobilització electoral i canvi polític a Manresa, 1899-1923*, Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1995. Aquest llibre va obtenir el Premi Oms i de Prat, Modalitat d'Humanitats, en la convocatòria de l'any 1992.

pretenem analitzar al llarg d'aquesta projecte. Per tant, aquí la pregunta bàsica és la de respondre en quin escenari o marc espacial i històric analitzem el fenomen dels canvis operats en les estructures polítiques en el decurs de l'evolució del sistema polític de la Restauració. En aquest sentit, el primer capítol situa els paràmetres de realització d'aquesta investigació. El segon s'esmerça a delimitar les característiques del funcionament del sistema polític restauracionista i de les seves especificitats a Catalunya i al districte de Manresa. El tercer se centra exclusivament en el context local, és a dir, en la ciutat de Manresa. La seva extensió dilatada obeeix a la voluntat de conèixer acuradament totes les variables que condicionen els vectors de l'evolució política. Així, s'hi analitzen acuradament la morfologia urbana, els components de la dinàmica demogràfica, les transformacions de l'economia, els actors socials, i finalment, les grans institucions de poder.

La segona part comprèn els capítols quart, cinquè i sisè, dividit en dues parts. Tots tres capítols es concentren a explicar, fonamentalment amb un discurs cronològic i alhora temàtic, l'evolució de la vida política en la ciutat de Manresa: des de l'era dels notables (1875-1889) a partir de l'herència del Sexenni democràtic, passant per les convulsions socials i polítiques que van presidir la dècada dels anys noranta, fins a la descomposició del torn dinàstic, l'hegemonia del catalanisme conservador i la posterior crisi del sistema polític que va desembocar en la solució dictatorial. En definitiva, en la segona part l'objectiu ha estat el de respondre a la pregunta del què havia passat durant aquesta llarga etapa.

La tercera part es consagra a estudiar molt de prop els actors de l'univers polític local, això és, els polítics i els partits per una banda, i per l'altra, a analitzar des d'un enfocament molt interpretatiu com funcionava el món de la política en aquesta societat local i com es va transformar amb la progressiva desaparició del caciquisme. Així, el capítol setè deriva d'una àmplia base de dades que recull aquells individus que estaven vinculats de forma estreta, detenint un càrrec polític, o més laxa, signant un manifest, al món de la política. L'exhaustiva recollida de dades ens ha possibilitat donar compte de diferents aspectes que ens permeten d'analitzar la composició sociològica, l'adscripció política i la representativitat social i econòmica d'aquest univers poblacional. Igualment el fet d'establir possibles continuïtats o discontinuïtats entre el Sexenni i la Restauració. En darrer lloc, hem concretat aquest intent prosopogràfic en dos exemples biogràfics força il·lustratius. Els partits i els moviments polítics han estat l'objecte de la segona part

d'aquest capítol vuitè. Hi hem contemplat la totalitat de les forces polítiques existents en l'univers polític manresà a partir de diferents elements com la ideologia, la trajectòria políticoelectoral, l'estructura organitzativa, els lideratges, etc.

Els capítols vuitè i novè s'han reservat a analitzar el món de la política i el procés de canvi polític experimentat entre la política dels notables i la política de masses. Aquesta és la part més analítica i més interpretativa per tal com intenta de respondre a la qüestió del com s'han produït aquests canvis en relació tant a elements interns com externs, amb la finalitat d'establir un model manresà de transformació política o tal vegada un model extensible a les societats urbanes de les ciutats mitjanes de la Catalunya de la Restauració. Finalment, el capítol desè es consagra a les conclusions les quals, a banda de recollir els aspectes més interessants de la Tesi, intenten reflexionar sobre els conceptes de pode, política i politització situats en unes coordenades històriques determinades.

1.6. Les fonts

Aquest projecte se sustenta en un ampli i heterogeni ventall de fonts documentals. En un intent de jerarquitzar-les i de comentar la seva naturalesa, hauríem de començar per les fonts periodístiques. Entre aquestes les més buidades han estat les locals, dipositades en bona part en l'hemeroteca de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa que conserva una exhaustiva col·lecció de setmanaris, diaris i publicacions de diversa peridocitat. Cal dir que en les acaballes del període que considerem sortien a la llum pública cinc diaris, tres de diürns i dos de nocturns. Justament la gran vitalitat de la premsa manresana ens ha fornir una gran diversitat de dades, referents a aspectes diversos com el desenvolupament de les campanyes electorals, la composició dels comitès locals dels partits polítics, dades biogràfiques de la classe política, els debats ciutadans i de política nacional, la correlació de forces polítiques, el creixement urbanístic de la ciutat, dades socioeconòmiques i culturals, la sociabilitat, les cultures polítiques, la sociabilitat, les cosmovisions ideològiques, etc.

Cal assenyalar que el seguiment de la premsa manresana ha estat el més exhaustiu possible, seguiment que s'ha contrastat amb el buidatge d'alguns diaris remarcables de la premsa barcelonina, com el *Diari de Barcelona*, *La Publicidad*, i *La Veü de Catalunya*. Dins d'aquest apartat, també hauríem d'incidir en la importància

d'altres publicacions, no seriades, però que en alguns casos constitueixen les úniques empremtes que testimonien l'actuació sobretot d'aquells sectors socials que tenien dificultats per expressar-se lliurement o tenien menys canals a l'abast. Em refereixo a pasquins, fulls solts, pamflets, romanços, auques, manifestos de diferent índole, exhortacions, etc. mitjançant els quals se solia expressar la veu de les classes populars i del moviment obrer organitzat.

La documentació electoral ha constituït un altre dels principals focus d'atenció. La sèrie d'expedients electorals de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa presenta una limitada continuïtat cosa que ens ha complicat la reconstrucció de les sèries dels resultats electorals, per bé que els expedients han hagut de ser reunits i ordenats prèviament. Els lapses existents, que eren notables, han estat completats amb l'ajut d'altres fons, com els Butlletins Oficials de la Província de Barcelona, la Gazeta de Madrid, els Diaris de les Sessions a Corts, les sèries electorals de l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, el fons antic de l'Arxiu de Govern Civil de Barcelona, i els arxius del Congrés dels Diputats i del Senat a Madrid, respectivament.

Per al seguiment de l'elaboració de l'encasellat vam consultar minuciosament la sèrie A de Governació de l'Arxiu Històric Nacional, i alguns expedients de l'Arxiu General de l'Administració d'Alcalá de Henares. Igualment, ha estat extremadament útil el buidatge de la correspondència epistolar, de menor riquesa a mesura que es generalitzava l'ús del telèfon, entre els polítics catalans i els de l'*establishment* madrileny, la qual cosa ens ha portat a tenir en compte en la nostra investigació els arxius privats dels principals polítics de la Restauració. De fet, una anàlisi exhaustiva de la vida política durant aquest període històric requereix seguir molt de prop les relacions polítiques i personals que s'establien entre els detentadors del poder del centre i de la perifèria del sistema.

En realitat, hem hagut de recórrer a la consulta d'arxius privats per moltes raons. En primer lloc, per la que acabem d'indicar més amunt, és a dir, per reconstruir el més fidelment possible els mecanismes de "fabricació" dels resultats electorals, i la detecció de la correlació de forces polítiques. També pel que fa a l'actuació específica dels alcaldes, diputats a Corts i dels diputats provincials, per tal de comprovar quina ha estat l'evolució de la seva relació amb els ciutadans i les formes de defensar els seus interessos. La recerca de fons privats no ha estat del tot fructífera, per tal com en alguns casos l'accés ha estat dificultós o pràcticament inviable.

Pel que fa a les activitat parlamentària i provincial dels diputats pel districte de Manresa, hem resseguit els diaris de sessions del Congrés de Diputats. D'altra banda, la consulta d'aquests fons privats ens ha dotat de moltes dades de caràcter personal i curricular de la classe política manresana, i també sobre les seves relacions polítiques, professionals i familiars. En aquest sentit, mereix una atenció especial l'arxiu de l'advocat i diputat a Corts de la Lliga Regionalista Antoni Arderiu i Pascual. A banda de contenir documentació relativa al seu pare i alcalde de la ciutat en dues ocasions, Pere Arderiu i Brugués, conserva tota la correspondència que va mantenir amb tots els pobles del districte durant la curta legislatura de 1919-1920. Finalment, les referències de tipus econòmic les hem obtingut a partir de la lectura dels inventaris de patrimonis, capítols matrimonials i testaments dipositats en l'arxiu de protocols notarial de l'Arxiu Històric Comarcal de Manresa.

Hem valorat també la importància de fons relatius a individus que no pertanyien a l'estament polític, però que van tenir un pes específic en la ciutat, i ho hem fet fixant-nos en les seves memòries i cròniques d'esdeveniments. Així, cal esmentar les cròniques i efemèrides inèdites de l'arxiver de tendència integrista Joaquim Sarret i Arbós. En el seu temps aquestes memòries havien de servir com a base per a l'elaboració d'una història política inexistent del període històric que sotmetem a estudi. Tampoc no podem oblidar en ordre d'importància les memòries de Mossèn Ignasi Galí que retraten la vida religiosa, social i política de la ciutat fonamentalment durant els anys 80 i 90 del segle XIX ; i, en darrer terme l'autobiografia, també inèdita com les anteriors, realitzada per Mossèn Josep Vidal, molt útil de cara a donar compte de les estratègies polítiques de recristianització de la societat impulsades per l'Església.

Les actes plenàries de l'Ajuntament de Manresa i les actes de les diferents comissions municipals han representat un altre dels centres d'atenció preliminars de la nostra recerca. Probablement la lectura d'aquestes actes ha estat menys satisfactòria, i en certa manera han frustrat algunes de les expectatives inicials. Efectivament són una font preciosa per analitzar l'evolució de la gestió municipal, però molt sovint tendeixen a obviar els conflictes interns existents entre els diferents grups que componen el Consistori, o, en tot cas, hi són reflectits d'una forma gairebé telegràfica. Moltes vegades, surt més a compte llegir els resum que els òrgans periodístics fan de les sessions plenàries, i la interpretació que hi donen. Amb tot, la seva lectura resulta

imprescindible pel que fa a l'adopció de les decisions més importants que afecten a la comunitat local, especialment la distribució del pressupost.

CAPÍTOL II

II- CATALUNYA I EL SISTEMA POLÍTIC DE LA RESTAURACIÓ

2.1. La dinàmica del sistema polític en l'Espanya de la Restauració.

Després del Sexenni Democràtic (1868-1874) s'instaurà a Espanya un nou sistema polític que pretenia com a objectiu primordial la consolidació de l'Estat liberal a través de l'alternança pacífica al poder. I això sense la particular interferència dels militars que tant s'havia prodigat durant l'era isabelina i que havia servit com a mecanisme dels canvis de govern, ni sense l'exclusivisme del partit moderat ¹. Per evitar els buits de poder calia construir una alternança còmode i pacífica, sense recórrer al pronunciament, de les principals èlits polítiques i partidistes. Això es va arribar a aconseguir perquè, entre el pronunciament del general Arsenio Martínez de Campos el 24 de setembre de 1874 prop de Sagunt i el cop d'estat del general Miguel Primo de Rivera quaranta-nou anys més tard es va viure l'experiència constitucional i parlamentària més llarga de la història contemporània d'Espanya.

Com sosté Manuel Suárez Cortina, a hores d'ara els historiadors ja s'han posat d'acord sobre la naturalesa d'aquest sistema polític, basada en components

---

¹ J. Varela Ortega: "Burocracia y oligarquía: el equilibrio de intereses en la Restauración". Ponència presentada al seminari "Liberalismo y Democracia en los países meridionales de Europa", organitzat per la Fundación Ortega y Gasset a Oviedo el juliol de 1987, p. 1. També, del mateix autor, "El sistema político de la Restauración" en el marc del curs *El conservadurismo liberal en España: una reflexión histórica*, celebrat a Santander entre el 19 i el 23 d'agost (Universitat Menéndez y Pelayo). Bona part de les idees recollides en aquesta intervenció les desenvolupa a "De los orígenes de la democracia en España, 1845-1923" a Salvador Forner (coord.), *Democracia, elecciones y modernización en Europa. Siglos XIX y XX*, Madrid: Cátedra/Instituto de Cultura Juan Gil-Albert, 1997, pp. 129-201; a "Orígenes y desarrollo de la democracia: algunas reflexiones comparativas" a Teresa Carnero (ed.), *El reinado de Alfonso XIII, Ayer* nº 28, Madrid, Marcial Pons, 1997, pp. 29-60; i al seu treball més complet sobre la modernització política a Espanya, "Elecciones y democracia en España: una reflexión comparativa" dins J. Varela Ortega i Luis Medina Peña, *Elecciones, alternancia y democracia. España-México, una reflexión comparativa*, Madrid: Biblioteca Nueva, 2000, en concret, pp. 90 i ss.

no democràtics i en el seu caràcter liberal i oligàrquic, així com eclèctic². L'instrument jurídic que va permetre assolir aquests objectius de màxima prioritat política, és a dir, l'estabilitat i el consens, va ser la constitució de 1876³. D'altra banda, la Corona fou el mecanisme bàsic regulador del canvi pel fet que atorgava el decret de dissolució de les Cambres, necessari per a fabricar majories estables des dels mecanismes amb què comptava el Govern. La Corona tenia dues opcions: o bé convocar un candidat alternatiu del mateix partit governamental o bé dissoldre les Corts i cridar l'altre partit del torn perquè fabriqués la pertinent majoria parlamentària. Els dos partits que es van anar turnant al poder fins a principi del segle XX foren, el Liberal Conservador, liderat per Cánovas del Castillo, artífex del sistema, i el Liberal Fusionista, liderat per Práxedes Amadeo Sagasta. Així, com escriu Pedro Carasa, "*son los gobiernos los que deciden la composición de las cámaras y todos dependen del rey*"⁴.

El nou text constitucional es caracteritzava pel seu tarannà transaccional i essencialment conservador, hereu del liberalisme doctrinari, per tal com l'articulat se situava a mig camí entre les constitucions de 1845, moderada, i la de 1869, producte dels partits que havien liderat la revolució de 1868. Així es contemplava un règim parlamentari, que consagrava la propietat privada i la preeminència dels propietaris, i que permetia l'existència de drets i llibertats individuals encara que des d'una concepció d'equilibri de les mentalitats conservadora i progressista. El Rei i les Corts compartien la sobirania. El Parlament era bicameral i el Senat estava format per una meitat de membres electes, i la resta eren vitalicis i nomenats pel Rei.

La peça essencial en aquest engranatge constitucional era la Corona i les seves àmplies prerrogatives, ja anacròniques en l'Europa del moment. Així, aquesta se situava pel damunt de bastidors, atès el seu poder moderador i arbitral, i es

---

² Manuel Suárez Cortina, "La Restauración (1875-1900) y el fin del imperio colonial (1875-1900). Un balance historiográfico" a del mateix autor (ed.), *La Restauración, entre el liberalismo y la democracia*, Madrid: Alianza Universidad, 1997, p. 37. Vegeu també l'excel·lent síntesi interpretativa i historiogràfica feta per Pedro Carasa Soto, pel que fa al regnat d'Alfons XII i la regència de Maria Cristina, i Pere Gabriel, respecte a la resta del període a Angel Bahamonde (coord.), *Historia de España Siglo XX. 1875-1939*, Madrid: Cátedra, 2000.

³ Per a la caracterització de la constitució de 1876, seguim Mercedes Cabrera (dir.), *Con luz y taquígrafos. El Parlamento en la Restauración (1913-1923)*, Madrid, Taurus, 1998, en concret de Mercedes Cabrera i Miguel Martorell, "El parlamento en el orden constitucional de la Restauración", pp. 23-64.

⁴ Pedro Carasa, "La Restauración monárquica" a Angel Bahamonde (coord.), *Historia de España Siglo XX ...*, op. cit, p. 132.

convertia en jutge quan hi havia conflicte entre els tres grans poders de l'Estat. Però, al mateix temps participava del poder legislatiu compartint la sobirania amb el parlament, del poder executiu quan nomenava o destituïa els ministres, i del judicial, quan practicava l'indult. En la pràctica, el Rei intervenia com a moderador de la vida política en nom de l'opinió pública. Mentre els grans partits del torn van estar cohesionats, l'opinió pública es va identificar amb l'opinió majoritària entre la classe política, i la funció del monarca es va limitar a a l'arbitratge entre els partits ⁵. Quan aquest consens es va trencar, aleshores l'intervencionsime del monarca va augmentar, fins al punt que José Varela ha arribat a parlar d'un autèntic executivisme o invasió de l'executiu per a batejar aquest sistema polític a partir del regnat d'Alfons XIII.

El règim no es basava, però, ni en l'opinió, ni en la representació de tots els interessos col·lectius. L'assentament d'una aliança de propietaris agraris i burgesos es féu sota la direcció dels polítics professionals, cadascun d'ells envoltat per la seva clientela, a qui es donà el control de l'Administració, per fer-ne un ús individualitzat. En efecte, la Restauració va resoldre el problema de l'alternança governamental, però en va crear un de nou, el de la manca de representació. Per tant, no estem davant pròpiament d'un règim liberal regit pels principis del govern representatiu. Convenim de nou amb José Varela que aquest sistema polític va ser bastit des de la perspectiva dels productors de la política, és a dir, per a satisfer els professionals de la política. Per això es confiava tant en la seguretat de la Corona com a garantia del canvi i l'oportunitat de govern per als dos partits del torn dinàstic, més que no pas en la incertesa de les eleccions. En una paraula, no es competia per la representació parlamentària. Per això, s'aprofitava la desmobilització electoral en els districtes, quan n'hi havia, i el sistema no tenia cap interès ni pressa per a democratitzar-se ⁶.

Una prova fefaent d'aquesta manca de voluntat política per la democràcia la tenim en la recuperació del sufragi censitari arran de l'aprovació de la llei electoral de 1878. Passarien a tenir dret de vot solament els varons majors de 25 anys que satisfessin una quota de 25 pessetes en concepte de contribució territorial o de 50

---

⁵ *Ibíd.*, p. 33.

⁶ J. Varela Ortega, *Elecciones, alternancia y democracia*, ... op. cit.

pessetes si es tractava del subsidi industrial. Juntament amb aquests també gaudirien d'aquest d'aquest dret les capacitats intel·lectuals. Com corresponia a un règim liberal-oligàrquic com aquest, el sufragi era concebut com a una funció de govern, i no pas com a un dret democràtic. Així mateix generalitzava els districtes uninominals i incorporava 20 circumscripcions plurinominals en les grans ciutats un cop adhesionats els districtes rurals circumdants. Aquesta geografia electoral es mantindria gairebé inalterable fins a la Segona República ⁷. El sistema electoral vigent, per tant, es basava en la divisió del territori en grans circumscripcions i en districtes uninominals, d'una manera tal que el vot rural estava sobrerrepresentat respecte de l'urbà pel que respecta a les eleccions legislatives, amb una fórmula electoral majoritària que tenia cura de la representació de les minories. Aquesta darrera fórmula era l'usual també en les eleccions municipals. A Catalunya, el fenomen del *gerrymandering*, o la divisió del territori en funció de l'orientació política, no va sovintejar, és a dir, no es va constatar una clara voluntat governamental de manipular els límits dels districtes, a diferència d'altres zones de l'estat ⁸.

La Llei electoral de 26 de juny de 1890 reinstaurà el sufragi universal masculí a Espanya, satisfent una de les velles reivindicacions del Partit Liberal Fusionista ⁹. No obstant això, aquesta reintroducció no obeïa a una explícita demanda popular. Amb tot, s'amplià el cens electoral de 800.000 individus a 5 milions, si bé en opinió de Carlos Dardé, aquest fet "*debilitó la base clientelar sobre la que se asentaba el funcionamiento del sistema electoral en el periodo anterior, aumentando sus componentes de corrupción y de violencia*", opinió, però, matisable, perquè en

⁷ Una anàlisi jurídic-política d'aquesta llei la trobem a Arturo Fernández Domínguez: *Leyes electorales españolas de diputados a Cortes en el siglo XIX. Estudio histórico y jurídico-político*, Madrid: Editorial Civitas, 1992, pp. 172-204.

⁸ Sobre el significat de la pràctica del *gerrymandering*, vegeu J.M. Vallès i A. Bosch, *Sistemas electorales y gobierno representativo*, Barcelona: Ariel, 1997. Una anàlisi específica sobre l'ús d'aquesta pràctica a M.A. Peña Guerrero, "El papel político de las divisiones electorales: la práctica del gerrymandering en la provincia de Huelva" dins Salvador Forner (coord.), *Democracia, elecciones y modernización en Europa: Siglos XIX y XX*, Madrid: Cátedra/Instituto Gil Albert, 1997, pp. 465-486.

⁹ Sobre el sufragi universal i el sistema restauracionista, vegeu el monogràfic "Sufragio Universal" editat per Javier Tusell a *Ayer*, nº3, Madrid, 1991, especialment: J. Tusell.: "El sufragio universal en España (1891-1936): un balance historiográfico", pp.13-63, per a un estat de la qüestió sobre el tema; i, A. Yanini: "La manipulación electoral en España: sufragio universal y participación ciudadana (1891-1923)", pp. 99-115, en el qual l'autora sosté que el comportament polític dels districtes canvià sensiblement a partir de 1890 quan analitza sintèticament l'impacte polític-electoral de la reintroducció del sufragi universal. El restabliment del sufragi universal a la ciutat de Barcelona és analitzat per Àngels Civera a "El impacto de la reinstauración del sufragio universal (1890) en las elecciones legislativas de Barcelona" dins *Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració, 1875-1923. Actes*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1992, pp. 39-42.

alguns districtes urbans, contràriament, va fomentar la participació i la mobilització electoral ¹⁰.

L'any 1907 el govern Maura legislà de nou en matèria electoral amb un intent de corregir les imperfeccions del sistema. Es mantingué la universalitat del sufragi, els districtes uninominals i la fórmula electoral majoritària, però s'introduí el vot obligatori, sobretot per als funcionaris, als quals se'ls podia sancionar. Una altra novetat era el famós article 29 de la llei, pel qual tot candidat que no tingués contrincant en un districte determinat quedava proclamat automàticament diputat sense necessitat que la votació es verificués. La creació de l'*Instituto Geográfico y Estadístico*, organisme encarregat de la confecció del cens electoral, fou l'altra innovació incorporada per la llei, i amb el qual es pretenia garantir la puresa del sufragi ja que el cens passà a éser fet per funcionaris, i no pas per polítics, com succeïa fins aleshores. El resultat de l'aplicació d'aquestes mesures no repercutí en una reducció de les pràctiques violatòries del sufragi tal com Javier Tusell posa de relleu ¹¹. En la mateixa línia, M. Martínez Cuadrado manté que la llei de 1907 "*sin modificar de hecho el sistema dejaba, sin embargo, al descubierto, de manera escandalosa, los reales y reducidos niveles de participación y representación política*", afirmació extensible, però, als districtes més desmobilitzats ¹².

El funcionament del sistema es basava, com hem tingut oportunitat d'esmentar, en l'arbitratge de la Corona, i no reposava doncs sobre la representació derivada del sufragi. Perquè sota la realitat constitucional d'un sistema parlamentari de govern, s'hi esbrinava una oligarquització del poder i una concepció patrimonialista de l'Estat i de totes les seves institucions polítiques¹³. El notable

¹⁰ Carlos Dardé Morales: "El sufragio universal en España: causas y efectos". Ponència presentada al seminari "Influencia electoral y movilización política en la España de la Restauración, 1875-1923", organitzat per la Fundación Ortega y Gasset a Gijón el juliol de 1986, p.23, i publicada a *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea*, nº 7, 1989-1990, pp. 85-100.

¹¹ J. Tusell: "Para la Sociología política de la España Contemporánea: el impacto de la Ley de 1907 en el comportamiento electoral" a *Hispania*, T.XXX, nº 116, 1970, p. 571 i ss.

¹² M. Martínez Cuadrado: *Elecciones y Partidos políticos de España, 1868-1931*, Vol. II, Madrid: Biblioteca Política Taurus, 1969, p. 875.

¹³ Tot i el marcat contingut elitista del poder durant la instauració de l'Estat liberal, en general, i del restauracionista, en particular, tot just comencem a conèixer la composició sociològica d'aquestes elits, i el seu comportament i actituds polítiques. Vegeu, entre d'altres, el clàssic estudi de M. Tuñón de Lara: *Historia y realidad del poder (El poder y las élites en el primer tercio de la España del siglo XX)*, Madrid: Edicusa, 1967; amb un caràcter més general, també, *Les élites espagnoles à l'époque contemporaine* (Actes del Colloque d'Histoire Sociale d'Espagne celebrat a la Universitat de Pau del 14 al 16 de Març de 1982) dins *Cahiers de l'Université*, nº 1, 1982; els treballs reunits al monogràfic "Las élites en la modernización española", fruit del Simposi "La España de Alfonso XIII. 1902-1931,

endarreriment de les estructures socioeconòmiques i l'estès analfabetisme van significar un terreny abonat per a l'arrelament del caciquisme, "*transformant la recette clientéliste et le fraude électoral en tares indélébiles du parlementarisme alors qu'elles n'ont constitué que ses expédients initiaux et provisoires dans des pays tels que la France et la Grande Bretagne*"¹⁴. Tares, no obstant això, que no eren pas exclusives del context expanyol, sinó que també eren compartides per la veïna Portugal, on el caciquisme, com aquí, esdevingué la forma dominant d'integració social i política¹⁵.

El sistema de partits creat en aquest marc constitucional que acabem de descriure fou de tipus bipartidista, a l'estil britànic, forjat a l'entorn de dos grans partits, que eren "*simplement piràmides d'oligarques de la Cort i cacics locals sobre la base de xarxes de clientele personals*", estructurats en base a comitès locals, i

---

las élites españolas del liberalismo a la democracia", celebrat a Madrid el novembre de 1989, a *Espacio, Tiempo y Forma. Revista de la Facultad de Geografía e Historia*, Serie V, 3/1, Madrid 1990; les actes de les Jornades *Metodología y fuentes para el estudio de las élites en España (1834-1936)*, celebrades a Sedano (Burgos) els dies 2, 3 i 4 de desembre de 1991, i l'estudi paradigmàtic de Juan Linz "Continuidad y discontinuidad en la élite política española: de la Restauración al régimen actual" dins *Estudios de Ciencia Política y Sociología. Homenaje al profesor Carlos Ollero*, Madrid 1972, pp. 361-423. També els estudis centrats en l'Espanya de la Restauració, entre d'altres, Teresa Carnero, "Elite gobernante dinástica e igualdad política en España, 1898-1914", a *Historia Contemporánea*, nº 8, 1992, pp. 35-73 i els realitzats en l'àmbit geogràfic regional, provincial i local, centrats exclusivament en l'anàlisi del personal polític, o a propòsit de l'estudi del comportament electoral; a nivell metodològic són interessants els treballs de Manuel Martí, "Aproximació al personal polític castellanenc de finals del XIX (I): plantejament, fonts i mètode" a *Boletín de la Sociedad castellonense de Cultura*, Tom LXIV (1988), pp. 433-464; "Aproximació al personal polític castellanenc de finals del XIX (II): anàlisi globalitzada" a *Boletín de la Sociedad castellonense de Cultura*, Tomo LXVI, Abril-Junio 1989, pp. 225-402, "Las raíces sociales del comportamiento político en la Restauración. Análisis de una élite política provinciana (Castellón de la Plana, 1875-1891)" a *Estudios de Historia Social*, nº 30/17 (1991), pp. 443-468 i el de Pedro Carasa, "Historia local y prosopografía aplicadas al análisis de una estructura de poder. Diputados a Cortes zamoranos entre 1876 y 1910" a *Fuentes y Métodos de la Historia Local. Actas*, Zamora 1991. Per a Catalunya, disposem d'un estat de la qüestió historiogràfic a Marició Janué i Gemma Rubí "Las élites en la Cataluña contemporánea: estado de la cuestión y recientes aportaciones historiográficas" dins Pedro Carasa (ed.), *Élites. Prosopografía contemporánea*, Valladolid: Universidad de Valladolid, 1994, pp. 269-278; així com les anàlisis de la classe política barcelonina de Cèlia Cañellas i Rosa Toran, "La classe política barcelonina. Substrat socio-econòmic dels consistoris (1875-1901)" a C. Mir (ed.), *Actituds polítiques i control social ...* (1989), pp. 37-59 i "Dinastisme i notables locals: l'arrelament social i urbà. Els consistoris a la ciutat de Barcelona" dins *Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració, ...*, pp. 23-27, i, el de Marició Janué, "Continuïtat i discontinuïtat política entre el Sexenni i la Restauració" dins *Congrés Internacional d'Història Catalunya i la Restauració, ...*, pp. 61-68. Sobre la classe política municipal de Girona, l'esmentat estudi de Josep Clara, *El personal polític de l'Ajuntament de Girona (1917-1987)*, Girona: Cercle d'estudis històrics i socials, 1987.

¹⁴ G. Hermet, *L'Espagne au XXème siècle*, Paris: P.U.F., 1986, p. 63.

¹⁵ J. Varela Ortega, *Elecciones, alternancia y democracia ...*, op. cit., p. 61.

cohesionats gràcies al prestigi dels seus respectius lideratges.¹⁶ Aquest sistema dualista exclouïa les classes pageses i obreres i la petita burgesia de la representació política. Per la seva banda, el sistema electoral introduït per la Llei de 1878 i les modificacions de 1907 que “*sofocaba las circumscripciones urbanas con secciones rurales no estaba precisamente diseñada para incentivar a los partidos a modernizarse y a montar máquinas que movilizaran el voto*”¹⁷. Es marginaven, així, les oposicions al sistema, basades, aquestes sí, en corrents reals d'opinió. Aquestes darreres, però, tendiren a ocupar, sobretot en el decurs dels anys 90 del segle passat a Catalunya, quotes de poder local, assolides gràcies a un cert grau intermitent de mobilització electoral.

El frau electoral i no tant la corrupció va constituir la nota predominant de la vida política de l'Espanya de la Restauració. Si bé no cal parlar pròpiament de corrupció, que n'hi havia, si bé no estava tan generalitzada com s'esperava, perquè, com sosté José Varela, quan compara els sistemes polítics espanyol i italià coetanis, el caciquisme i el transformisme, respectivament, “*el negocio político no estaba tanto en maximizar la corrupción (o movilizar el electorado) para computar votos, como en ponderar, consensuándolo, el masivo fraude electoral*”¹⁸. Per corrupció s'entén essencialment la privatització de recursos públics, i més en concret, l'intercanvi de vots per favors administratius de caràcter divisible i de naturalesa clientelar. El frau electoral s'instigaria des dels poders públics per tal d'assegurar en cada conjuntura les majories parlamentàries necessàries per a garantir l'alternança al poder. La institucionalització de la manipulació del sufragi és el que es coneix amb el nom d'*encasellat* o la confecció del mapa de resultats electorals electoral en funció de la voluntat política del govern i no pas de l'electorat.

Malgrat tot, no queden prou clars els límits que separen la corrupció del frau. Sembla que un i altre foren realitats inseparables d'un mateix fenomen, el caciquisme. La versió hispànica del clientelisme polític no va ser un producte gestat per la Restauració, sinó que arrencava de l'era isabelina i, paradoxalment, va estar molt més estès durant el Sexenni democràtic del que una primera lectura podria

¹⁶ A. Balcells; J.B. Culla; C. Mir: *Les eleccions generals a Catalunya, 1901-1923*, Barcelona: Publicacions de la Fundació Jaume Bofill, Estudis Electorals/4, 1982, p. 21.

¹⁷ J. Varela Ortega, J: "Burocracia y oligarquía ...", op. cit., p.6.

¹⁸ Per a l'estudi del caciquisme portuguès, vegeu Pedro Tavares de Almeida, *Eleições e caciquismo no Portugal oitocentista (1868-1890)*, Lisboa: Difel, 1991.

haver fet suposar. Cada vegada estem més propers de definir la naturalesa de les relacions polítiques de caràcter clientelar en la societat del darrer quart del segle passat, la qual cosa s'ha traduït en una extensa literatura ¹⁹. Ara bé, des del vessant de la modernització política, no acabem d'aclarir si el caciquisme fou un esglaió necessari pel qual van haver de passar els règims liberals en el trànsit vers la democràcia, o bé en va significar un obstacle a la seva evolució ²⁰. Tal vegada aquest debat ens pot haver desviat l'atenció sobre la qüestió fonamental de la percepció de l'exercici del poder i de les relacions que s'establiren entre governants i governats en l'Espanya de la Restauració.

Més enriquidora ens sembla la discussió que s'ha originat a l'entorn del paper polític jugat per les classes subalternes en la vida política de la Restauració i que tant ha apassionat els estudiosos d'aquesta època. En l'actualitat, els paràmetres d'aquest debat semblen haver estat superats i queda clar que no es pot confondre la desmobilització electoral amb l'apatia política ²¹. Si ens atenem a la visió emblemàtica del regeneracionisme de Joaquín Costa, el caciquisme seria el tret més característic de la vida política i social de l'Espanya de la Restauració, cosa que

---

¹⁹ L'estudi del caciquisme coincidí amb els primers treballs de Sociologia electoral emmarcats en sistemes polítics no democràtics com el que analitzem. Un intent de definir conceptualment al caciquisme des d'un enfocament institucional i polític el trobareu al monogràfic de la *Revista de Occidente* (nº 127, Octubre de 1973). Vegeu també les síntesis bibliogràfiques de A. Yanini Montes.: "La Restauración monárquica y el caciquismo. Revisión bibliográfica" a *Estudios d'Història Contemporània del País Valencià*, nº 1, València, 1979, pp. 293-312; i A. Garrido Martín: "Historiografía sobre el caciquismo: Balance y perspectivas" a *Hispania*, nº 176, 1990, pp.1349-1360. Cal esmentar també l'interessant estat de la qüestió historiogràfic sobre els estudis de caciquisme i del poder polític durant la època en què es forja el sistema polític de la Restauració de Rafael Zurita, "La natura del potere politico nella Spagna della restaurazione (1875-1902): un bilancio storiografico" a *Quaderni Storici*, nº 87, Diciembre 1994, pp. 805-827. De les darreres contribucions, les que aporten un major contingut interpretatiu, al nostre entendre, són les de Gabriele Ranzato, "Natura e funzionamento di un sistema pseudo-rappresentativo: la Spagna "liberaldemocratica" (1875-1923)", a *Annali della Fondazione Lelio e Lisli Basso-Issoco*, nº 9 (1987-1988); i la d'Alicia Yanini, "Funcionamiento del sistema político y estructura del poder rural en la sociedad española de la Restauración, 1874-1902" a *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea*, nº 7 (1989-1990), pp. 25-36. Vegeu també el llibre de Salvador Cruz Artacho, *Caciques y campesinos. Poder político, modernización agraria y conflictividad rural en Granada, 1890-1923*, Córdoba: Ediciones Libertarias, 1994, que aporta algunes innovacions metodològiques dignes de remarcar. Finalment em semblen molt interessants les observacions de Javier Moreno Luzón a "Sobre críticas, conceptos y cambios. A vueltas con el caciquismo de la Restauración española (1875-1923)" dins Javier Alvarado (coord.), *Poder, economía, clientelismo*, Madrid: Marcial Pons, 1997, pp. 281-300.

²⁰ Javier Moreno Luzón, "El clientelismo político: historia de un concepto multidisciplinar" a *Revista de Estudios Políticos*, nº 105, 1999, p. 95.

²¹ Vegeu les conclusions del col.loqui "Participación electoral y movilización política en la España de la Restauración", Gijón, juliol de 1986.

es traduí en una forta desmobilització electoral en la majoria de districtes ²². Això permetria disposar de districtes obedients a la voluntat del govern de torn per a col·locar-hi els diputats addictes. Malgrat tot, difícilment hem de creure que bona part de la ciutadania s'inclinaria dòcilment a deixar manipular la seva voluntat si no era per pròpia disposició i comoditat. Per aquest motiu, hem de buscar en d'altres canals de socialització política, al marge de la participació electoral, per entendre la pressió posterior de les masses per democratitzar el sistema polític. Cal incidir així en tot un bagatge de mobilització de resistència i protesta oberta en l'espai públic -al carrer, en les fàbriques, al camp-, o de forma indirecta, a través de l'amenaça o de la previsió del conflicte ²³.

El caciquisme polític es va alimentar de la manca d'articulació dels interessos de la societat civil. Com més organitzats estaven els interessos i més articulades les demandes dels diferents col·lectius, encara que no trobessin representació en els partits del torn, més difícilment podien fructificar les relacions clientelars en l'àmbit de la política. Ens trobem davant del binomi, autonomia de classe o de grup enfront la dependència política respecte al cacic o el polític local que devia en part el seu poder a la negociació amb el govern central i a la seva posició d'intermediari respecte a l'administració pública. Unes relacions socials de dependència comportaven una més gran supeditació i conculcació de la voluntat política dels ciutadans. Per aquest motiu, els grans processos de laïcització, d'alfabetització i d'urbanització, juntament amb l'expansió dels drets civils i polítics, van propiciar dedidament l'accés dels gruix de la ciutadania a la conformació de la voluntat política de l'Estat.

En realitat, el concepte de caciquisme per a la majoria dels historiadors que l'analitzen respon a diferents realitats: és sinònim de fabricació de resultats electorals i d'imposició de la voluntat del govern de torn, de corrupció i de frau, i sobretot de negociació i de pacte entre les èlits locals i les centrals, entre el centre i la perifèria, entre les forces vives i els cacics locals i comarcals. Si bé fonamentalment es relaciona amb una concepció de la política essencialment

---

²² J. Costa, *Oligarquía y Caciquismo como forma actual de gobierno en España: urgencia y modo de cambiarla*, Madrid: Revista de Trabajo, 1975 (reedició).

²³ Aquestes idees les desenvolupo en la ressenya del llibre de F. Archilés; O. Martí i M. Martí, *Trencament polític i canvi social. Elements per a un esquema de l'evolució política de l'Horta-Sud (1860-1905)*, Catarroja: Ajuntament de Catarroja, 1995 a *Recerques*, nº 36, 1998, pp. 219-224.

elitista, molt ajustada a la realitat d'un règim liberal oligàrquic. Ara bé, que el règim polític fos oligàrquic, això no exclou que el sistema polític en el seu conjunt també ho fos o tingués la mateixa vocació. És a dir, que estigués protagonitzat en monopoli d'exclusivitat per les èlits com a únics actors de l'escenari polític, no significa que hi haguessin d'altres actors, segurament no institucionals, però igualment vàlids que intervenien en els processos de politització, i que influïen en la política oficial encara que no tinguessin ni veu ni vot. Tal vegada això era una realitat palmària en algunes instàncies, especialment les eleccions legislatives de la primera Restauració, i les eleccions provincials durant tot aquest període històric. Però no pas, en canvi, en les eleccions municipals, quan competien en la palestra no solament candidats de les classes hegemòniques, sinó també de les classes mitjanes i en menor mesura populars a través de les escletxes especialment del republicanisme, per bé que també del carlisme.

En efecte, la Restauració s'identifica amb la política dels notables. Des del vessant de l'economia del poder polític, en termes de José Varela Ortega, eren aquests notables, fossin polítics professionals o no, si bé al cap i a la fi, tots ells, configuraven l'èlit del poder, la interessada a gestionar-la i a reproduir-la. Aquesta no deixa de ser una visió força institucional de la política, per bé que, per això, no menys atractiva, encara que no del tot rigorosa ni exhaustiva. Així, la visió oligàrquica del règim es trasllada a una visió molt elitista del concepte de la política, ja que se li atorga un sentit molt restrictiu i que, per aquest motiu, en negligeix els factors socials i culturals. No és gens estrany que els partidaris d'aquesta concepció es deixin seduir per la visió estrictament liberal de la política que tendeix justament a negar-la. Com addueix Chantal Mouffe

“Concebir la política como un proceso racional de negociación entre individuos es destruir toda la dimensión del poder y del antagonismo (que propongo llamar "lo político"), y es confundir completamente su naturaleza. También es negar el rol predominante de las pasiones como fuerzas que mueven la conducta humana. Por otro lado, en el campo de la política encontramos grupos y entidades colectivas, no individuos aislados; y su dinámica no puede ser aprehendida reduciéndola a cálculos individuales”²⁴.

---

²⁴ Chantal Mouffe, *El retorno de lo político. Comunidad, ciudadanía, pluralismo, democracia radical*, Barcelona: Ediciones Paidós Ibérica, 1999, pp. 190 i ss.

De nou reincidentim en el vell debat de la neutralitat de l'estat liberal de la Restauració en relació amb la defensa dels interessos econòmics de les burgesies peninsulars. Però anem molt més enllà. La neutralitat ens condueix a negar la política com a expressió de l'antagonisme i del conflicte. No n'hi ha prou amb afirmar que cal no solament observar la política, sinó mirar a través de la política. Si la política en aquest període històric era sinònim de negociació i de consens, no oblidem que sempre era a costa d'unes exclusions. I els exclosos eren molts, masses com perquè solament ens dediquem a estudiar les èlits, talment com si visquessin aïllades de la resta de grups i col·lectius socials, i sense acceptar que aquestes anaven conformant les seves actituds polítiques en relació directa als seus interessos de classe. Com adverteix Manel Martí, cal veure la política com a element fonamental de la formació de les classes socials, enfocament en el qual el conflicte hi té un paper i lloc rellevants ²⁵.

Certament, l'univers polític té a veure directament amb la distribució del poder en una societat, als conflictes que genera aquesta distribució, i a les relacions desiguals de dominació que s'estableixen entre governants i governats. El món de la política és un univers de desigualtat i de dominació, i això, naturalment, és una font constant de conflicte. L'enfocament de la política de clienteleles tradueix les lluites i la competitivitat interna per la detenció del poder experimentades per les èlits. Estudiar-les ens il·lumina decididament sobre aquest univers polític de la Restauració, però no ens proveeix les fonts d'aquest poder, ni per descomptat, de la seva legitimitat. Javier Moreno Luzón té raó quan assenyala que la política de clienteleles tenia uns horitzons d'abast limitat, per tal com no es podia aconseguir l'obediència d'àmplies capes de la societat, solament amb la distribució discriminada de favors polítics. Des de la política de notables, doncs, no es podien plantejar projectes polítics de llarga durada ²⁶. La manca d'ideologia era així suplantada per la distribució de favors.

Aquestes consideracions ens porten a concloure que tota anàlisi del poder en la societat restauracionista requereix de l'estudi de la distribució del poder entre les

---

²⁵ Manel Martí, "Les famílies del poder i els partits oligàrquics" a *Història. Política, societat i cultura dels Països Catalans*, Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, Vol. 7: *La consolidació del món burgès, 1860-1900*, 1996, p. 83.

²⁶ Javier Moreno Luzón: *Romanones. Caciquismo y política liberal*, Madrid, Alianza Editorial, 1998, pp. 446 i ss.

èlits que l'anhelen, dels instruments polítics que utilitzen, però també, i molt prioritàriament de les fonts d'autoritat i de legitimitat que avalen l'exercici d'aquest poder. Cercar aquestes fonts exclusivament en les xarxes de relacions clientelars no explica les actituds i posicionaments polítics d'aquestes èlits. Més aviat, aquestes deriven de les seves experiències de classe i de la relació amb els governats. I no tant de l'esforç que puguin fer per a satisfer les seves clienteleles i mantenir les xarxes de relació ²⁷.

Amb tot, no estem negant la funció integradora i alhora creadora de consens social que generaven els beneficis col·lectius derivats del patronatge administratiu. En aquest sentit, María Sierra en el seu estudi sobre el partit conservador de Sevilla assenyala que durant la Restauració *“la clientela puso al alcance de una serie de sectores, inicialmente marginados del poder, algunos beneficios derivados de la cercanía al mismo”*. Així, per la via del clientelisme, tal com indica aquesta historiadora, la satisfacció d'un sector important de la població contribueix a explicar la perdurabilitat del règim ²⁸.

Al meu entendre, les relacions clientelars, lluny de representar residus marginals procedents de les societats tradicionals o de ser incompatibles amb les relacions de classe, van ser reacomodades amb profit classista en la societat liberal de mercat. Aquestes van formar part, com una més, de les estratègies classistes de control polític. Per bé que ni la coacció social, ni els mecanismes d'integració, van aconseguir el silenci d'uns sectors socialment dominats, als quals l'Estat deliberadament negava la seva condició de subjectes polítics. En darrer terme, sigui d'una manera o d'una altra, compartim així mateix l'observació de Raffaele Romanelli, segons la qual es tractaria de reivindicar una concepció de la política que *“reinterpretando la transmisión y la distribución del poder, se adentraría en el análisis*

---

²⁷ Precisament la recomposició de les xarxes de relació clientelars dels notables o cacics de l'Espanya de la Restauració ha estat una de les facetes que en la historiografia espanyola dels anys 90 més s'ha desenvolupat i que ha donat excel·lents treballs com els de María Antonia Peña Guerrero, *Clientelismo político y poderes periféricos durante la Restauración. Huelva, 1874-1923*, Huelva, Universidad de Huelva, 1998; María Sierra Alonso, *La política del pacto. El sistema político de la Restauración a través del Partido Conservador sevillano (1874-1923)*, Sevilla: Diputación provincial de Sevilla, 1996; i, Rafael Zurita Aldeguer, *Notables políticos y clientes. La política conservadora en Alicante, 1875-1898*, Alicante: Generalitat Valenciana-Diputación Provincial de Alicante, 1996, entre d'altres.

²⁸ María Sierra, *La política del pacto. El sistema de la Restauración a través del partido conservador sevillano (1874-1923)*, op. cit., p. 89.

de las creencias, normas y valores que confieren una identidad a los sujetos sociales: una visión, en suma, en la cual todo es política"²⁹.

L'altre debat important en la discussió historiogràfica sobre el sistema polític canovista és el rol polític jugat per les oposicions al sistema. És a dir, si aquestes, carlins, republicans, socialistes i nacionalistes, van forçar la democratització, o foren poc decidides i massa febles, i en tot cas, fou el mateix sistema el que va permetre una lleugera obertura democràtica³⁰. Mercedes Cabrera es decantaria per afirmar que el sistema no era tan malvat com la visió costiana volia fer veure, i que a més, era cert que no estava interessat a democratitzar-se, però tampoc a impedir-ho. La posició totalment antitètica seria la defensada per Teresa Carnero en els seus treballs sobre la política sense democràcia i en la visió que té de les èlits dinàstiques com a usurpadores, en un sentit patrimonial, de l'Estat, i a les quals fa responsables directes de l'immobilisme i de la precipitació de la crisi i esfondrament final del règim³¹.

La Constitució de 1876 no solament seria garant de l'estabilitat i de creació d'una cultura política basada en el pacte i el consens, sinó també del canvi polític. Per a Mercedes Cabrera, el principi de sobirania compartida no seria cap impediment per a la democratització del sistema, de la mateixa manera que el parlament no era en absolut una institució secundària. En tot cas, l'obstacle principal seria la inexistència o quasi inexistència d'un cos electoral, malgrat els avenços perceptibles des del tombant de segle³². Per tant, segons aquesta visió les oposicions al sistema haurien demostrat una feblesa insalvable que va precipitar el règim en les seves acaballes cap a la solució dictatorial. Com la mateixa autora

---

²⁹ Raffaele Romanelli, "Sistemas electorales y estructuras sociales. El siglo XIX europeo" a Salvador Forner (coord.), *Democracia, elecciones y modernización en Europa. Siglos XIX y XX*, Madrid: Cátedra, 1997, p. 23.

³⁰ Amb aquesta visió també coincideix Salvador Forner i el seu equip quan analitzen el comportament electoral de les ciutats espanyoles entre 1910 i 1923 i parlen de l'escassa capacitat de pressió democratitzadora que van exercir les forces antisistema. "Modernización social y comportamiento electoral urbano en España, 1910-1923" a Salvador Forner, *Democracia, Elecciones y Modernización en Europa. Siglos XIX y XX*, op. cit., pp. 241-294.

³¹ Teresa Carnero, "Democratización limitada y deterioro político en España, 1874-1930" a Salvador Forner (coord.), *Democracia, elecciones y modernización en Europa. Siglos XIX y XX*, op. cit., pp. 203-239.

³² Mercedes Cabrera i Miguel Martorell, "El parlamento en el orden constitucional de la Restauración", op. cit., p. 63.

assenyala, en la reinterpretació de la crisi de 1917, aquesta no va constituir el desenllaç del règim polític, sinó l'inici d'una nova etapa de canvi polític que hauria desembocat en un nou sistema de partits, per tal com el torn ja no funcionava, si no hagués estat pel cop d'estat del dictador ³³. Enfocament contrari al que sosté Teresa Carnero, quan assenyala que fou la voluntat deliberada dels governants de la Restauració en aquests darrers anys del règim la que va impedir la institucionalització de la democràcia i l'autenticació del parlament en tant que instància representativa dels ciutadans ³⁴.

Aquest sistema polític que hem descrit a grans trets funcionà i evolucionà a Catalunya de forma peculiar, malgrat que desconeixem en part quin fou el grau d'inserció i d'acceptació de les institucions estatals, no només durant la Restauració, sinó des del naixement del mateix Estat liberal ³⁵. En realitat, les diferents Catalunyes, rurals, industrials, i agroindustrials, ofereixen, en comú i en cronologies diferents, un model curiós de transformació de les estructures i hàbits polítics, basat en la consolidació d'un espai públic, de confrontació i de protesta, que cristal·litzà en el marc d'una societat civil dinàmica i alhora extremadament conflictiva. Societat que estava fracturada al seu torn per diferents clivelles, social, religiosa i nacional, que donaren peu a l'aparició d'autèntics partits socials o d'arrelament popular, vinculats a formes de sociabilitat diferenciades i a famílies polítiques (fonamentalment la catòlica i la liberal republicana, amb les seves respectives variants, i posteriorment, la catalanista), que s'expressaven políticament no només per la defensa d'uns postulats programàtics nítids, sinó també per la deferència i l'oposició a "l'altre".

---

³³ Mercedes Cabrera, "Conservadores y mauristas en la crisis de la Restauración". Ponència presentada al seminari *El conservadurismo liberal en España: una reflexión histórica*, celebrat a Santander en el marc de la Universitat Menéndez y Pelayo, entre el 19 i el 23 d'agost de 1996.

³⁴ Teresa Carnero, "Democratización limitada y deterioro político ...", op. cit. pp. 236-239.

³⁵ Aquesta és una qüestió capital que sovint s'ha subestimat i que posa de relleu Borja de Riquer, entre d'altres, a "Formes i instruments de poder a la Catalunya del segle XIX" dins *Iles. Jornades de debat. El poder de l'Estat: evolució, força o raó*, Reus: Edicions del Centre de Lectura, 1993, pp. 135-152.

2.2. La Catalunya de la Restauració: una població en creixement, una economia dinàmica i una societat civil articulada, mobilitzada i conflictiva

La població catalana en el decurs del segle XIX va créixer a un ritme molt ràpid, si bé en la segona meitat el creixement va experimentar un cert ralentiment. En tot cas, l'alça demogràfica es degué significativament al procés immigratori que tingué lloc des de les comarques de la muntanya i de ponent en direcció al litoral i prelitoral, és a dir, cap als centres industrials. El procés d'urbanització va ser tan intens que l'any 1910 el 43% de la població vivia en nuclis urbans, i sobretot a la ciutat de Barcelona que el 1900 depassava el mig milió d'habitants i al 1930 ja havia superat el milió ³⁶.

Paral·lelament els municipis rurals perdien població en favor de les ciutats més dinàmiques del Principat que al final d'aquesta centúria es concentraven sobretot en les comarques del Barcelonès, Baix Llobregat, Vallès Occidental i Bages, però també de les ciutats de Reus i Tarragona. El 1910, el flux migratori canvia de procedència geogràfica: les aproximadament 250.000 persones que arribaren a Catalunya entre 1910 i 1920 provenien essencialment de l'Aragó, País Valencià i Castella. Posteriorment, s'hi afegiran els murcians que venien a treballar a l'Exposició Internacional de Barcelona de 1929, en grans obres públiques i a les mines de sal dels pobles de Súria i Cardona, situades en la comarca del Bages. El 1930 la població catalana nascuda fora de Catalunya ja representava un 23,6% de la població.

Quant a la distribució de la població activa per sectors de producció, a final del segle XIX un 32,5% d'aquesta treballava al sector industrial, per bé que encara el sector agrari representava el 52% dels actius, i ràpidament aquest percentatge es reduí fins als 30% l'any 1930. El sector econòmic que experimentà un ascens

---

³⁶ Jaime Benavente i Roser Nicolau, "La població" a *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990, Vol. 2: Segle XIX. Població i agricultura, pp. 13-119.

notable fou el dels serveis que passà a ocupar el 19% de la població activa l'any 1900, un 24% el 1920, i un 22,2% a principi dels anys trenta.

Emili Giralt ha posat de relleu que durant el període estudiat coexistiren dos tipus d'agricultures en el camp català: una agricultura intensiva, d'exportació, basada en el comerç del vi i dels arbres fruiters especialment, i, una agricultura estacionària, orientada al consum local i comarcal ³⁷. Certament, l'agricultura catalana proseguí amb força l'especialització endegada al segle anterior en el monoconreu de la vinya. L'expansió que conegué aquesta planta fou en detriment dels conreus tradicionals com els cereals i l'olivera. La productivitat de la vinya era molt elevada, ja que el vi era comercialitzat tant al mercat interior com al d'ultramar. L'època daurada del comerç vinícola s'estroncà amb l'arribada a partir de 1879 de la plaga fil.loxèrica que anorrea els ceps. Els estralls de la crisi fil.loxèrica - abandonament de les vinyes, malgrat l'empeltament de ceps americans més resistents a la plaga, desnonaments, etc.,- vingueren a rematar una situació precària de l'agricultura cerealera seriosament delmada per la introducció a preus molt competitius dels cereals australians. La política agrària desenvolupada per la Mancomunitat de Catalunya va contribuir en bona mesura a la tecnificació i racionalització de les unitats d'explotació, fent que l'agricultura catalana esdevingués més competitiva.

Catalunya al llarg del segle XIX es convertí en la fàbrica d'Espanya. La indústria de béns de consum fou el motor de la industrialització catalana. Són conegudes les causes que explicrien el monopoli del cotó que detentà Catalunya durant aquest període. Hauríem de destacar d'una banda, una més gran capacitat empresarial i qualificació de la mà d'obra, i per l'altra, una adaptació òptima a la dinàmica d'un mercat pobre i inestable com era el mercat espanyol.

Tot i que, aquest període començà amb les conseqüències de la "fam de cotó", que havia suposat el tall del subministre del cotó en branca que proporcionaven els estats esclavistes del sud arran de la guerra civil americana. La producció d'articles tèxtils es ressentí de l'encariment d'aquesta primera matèria, de manera que es trencà l'ascens expansionista que havia experimentat aquest sector productiu entre 1833 i 1861. Però la demanda peninsular dels cotons catalans era

tan rígida, que calgué buscar nous mercats i fer front a les crisis periòdiques de sobreproducció. Aquests foren els de les darreres colònies, però aviat assoliren la independència amb el tractat de París l'any 1898. La recerca de mercats exteriors va comportar resultats mediocres, llevat la conjuntura de prosperitat que s'encetà amb la Primera Guerra Mundial, entre 1914 i 1918.

El segon sector econòmic en importància fou el de la construcció que experimentà una intensa alça com a conseqüència del profund procés d'urbanització que patí la societat catalana entre 1890 i 1930. A principi de segle, però, la indústria tèxtil que havia estat el motor de l'economia catalana comença a palesar signes d'esgotament. Aleshores tingué lloc un procés intens de diversificació industrial que es traduí en l'expansió primordialment dels sectors metal·lúrgic, químic i elèctric. Les transformacions de l'estructura industrial catalana foren la resposta a la crisi del model de desenvolupament econòmic forjat al segle passat, massa dependent del sector cotoner.

La societat catalana visqué durant aquest període històric unes mutacions molt importants. Borja de Riquer ha destacat sis fenòmens que explicarien les transformacions de la societat catalana de la Restauració, entre els quals caldria destacar com els més importants: el sorgiment d'una societat de masses, l'expansió dels instruments de sociabilitat, l'increment tant quantitatiu com qualitatiu de la conflictivitat social i l'aparició de la identitat nacional catalana ³⁸. Convenim amb aquest autor que el sorgiment d'una societat de masses significà la creació d'un espai públic, plural i representatiu; un espai que ben de pressa se secularitza tot deixant enrera les relacions socials tradicionals i les velles lleialtats provinents de l'Antic Règim; que s'organitza en un dens teixit de centres, clubs i ateneus; que es mobilitza davant de qüestions de vital importància com la campanya en favor del dret civil català o per la supervivència de la indústria catalana en favor del proteccionisme econòmic; que representa interessos contradictoris a mesura que es van afermant les relacions classistes de producció, i, que genera una opinió pública plural que s'expressa a través dels mitjans de comunicació de masses. Una societat

---

³⁷ Emili Giralt, "L'agricultura" a *Història econòmica de la Catalunya contemporània*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1990, Vol. 2: Segle XIX. Població i agricultura, pp. 121-305.

³⁸ Borja de Riquer, "La societat catalana de la Restauració, 1875-1923". Ponència presentada al *Congrés Internacional d'Història "Catalunya i la Restauració"* celebrat a Manresa entre l'1 i el 3 de maig de 1992.

civil, en definitiva, articulada, mobilitzada, i extremadament conflictiva. Però també molt insatisfeta amb la inèrcia i la inoperància que caracteritzaven l'estat canovista.

És en aquest context on hem de situar l'eclosió del catalanisme polític al tombant de segle, i la progressiva nacionalització de la vida política catalana. Amb tot, durant el període que estudiem el catalanisme fou capitalitzat per una burgesia presonera dels seus interessos de classe, que adoptà una actitud accidentalista envers les seves relacions amb els governs restauracionistes, i que fou incapaç d'articular un moviment realment interclassista. És més, havia de competir amb un republicanisme renovat, però no el suficient com per alliberar-se de l'herència dinovena (imbricació orgànica amb l'obrerisme, heterogeneïtat d'estratègies polítiques per a la consecució del règim republicà, lluites intestines, models territorials d'estat diferents, etc.), i per aquesta raó poc sensible al llenguatge del catalanisme polític. El republicanisme no esdevindria hegemònic fins que no esdevingués nacionalista. Si bé això passaria en la Segona República.

2.3. La influència política a la Catalunya de la Restauració

Una dels grans elements que ens permeten endinsar-nos en l'anàlisi de la vida política són les eleccions i el comportament que expressen els ciutadans i els diferents agents polítics mitjançant aquesta manifestació. Actualment resulta una evidència que les eleccions fetes sota el signe caciquil són poc representatives de la voluntat específica dels ciutadans, perquè solien estar manipulades. Tot i així, sí que són significatives de la correlació de forces polítiques en el si dels districtes o circumscipcions, així com, a més a més, acomplien una altra funció no menys important, la d'integradora dels actors en discòrdia.

A Catalunya no disposem d'una gran síntesi actualitzada sobre les principals característiques de la vida política de la Restauració en l'època canovista. Coneixem amb força profunditat, malgrat algunes llacunes, en canvi, els principals moviments polítics que van presidir la societat catalana del moment, com el republicanisme, el carlisme, el catalanisme i l'obrerisme. És a dir, ha interessat més estudiar les moviments contraris al règim, que no pas els seus protagonistes institucionals, els partits del torn. Sabem algunes vicissituds dels conservadors,

moltes menys dels liberals, però, en canvi, no tenim cap monografia que doni compte de forma monogràfica de la presència, actuació i funcionament dels dos grans partits dinàstics en el territori català. Per aquests motius, ens hem de conformar amb la perspectiva de la sociologia electoral que ens proveeix d'algunes pistes d'interès que ens poden ajudar a caracteritzar el pes i les quotes d'influència i de poder dels partits del torn i de les oposicions, i sobretot de situar el trencament del torn dinàstic com a oportunitat històrica de democratització del règim des de la seva base i des de Catalunya ³⁹.

La Llei electoral de 1878 va dividir el territori català en dues grans circumscripcions: Barcelona que fins 1899 elegia 5 diputats i a partir d'aquesta data, amb l'annexió dels pobles del pla, n'escolliria 7, i, Tarragona-Reus-Falset que des de 1879 enviava 3 diputats al Congrés. Però també en una majoria sobrerepresentada de districtes uninominals que coincidien *grosso modo* amb els partits judicials i que elegien un únic diputat seguint la ratio establerta per la Llei d'un diputat per cada 50.000 habitants. Els districtes es distribuïen així: 14 per a Barcelona, i 8 per a cada una de les demarcacions provincials restants. L'any 1910 es va intentar dur a terme una reforma de la divisió electoral de la província de Barcelona, i de la mateixa circumscripció. Entre d'altres extrems, es demanava reconèixer el dret de la circumscripció de Barcelona a elegir 11 diputats a Corts, en lloc dels 7 que enviava al Congrés ⁴⁰.

Entre 1876 i 1886, Catalunya va enviar al Congrés de Diputats 42 escons; 43 entre 1891 i 1898, i finalment 44 entre 1899 i 1923. A la llum dels resultats electorals, podem establir tres períodes que correspondrien a una primera etapa compresa entre 1876 i 1886, etapa presidida pel sufragi restringit, amb excepció

---

³⁹ Per a l'elaboració d'aquest apartat segueixo el meu treball, conjuntament amb Josep Armengol, "La influencia política en Cataluña (1875-1923). Modernidad y tradición" (Institut universitari Ortega y Gasset). Projecte dirigit per José Varela Ortega, Carlos Dardé, Alicia Yanini i Javier Moreno, que s'ha publicat a José Varela Ortega (dir), *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, Madrid: Marcial Pons, pp. 237-282. També ens hem basat en la comunicació presentada per J. Armengol, M. Janué i G. Rubí, "Una primera aproximació al comportament electoral de les circumscripcions i districtes catalans durant la primera etapa de la Restauració (1876-1901)" a *Congrés Internacional d'Història "Catalunya i la Restauració". Actes*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1992.

⁴⁰ D'altra banda, també es demanava la creació d'un districte marítim amb capital a Badalona, la reducció de l'excessiva extensió del districte de Granollers, i es proposaven algunes modificacions menors en d'altres districtes com els de Berga, Arenys de Mar, Castellterçol i Terrassa. Arxiu del Govern Civil de Barcelona. Fons antic. Arxivador núm. 224. Exp. N° 1884.

dels comicis de 1876; la segona etapa abraçaria les eleccions desenvolupades entre 1891 i 1905; i, la darrera etapa englobaria les consultes celebrades entre 1907 i 1923.

Com podem observar en la taula núm. 1, en la primera etapa el predomini dels partits dinàstics és total, pel fet que aquests van obtenir més del 90% de les actes disputades; aquest percentatge va decreïxer en la segona fase, passant a representar un 75% d'aquestes, de manera que s'alliberà terreny per a les oposicions, essencialment republicanes amb un 14% de les actes; finalment, en la tercera etapa es produí el canvi de l'hegemonia política, canvi que va assolir cronologies diferents en funció del districte, però que es generalitzà i esdevingué irreversible a partir de les eleccions de Solidaritat Catalana de 1907. La presència dels partits dinàstics continuà, però, essent força important, atès el 28% d'actes que van acumular en aquest darrer període.

Taula núm. 1: Actes aconseguides per les diferents forces polítiques en les eleccions legislatives (1875-1923)

	MO	CA	IT	RG	FM	CS	LI	MI	UM	ID	RO	IN	RA	PO	RF	PR	RE	AT	Total
1876/1886	1					105	88			2	3	3	4	4					210
%	0.44					50.4	41.9			0.9	1.4	1.4	1.9	1.9					
1891/1905		7	1	22		117	144				6			2			49		348
%		2.0	0.2	6.3		33.6	41.3				1.7			5.7			14.0		
1905/1923		16		122	8	25	47	5	23						12	16	75	3	352
%		4.5		34.6	2.2	7.1	13.3	1.4	6.5						3.4	4.5	21.3	0.8	

Font: J. Armengol; G. Rubí, "Cataluña" a José Varela Ortega (dir), *El poder de la influencia. Geografía del caciquismo en España (1875-1923)*, pp. 237-282 .

MO: Moderats històrics; CA: carlins, IT: Integristes; RG: Lliga Regionalista; FM: Federació Monàrquica Autonomista; CS: Conservadors; LI: Liberals; MI: Monàrquics independents; UM: Unión Monàrquica Nacional; ID: Izquierda Dinàstica; RO: Romeristes; IN: Independents; RA: Radicals; PO: Possibilistes; RF: Reformistes; PR: Partit Republicà Radical; AT: Altres

Aquestes tres grans etapes no amaguen, però, l'existència d'uns evidents punts d'inflexió, com el de 1901 que significa la ruptura definitiva del torn dinàstic en la circumscripció de Barcelona, i la irrupció com a força d'oposició dinàstica al costat dels republicans, de la Lliga Regionalista. Així mateix, l'altra punt d'inflexió se situaria al moment que la Lliga esdevé la força hegemònica del Principat, és a dir, a partir de les eleccions de 1918, amb les quals va obtenir 21 de les 44 actes, gràcies en part a la seva participació en el Govern.

Durant la primera etapa (1876-1886), la circumscripció de Barcelona no segueix escrupolosament la dinàmica del torn, així com de seguida obtenen representació els republicans històrics seguidors de Castelar. La reintroducció del sufragi universal masculí no va significar un avenç notable de les candidatures republicanes, però sí que va posar en evidència la gran fragilitat de l'assentament dels partits dinàstics en aquest districte, en adoptar com a estratègia defensiva la coalició monàrquica. En els districtes de la demarcació barcelonina, es va observar un seguiment fidel del torn, excepte en els de Castellterçol i Vic sota el control dels conservadors, i els de Berga, Manresa i Vilanova i la Geltrú on l'hegemonia va correspondre als liberals. A partir de 1891, cap dels 14 districtes es quedaria sense la presència de candidats antidinàstics. Així mateix, es van reproduir les àrees d'influència electoral dibuixades durant el Sexenni: els candidats republicans es presentaven en els districtes del litoral i extraradi de Barcelona, mentre els carlins ho feien en els districtes de l'interior. Igual que en la circumscripció, allà on la força de l'oposició era amenaçadora, els candidats del torn solien unir les seves forces, com es va esdevenir en les eleccions de 1893. A diferència de Barcelona, les eleccions de 1901 no van suposar cap daltabaix important per als candidats dinàstics.

Entre 1876 i 1886, solament dos districtes de la demarcació de Girona van observar rígidament el torn: Girona i Santa Coloma de Farners. El panorama va canviar, igual que a Barcelona, a partir de 1891 quan es va viure una especial agitació amb la presentació de candidatures republicanes i carlines. En la província de Lleida, els districtes on hi va haver un compliment estricte del torn, Balaguer, Lleida i les Borges Blanques, foren els districtes on paradoxalment a partir de 1903 el republicanisme aconseguiria els seus millors resultats. A diferència de Barcelona i Girona, en la demarcació de Lleida, la presència de candidats republicans en les eleccions de 1891 i 1893 fou molt poc notable, i en alguns districtes pràcticament inexistent. A Lleida el panorama canviaria sensiblement a partir de 1899 quan la presència republicana seria constant, sobretot en els districtes del pla. En la demarcació de Tarragona el compliment del torn seria una realitat en tres districtes, Gandesa, Tortosa i el Vendrell. Els comicis de 1891 van comportar la irrupció de candidatures antidinàstiques, amb un equilibri entre carlins i republicans.

Fins l'any 1901 en què la candidatura anomenada dels "Quatre Presidents" sortí victoriosa dels comicis legislatius que tingueren lloc a Barcelona-ciutat, en els districtes catalans -igual que els de la resta de l'Estat- conservadors i liberals s'alternaren sense gaire problemes en el poder. Però aquesta data assenyala la fi del domini dels partits dinàstics a la ciutat de Barcelona i l'aparició de dues noves forces polítiques, la Lliga Regionalista i el republicanisme llerrouxista. En la resta de circumscripcions i districtes catalans, però, i tal com anteriorment hem posat de relleu, el torn es trencà definitivament en un espai de temps que es perllongà fins el 1907, el moment de la celebració dels comicis de Solidaritat Catalana ⁴¹.

Conxita Mir sosté que en els districtes electorals catalans s'intentà d'importar i imitar el model de canvi políticoelectoral barceloní ⁴². Aquest model es basà en l'articulació d'un sistema de partits que consolidà un nou torn, regionalista/republicà, en les províncies de Barcelona i de Girona; això no obstant, amb la presència encara important de les forces dinàstiques a Tarragona i a Lleida, enfront d'un republicanisme també considerable en aquella. El fet és que el torn es va trencar, i entre 1907 i 1923, els diputats de l'oposició superaren els dinàstics a Catalunya. Si bé, a efectes pràctics el nombre de diputats catalans aportats a les Cambres era insuficient per contrarestar el pes aclaparador de la representació dinàstica.

La força política que experimentà un avenç més espectacular fou la Lliga Regionalista, sobretot en la província de Barcelona. Entre 1901 i 1923, *aquest "partit ocupà el 26% del total d'escons a la província de Girona, només un 18% a la de Lleida i tan sols un 5,6% a la de Tarragona, on la incidència del catalanisme conservador fou menor"* ⁴³. Els republicans, per contra, estigueren més ben representats en termes relatius en la província de Tarragona. En els districtes tarragonins i lleidatans, els monàrquics liberals s'endugueren el doble d'escons que els conservadors. En conjunt, en les províncies de Girona i de Barcelona, liberals i conservadors es trobaven equilibrats.

⁴¹ Sobre l'impacte d'aquests comicis en la ciutat de Barcelona, vegeu Borja de Riquer: "Les eleccions de Solidaritat Catalana a Barcelona" a *Recerques*, nº 2, 1972, pp.93-140.

⁴² Conxita Mir "Dinásticos y antidinásticos en la Cataluña de la Restauración: Comentario a los procesos electorales". Ponència presentada al seminari "Liberalismo y Democracia en los países meridionales de Europa", Oviedo, juliol 1987, p. 9, i publicada a *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea*, nº 7 (1989-1990), pp. 101-118.

⁴³ A. Balcells; J.B. Culla; C. Mir, *Les eleccions generals a Catalunya...*, op. cit, p. 410.

La reculada important de les forces dinàstiques es produí en la província de Barcelona entre 1903 i 1907, fenomen que també s'observà en la de Girona. També foren aquestes províncies les principals beneficiades del triomf de diputats solidaris l'any 1907, i la meitat dels districtes barcelonins foren guanyats per la Lliga Regionalista. Després de la "Setmana Tràgica" (1909), les forces dinàstiques patiren un important retrocés en els districtes barcelonins. Al districte de Manresa, el 1910 l'acta fou guanyada per un monàrquic conservador. La reculada de la Lliga coincidí amb el manteniment de les posicions assolides pels republicans nacionalistes. El 1918, però, la Lliga es recuperà amb escreix en la província de Barcelona i superà els escons obtinguts el 1907. Entre 1914 i 1916, el republicanisme nacionalista perdé posicions, paral·lelament a una certa recuperació de les forces dinàstiques.

A partir de 1917, s'acusà l'expansió del regionalisme, fet que els monàrquics agrupats entorn la *Unión Monárquica Nacional* intentaren de contrarestar amb èxit relatiu a la província de Barcelona (passaren de tenir dos escons a cinc en els disputats comicis de 1919). Les eleccions de 1920, per contra, se celebraren dins un clima crispat marcat per l'agudització de la conflictivitat social. I el 1923, la Lliga recuperà els llocs perduts arran de l'embestida dinàstica, mentre els republicans nacionalistes es consolidaren en el feu monàrquic de Terrassa, i sortiren reelegits a Sabadell.

Com hem pogut observar, el règim canovista, malgrat les diferències de criteri que separaven els partits dinàstics catalans respecte de les direccions estatals, va trobar la seva acomodació a Catalunya. A hores d'ara, ningú no sembla negar l'existència de caciquisme a Catalunya, encara que aquest revestia unes modalitats diferents com corresponia a una societat molt més urbanitzada, segurament més laica, i també notablement més autònoma i articulada. En mots de Gabriele Ranzato, "*el caciquisme trobà terreny de cultiu també en un ambient rural i industrial*"⁴⁴.

Sabem que els conservadors catalans no se sentien còmodes amb les pautes indicades des de Madrid, i que el partit liberal conservador sempre va demostrar, ja

---

⁴⁴ Gabriele Ranzato, "El caciquisme a Catalunya: una hipòtesi interpretativa" a *Debats*, nº 19 (1987), pp. 17-20, p. 18.

des de l'inici, una escassa cohesió interna. Aquesta desestructuració també afectava els liberals. Especialment a la circumscripció de Barcelona i als districtes de la demarcació provincial, els partits dinàstics visqueren una vida més aviat vegetativa. No podem parlar en aquests districtes d'un control polític de tipus clientelar exercit des de la diputació provincial. Evidentment figurar en la comissió provincial comportava la possibilitat d'invalidar uns resultats electorals. I això naturalment interessava. Però més enllà de l'oportunitat de practicar el frau, en la província de Barcelona no coneixem cap estructura de poder fonamentada en xarxes caciquils de tipus piramidal, comprensiva de cacics locals, comarcals i provincials.

Borja de Riquer ha explicat les característiques peculiars dels conservadors catalans que els allunyaven dels seus anàlegs de la resta de l'Estat ⁴⁵. Cert és que l'alta burgesia catalana havia rebut amb molt d'entusiasme el cop d'estat de Sagunt per part del general Arsenio Martínez de Campos. Però des de molt aviat van sorgir les discrepàncies en el sentit que els conservadors catalans van començar a recelar de la via pragmàtica adoptada per Cánovas del Castillo, ja que li retreien un excessiu liberalisme. Aquestes tensions van desembocar en la divisió de les files conservadores en dos sectors. D'una banda, els antics unionistes aplegats a l'entorn de Joan Mañé i Flaquer, director del prestigiós *Diario de Barcelona*, popularment conegut com *El Brusí*, del jurista Manuel Duran i Bas, de Manuel Girona, entre d'altres, que no s'acollirien a la disciplina de partit. L'altre sector estaria format pels canovistes que farien funcionar la màquina electoral-caciquista, i que estarien encapçalats per Manuel Planas i Casals, president durant força temps de la Diputació de Barcelona, i lideratge discutit a partir del maig de 1895 per Josep Ferrer Vidal i Soler, cap dels silvelistes catalans.

Pel cantó dels liberals catalans, cal assenyalar que durant bona part del darrer terç del segle passat, un únic lideratge va representar els interessos d'aquests sectors, tal com ho havia fet en anys precedents respecte dels progressistes. Aquest era Víctor Balaguer i Cirera, qui es va enfeudar el seu districte natal, Vilanova i la Geltrú, la qual cosa li va permetre disposar d'un escó a les Corts i des d'allà defensar els interessos proteccionistes de l'economia catalana. No cal

---

⁴⁵ Borja de Riquer, "Duran i Bas i el conservadorisme dinàstic català de la segona meitat del segle XIX", estudi introductori de l'*Epistolari polític de Manuel Duran i Bas. Correspondència entre 1866 i 1904*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990, pp. 15-153.

menystenir tampoc que el prestigi de Balaguer desbordava les fronteres de l'àmbit català i era el líder de l'esquerra dinàstica del partit liberal-fusionista de Sagasta.

Recentment, s'ha posat l'accent en el paper d'intermediari que Balaguer va desenvolupar gràcies a la xarxa de relacions polítiques que havia anat teixint amb ministres i alts càrrecs de l'administració pública ⁴⁶. Ell era un gran coneixedor de la vida política local catalana, i quan podia i si així se'l sol·licitava, acudia per intercedir en la defensa d'interessos, demandes o vexacions. Gràcies a ell, l'aldarull dels consums que va tenir lloc a Manresa el 1878 va tenir ressò en el Congrés de Diputats i va ser objecte de discussió la política repressora que practicava el ministre de governació Francisco Romero Robledo. Els contactes de Balaguer eren immensos. Quan el seu arxiu epistolar estigui totalment classificat podrem tenir l'oportunitat de millorar substancialment el coneixement de la vida política catalana del primer període de la Restauració.

El partit liberal fusionista a Catalunya també va experimentar una important escissió interna abanderada per dos lideratges que van fundar els respectius cercles: Josep Comas i Masferrer, i Joan Maluquer i Viladot. La implantació d'aquest partit a Catalunya va ser força tardana, igual que va esdevenir amb els conservadors. Per això, es constata una important desorientació durant els primers anys de la Restauració respecte de la política d'aliances en els districtes i circumscripcions. Una desorientació que continuaria durant tota l'etapa estudiada. En mots de Josep Martí, "*el partit liberal català no fou mai una força estructurada, amb un programa i un lideratge definits, sinó un conjunt de grupuscles heterogeni i contradictori*", fet que encara s'agreujaria més amb la mort de Sagasta. De fet, aquest autor es planteja fins a quin punt no seria més adequat parlar dels liberals catalans que no pas del partit liberal català ⁴⁷.

Durant el regnat d'Alfons XII, són patents els esforços d'ambdós partits dinàstics per a constituir una mínima expressió organitzativa. Cada partit del torn tenia un cacic provincial que es dedicava a fer anar la roda electoral: Manuel Planas i Casals per als interessos conservadors, i Josep Comas i Masferrer pel que

---

⁴⁶ Rogelio López Blanco, "Víctor Balaguer y la articulación de los intereses catalanes en el mercado político-administrativo madrileño durante la primera etapa de la Restauración" a *Ultramar. Política de Víctor Balaguer i progrés per a Vilanova i la Geltrú*, Vilanova i la Geltrú, Biblioteca Museu Víctor Balaguer, 2000, pp. 39-87.

respecta als liberals. Tanmateix el primer no era representatiu dels interessos estrictes dels conservadors catalans, com tampoc no ho era el segon. Al contrari, figures com aquestes estaven profundament desacreditades a les acaballes del segle passat, i diferents lideratges es disputaven la confiança del govern de torn conservador. Així, en la conjuntura decisiva de l'any 1899, el polític Josep Ferrer Soler i Vidal barallat amb Manuel Planas i Casals pel control polític de la circumscripció i districtes de Barcelona, acorden fusionar-se en una única agrupació política. Amb tot, el Govern decideix incloure en l'encasellat per la demarcació barcelonina candidats gamacistes i polaviejistes. Per aquesta estreta escletxa dos districtes, Vic i Manresa, van elegir els primers candidats catalanistes, abans que ho fes la mateixa circumscripció. A les acaballes de segle, doncs, el partit liberal conservador estava profundament estigmatitzat per la corrupció i les divisions internes.

Sí que estava en les mans d'aquests cacics provincials el nomenament d'alcaldes i de jutges municipals. Però, així i tot, l'última paraula la tenia el ministre de governació. La correspondència que aquests polítics mantenien amb els seus homònims madrilenys revela el temor amb què vivien per no perdre l'ascendent del polític del govern central que els apadrinava ⁴⁸. No sembla, doncs, que s'establís una relació de confiança política que permetés als astuts polítics de la Restauració tractar la política catalana amb els ulls tancats. Més aviat al contrari, en la mesura que la imposició del torn va resultar més difícil, perquè l'oposició guanyava quotes de terreny electoral i això li permetia organitzar-se millor, els governs de Madrid van adoptar posicions més independents respecte dels designis d'afiançament polític dels cacics provincials.

En suma, eren partits de notables que s'organitzaven només quan s'encetaven les campanyes electorals i que els seus candidats s'autofinançaven les eleccions. Una estructura partidista significativament allunyada de la que van adoptar els grans contrincants del sistema restauracionista: els catalanistes de la Lliga i els republicans lerrouxistes. Els regionalistes es van organitzar com a un partit de quadres, a cavall entre el de notables i el de masses, que es caracteritzava

---

⁴⁷ Josep Martí, "El partit liberal català davant la crisi de la Restauració (1903-1923)" a *Congrés Internacional Catalunya i la Restauració ...*, op. cit., pp. 81-86, p. 82.

per l'afiliació indirecta no pas de militants, sinó d'entitats catalanistes. Per contra, el partit de Lerroux era un autèntic partit de masses que va ser capaç d'inserir-se en el teixit social a través d'una multiplicitat de centres i organitzacions sectorials. Si bé a nivell organitzatiu compartien una direcció altament centralitzada i autoritària, un gran pragmatisme en relació amb el poder central, una política d'aliances electorals lliure d'escrúpols doctrinals i uns dirigents polítics professionals ⁴⁹. Pel seu cantó, el carlisme des dels anys noranta del segle passat també havia iniciat un procés de renovació que s'ha anomenat el *carlisme nou*, un tímid procés de modernització política que dugué el carlisme a convertir-se, ben a contra-cor i sense resultats gaire reeixits, en una opció competitiva i més adaptada a la societat finisecular ⁵⁰.

Els mètodes emprats per aconseguir uns resultats electorals favorables eren múltiples i podien anar des del simple acord entre les direrents forces polítiques del districte i el Govern, fins a l'ús de la força física per reprimir les expressions polítiques contràries a les d'aquest. Quan l'acord no era possible, s'iniciaven els mètodes de pressió. Una mateixa secció electoral podia arribar a concentrar totes les travetes necessàries per imposar el disseny governamental: la configuració irregular i il.legal de la mesa electoral; comiat dels interventors nomenats pel candidat contrari; dependents municipals "enllestint" la llista de votants, sense signar; vots de difunts; electors votant per ordre alfabètic, etc ⁵¹.

El sùmmum del frau electoral era la famosa tupinada que consistia en l'arranjament d'actes en blanc o suplantació de les urnes. En aquest sentit, no cal obviar el control que exercien els ajuntaments sobre el procés electoral, en relació amb el cens, les cèdules electorals i la designació de meses i interventors. Per aquest motiu, sovintejaven la suspensió de corporacions municipals o dels regidors no addictes just unes setmanes abans de la celebració dels comicis. Com també va ser usual l'intercanvi de vots per favors, com la tramitació d'expedients davant l'administració, la consecució de càrrecs públics i de llocs de treball, la compra de

---

⁴⁸ Particularment interessant resulta la correspondència política entaulada entre Eduardo Dato i els polítics conservadors barcelonins. Archivo de Eduardo Dato (Real Academia de la Historia).

⁴⁹ Joan B. Culla, "La Restauració a la Catalunya urbana, 1901-1923" a C. Mir (a cura de): *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*, Lleida: Estudi General de Lleida/Ed. Virgili i Pagès, 1989, pp. 121-130.

⁵⁰ Aquest procés de renovació l'explica Jordi Canal a *El carlisme català dins l'Espanya de la Restauració. Un assaig de modernització política (1888-1890)*, Vic: Eumo Editorial, 1998.

⁵¹ Josep Armengol i Gemma Rubí, "Cataluña" a J. Varela, *El poder de la influencia ...*, op. cit., 47 i ss.

l'alliberament del servei militar, etc. En definitiva, els episodis més folklòrics i escandalosos del caciquisme hispànic també tenien lloc a Catalunya, tant en medis rurals com urbans i industrialitzats. El feudalisme industrial seria, així, l'expressió de la realitat caciquil en les colònies industrials i fàbriques de riu ⁵².

L'extensió del sufragi, paral·lel a l'augment de la força dels partits antisistema, també va fer necessària la sofisticació del frau. En les eleccions de 1916, el candidat regionalista Josep Claret i Asols que optava pel districte de Manresa va ser acusat d'haver invertit 150.000 pessetes en suborns per a comprar la voluntat del districte. El candidat derrotat, el republicà Jesús Pinilla, li va retreure l'haver propinat coaccions de tota mena i que presumptament havien practicat alcaldes, jutges i fiscals municipals, apoderats, majordoms de fàbrica i fabricants, tots al servei de la causa regionalista. Fins i tot es va denunciar que els acòlits de la Lliga Regionalista havien instal·lat tavernes i cases de menjar en molts col·legis electorals ⁵³.

En definitiva, durant el període històric que ens ocupa ens trobem amb una Catalunya políticament diversa i plural, allunyada del domini monolític de les forces dinàstiques, si bé també d'una suposada extensió uniforme de la Lliga Regionalista. Sobretot si ens fixem en el ritme del canvi electoral experimentat enfront la progressió de les forces antisistema. Així, la necessitat d'unificar esforços per part dels partits del sistema en les darreres eleccions del segle XIX, estaria anunciant la ruptura del torn en la circumscripció de Barcelona. Coneixem amb força detall el model de canvi polític experimentat per la ciutat de Barcelona en el tombant de segle, però, en canvi, ignorem ens moltes ciutats quines característiques va revestir aquest canvi. La mancança de monografies que estudiïn aquestes transformacions és evident. Si en tinguéssim al nostre abast, segurament en més d'una ocasió ens sorprendria la intensitat de les transformacions operades en l'esfera municipal, la més sensible a aquests canvis i la primera que n'exhibiria els primers símptomes. Uns canvis que trigarien a ser reproduïts per l'àmbit de la representació a Corts. Per això, es fa molt necessari l'interrelacionar els diferents nivells de poder, local,

---

⁵² Vegeu en aquest sentit l'excel·lent estudi de Gràcia Dorel-Ferré, *Les colònies industrials a Catalunya. El cas de la colònia Sedó*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1992. L'edició francesa, *Les colonies industrielles en Catalogne: le cas de la Colonia Sedó*, París: Arguments, 1992.

⁵³ Gemma Rubí, *Entre el vot i la recomanació...*, op. cit. p. 167.

provincial i estatal, per tal d'obtenir un resultat més complexe de la dimensió d'aquestes transformacions ⁵⁴.

El trencament del torn a Barcelona ciutat es produeix l'any 1901. A la resta de Catalunya, el punt d'inflexió l'hem de situar en les eleccions de Solidaritat Catalana de 1907, si bé en alguns districtes hi havia indicis de modificacions en eleccions anteriors. No obstant això, la Lliga Regionalista fins 1918 no es va convertir en el partit hegemònic del Principat, una data ben tardana, si tenim en compte els fets posteriors, per a materialitzar la seva ambició de "nacionalitzar" la vida política catalana. La seva expansió es va centrar especialment en les províncies de Barcelona i Girona, mentre que es va afiançar amb dificultats en les de Lleida i Tarragona. En realitat, va ser l'únic partit capaç de presentar un projecte polític d'àmbit català, i al mateix temps amb una ferma vocació intervencionista en la realitat espanyola. El republicanisme renovat de principi de segle, malgrat l'esforç d'*Unión Republicana* de 1903 i la creació del partit republicà lerrouxista amb tot el component innovador que va comportar, no deixava de ser una experiència que es va limitar pràcticament a l'àmbit barceloní ⁵⁵. Fora de Barcelona, el republicanisme arrossegava massa herències decimonòniques, i la seva llum va començar a declinar en el moment en què l'obrerisme s'emancipava dels seus postulats.

Els partits dinàstics, molt desestructurats, van fer esforços per adaptar-se al nou context, conscients de la seva lenta decadència, però disposats encara a conservar, mitjançant la tutela dels caps nacionals, els districtes on el seu triomf estava garantit. A nivell local, fins i tot, algunes fraccions liberals van ser capaces de crear estructures de poder que eren quelcom més que un simple domini caciquil ⁵⁶. Com també hi van haver grups conservadors que es van aprofitar de la força i ascendent del republicanisme local, actuant aquesta com a una mena de pàtina modernitzadora, per tal de consolidar i reproduir el seu poder.

En resum, els ritmes del canvi polític van ser diferents i erràtics segons la naturalesa dels districtes i de l'arrelament dels partits dinàstics. La descomposició del torn va ser naturalment aprofitada per les forces polítiques antisistema, uns

⁵⁴ Josep Armengol i Gemma Rubí, "Cataluña" a J. Varela, *El poder de la influencia ...*, op. cit.

⁵⁵ Aquest partit va ser magníficament estudiat per Joan B. Culla a *El republicanisme lerrouxista a Catalunya (1901-1923)*, Barcelona: Ed. Curial, 1986. També són interessants les conclusions de José Alvarez Junco, *El Emperador del Paralelo. Lerroux y la demagogia populista*, Madrid: Alianza Editorial, 1990.

partits que ja havien demostrat amb anterioritat una major competitivitat en el terreny del govern local, sobretot a partir del restabliment del sufragi universal masculí l'any 1890. Els obstacles per a aquests partits eren importants. Començant per la grandària i la delimitació dels districtes electorals. La representació no era proporcional al nombre d'habitants i a l'evolució demogràfica. La mediatització exercida pel govern de torn en el procés electoral a través dels seus peons, governadors civils o alcaldes de R.O., va ser un altre hàndicap no menys important a l'hora de controlar els comicis i intercedir per a manipular-ne els resultats.

A més a més, hi hem d'afegir la desídia de l'electorat, impotent davant d'unes eleccions considerades com a una autèntica farsa; també, l'escassa confiança dipositada en les eleccions com a mecanisme eficaç de representació política, fins i tot per part dels mateixos actors que la monopolitzaven; el predomini aclaparador dels districtes uninominals que forçava la bipolarització, amb la qual cosa es neutralitzava la lliure competència i la possibilitat d'una tercera força en discòrdia. En darrer terme, la preferència donada a d'altres canals extraelectorals, com la pressió directament exercida des de les poderoses corporacions econòmiques.

Malgrat tot, Catalunya no es va plegar fàcilment als dissenys governamentals. El 80% dels diputats a Corts era autòcton, i la feblesa de la presència cunera és prou reveladora. Fins i tot, entre els diputats *cuneros*, molts es van identificar durant força temps amb els seus respectius districtes. Els diputats vinculats establenent amb la seva circumscripció van predominar fonamentalment en la segona etapa, seguint la mateixa tònica que estava succeint en la dinàmica espanyola. En tot el període tractat, la majoria dels electes provenia de professions liberals, sobretot advocats en exercici. Des de molt aviat, la professionalització del polític d'ofici va ser una realitat en la Catalunya de la Restauració, i els nostres diputats van tendir a consagrar les seves energies exclusivament en la representació parlamentària.

Una vegada desarticulat el torn a Catalunya es va produir un procés d'autenticació dels processos electorals a tenor de l'impuls regenerador i moralitzador de la vida política que estaven desenvolupant els partits antisistema. L'avenç democratitzador ver una política de masses, no obstant això, va estar limitat pels vicis i condicionants del mateix sistema polític. La societat estava canviant com

---

⁵⁶ Josep Martí, "Els liberals catalans davant la crisi de la Restauració ...", op. cit, p. 84.

a conseqüència dels intensos processos d'industrialització i urbanització. El nou context i els nous conflictes socials requerien noves formes de fer política, a través d'altres tipus d'organització i associació, mobilitzant l'electorat i sofisticant les campanyes electorals per arribar a totes les classes de la societat ⁵⁷.

Els partits d'interessos es van convertir en partits amb programa. Les eleccions van esdevenir *responsables*. La política va deixar de ser una activitat d'intercanvi de béns col·lectius i divisibles a ser concebuda com a una activitat d'intercanvi de béns col·lectius i indivisibles. De la política de notables es va passar a la política de masses. Malgrat això, hi va haver una etapa de reacomodació on va conèixer la tradició amb la modernitat, el clientelisme amb la mobilització de l'opinió i la captura massiva de vots. La crisi del sistema i les limitacions de la modernització política van acabar per avortar un procés d'obertura democràtica que reconduiria, després del període dictatorial, al règim republicà.

2.4. El canvi polític en la Catalunya urbana

Com assenyala Teresa Carnero, la recuperació de l'interès renovat per la història política a Europa i també a casa nostra obeeix essencialment a tres raons: la impossibilitat de concebre l'anàlisi social al marge de l'univers polític; la necessitat d'estudiar en la llarga durada els processos d'accés de les masses a la política, la consolidació de la democràcia i la integració dels estats-nació; i, finalment, l'aproximació dels historiadors als marcs conceptuals i analítics de les altres ciències socials per investigar aquests processos de transició en els quals s'imbriquen les transformacions i les resistències al canvi ⁵⁸. A més a més, jo hi afegiria la introducció del marc comparatiu entre els diferents estats-nació de l'Europa occidental que ha permès, almenys a casa nostra, desmitificar molts dels tòpics que la historiografia espanyola de la Restauració canovista havia arrossegat des dels postulats regeneracionistes. La tasca ha resultat enormement fructífera i a hores

---

⁵⁷ Per al cas de Barcelona, la metamorfosi social que experimenta aquesta ciutat des del tombant de segle i la relació amb les noves formes de fer política a Pere Gabriel, "Espacio urbano y articulación política popular en Barcelona, 1890-1920" a José L. García Delgado (ed. al cuidado), *Las ciudades en la modernización de España*, ...op. cit, pp. 61-94.

⁵⁸ Teresa Carnero, "La renovación de la historia política" a Antonio Morales y Mariano Esteban de Vega (eds.), *La historia contemporánea en España*, Salamanca: Universidad de Salamanca, p. 179.

d'ara les anàlisis de la naturalesa i fonaments del poder polític durant aquesta etapa històrica s'encardin en processos més dilatats que tenen directament a veure amb l'origen i evolució de la democràcia política ⁵⁹.

Aquí i a tot arreu, la nova història política pretén superar les estreches de mires que caracteritzaven la tradicional història política que es materialitzava en un positivisme aguditzat d'arrel liberal que reduïa el món del polític a la història institucional de l'Estat, a una història feta, en definitiva, des de dalt. Aquesta recuperació ha tingut lloc fonamentalment en la historiografia europea. Per contra, en l'àmbit de la ciència política nord-americana d'uns anys ençà pren força el corrent del nou institucionalisme que incorpora el factor institucional en l'anàlisi del sistema polític.

A Europa no hem hagut de recuperar l'Estat perquè és aquí on la gran inestabilitat política existent ens ha fet recordar que les formes d'estat i de govern podien ser heterogènies i alternatives, i que, en definitiva, el fenomen estatal era una realitat ineludible de la qual no ens podíem escapar a l'hora de realitzar anàlisis politològiques ⁶⁰. Allò que combatien els intrèpids historiadors de l'Escola d'Annales respecte a la història positivista anterior era el caràcter atorgat a la seqüència d'esdeveniments com a la base d'una anàlisi històrica per força superficial i veneradora d'interessos de les èlits rectores ⁶¹. Una història, en fi, de l'instant i d'allò efímer, de la conjuntura en detriment de les estructures i dels individus anònims.

A Espanya, la renovada atenció concedida a la història política ha arribat més tard, per bé que per l'anomenada escola d'Oxford, amenitzada per Raymond Carr, des dels anys setanta no ha cessat de dignificar la història política de la Restauració canovista. Aleshores van centrar l'atenció en les bases del sistema polític restauracionista endinsades en la cultura del pacte i la negociació i en unes

---

⁵⁹ En aquesta línia, l'estudi més complet i més ambiciós és el desenvolupat per José Varela Ortega, "Orígenes y desarrollo de la democracia: algunas reflexiones comparativas" a *Política en la Restauración (1875-1923)*, Vol. I: Sistema político y elecciones, Madrid: Instituto Universitario Ortega y Gasset, 1996. Moltes de les idees aquí exposades es desenvolupen en treballs posteriors que ja hem esmentat amb anterioritat.

⁶⁰ Jean F. Schaub, "L'histoire politique sans l'état: mutations et reformulations" a *Historia a Debate III*, Santiago de Compostela, 1995, pp. 217-235.

⁶¹ A propòsit de la nova història política, vegeu el suggeridor capítol "Une histoire présente" dins René Rémond (sous la direction), *Pour une histoire politique*, Paris: Editions du Seuil, 1988, pp. 11-32.

relacions polítiques de caràcter clientelar; una visió que s'oposava frontalment a la defensada per Manuel Tuñón de Lara sobre el bloc de poder i la identificació dels interessos del poder econòmic amb el polític ⁶². En l'actualitat, alguns d'aquells eminents historiadors, com José Varela Ortega, i els seus deixebles de l'Institut Universitari Ortega y Gasset estan renovant part dels pressupòsits clàssics, i introduint paràmetres d'història comparada que contribueixen decisivament a situar en el marc europeu el llarg i dilatat sistema canovista i els orígens de la democràcia liberal a Espanya ⁶³.

Però també des de la història local i regional s'està duent a terme una important renovació metodològica ⁶⁴. Aquests treballs ambicionen situar-se en el terreny de la història social de la política ⁶⁵. És a dir, la política no és vista com a un sinònim reduccionista de la que és possible desenvolupar dins les coordenades de l'Estat, sinó que s'entén que aquesta no s'esgota en les trifulques de la vida política oficial que enfronta fictíciament a conservadors i liberals i deixa petites engrunes a republicans i carlins, i més tard a socialistes, regionalistes i nacionalistes, amb un afany, moltes vegades, de domesticació evident. Al contrari, bona part d'aquests estudis es caracteritzen per compartir una visió d'allò polític com a quelcom complexe i comprensiu, expressió de les relacions culturals, econòmiques i socials, si bé alhora com a variable independent i relativament autònoma. Així es busca en la profunditat de les relacions socials i econòmiques l'explicació de la naturalesa del poder i de la seva reproducció.

Es pretén així explicar l'estabilitat i la crisi del sistema polític de la Restauració de més llarga durada de l'Espanya contemporània, i les continuïtats i discontinuïtats en l'exercici del poder polític. També escodrinyen en les resistències al canvi, molt

---

⁶² Veure, entre d'altres, Manuel Tuñón de Lara, "La burguesía y el bloque de poder oligárquico: 1875-1914" a *Estudios sobre el siglo XIX español*, Madrid: Siglo XXI, 1972, pp. 151-238, i *Historia y realidad del poder. El poder y las élites en el primer tercio del siglo XX*, Madrid: Edicusa, 1975.

⁶³ No oblidem tampoc els estudis de Joaquín Romero Maura i de Javier Tusell sobre el caciquisme i que s'emmarquen en aquesta línia.

⁶⁴ Sobre la transcendència historiogràfica d'aquests estudis, vegeu l'estat de la qüestió elaborat per Borja de Riquer a "Consideraciones sobre la historiografía política de la Restauración" a J.L. de la Granja; A. Reig Tapia, i R. Miralles (comp.), *Tuñón de Lara y la historiografía española*, Madrid: Siglo XXI, 1999, pp. 123-142.

⁶⁵ Aquí caldria esmentar els treballs de María Sierra sobre la província de Sevilla (1996), Rafael Zurita en la d'Alacant (1996) i María Antonia Peña Guerrero sobre Huelva (1998).

més compactes que en d'altres règims liberals europeus. I, en darrer terme, estan interessats a revelar les pautes de modernització o de canvi polític en les societats que són objecte d'estudi. Aquesta recerca es desenvolupa sota uns pressupòsits metodològics pluridisciplinars. En efecte, el recurs a tècniques i categories utilitzades per d'altres disciplines socials com l'antropologia, la ciència política i la sociologia esdevé un fet usual ⁶⁶. No obstant això, tal com he intentat de plantejar més amunt, no tots els autors concebeixen de la mateixa manera el contingut social de la política. Aquest contingut social pot anar tranquil·lament des de la reproducció i cerca de les claus explicatives de la construcció d'una xarxa de poder clientelar com a base sustentativa del poder, a tenir en compte la dialèctica i la interacció que s'estableixen entre els grups i col·lectius, i significativament entre aquests i l'èlit del poder ⁶⁷.

Sense la voluntat de sostreure el mèrit que els pertoca, les importants innovacions introduïdes per aquests estudis, segurament no haurien estat possibles sense els treballs pioners de Teresa Carnero en un moment en què la temàtica de la modernització havia despertat escàs interès en els medis historiogràfics espanyols, i solament havia estat objecte de discussió en l'àmbit econòmic quan s'havia analitzat el desenvolupament del sistema capitalista en el decurs dels segles XIX i XX ⁶⁸.

---

⁶⁶ Una excel·lent experiència d'aplicació del corpus teòric elaborat per altres disciplines socials a l'anàlisi històrica es va realitzar amb ocasió del col·loqui celebrat a Florència (del 28 al 30 de març de 1988) sobre "L'étude comparée des réformes électorales en Europe. XIXe et XXe siècles, une approche interdisciplinaire". Vegeu, en particular, les reflexions que fa Serge Noiret sobre la utilitat de l'enfocament interdisciplinari en la introducció de la publicació de les actes del col·loqui a S. Noiret (ed): *Political Strategies and Electoral Reforms: Origins of Voting Systems in Europe in the 19th and 20th Centuries. Stratégies politiques et réformes électorales: aux origines des modes de scrutin en Europe aux XIXe et XXe siècles*, Institut Universitaire Européen: Nomos Verlagsgesellschaft, 1990.

⁶⁷ Dos treballs força representatius d'aquesta polaritat serien, per una banda, el de Rafael Zurita, *Notables, políticos y clientes. La política conservadora en Alicante, 1875-1898*, op. cit., per una banda, i per l'altra, el de Ferran Archilés, Otilia Martí i Manuel Martí, *Trencament polític i canvi social. Elements per a un esquema de l'evolució política de l'Horta Sud (c. 1860-c.1905)*, Catarroja: Ajuntament de Catarroja, 1995.

⁶⁸ Vegeu per exemple N. Sánchez Albornoz (comp.): *La modernización económica de España, 1830-1890*, Madrid: Alianza Universidad, 1987; J. Palafox: "Los límites de la modernización en España: la evolución económica en España entre 1892 y 1930" a *Revista de Occidente*, nº 83, abril 1988, pp. 60-70, i les actes del VIII Col·loqui d'Història d'Espanya dirigit per Manuel Tuñón de Lara, publicades a J.L.García Delgado (al cuidado de), *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, Madrid: Siglo XXI, 1992. Per a l'anàlisi de la modernització en el terreny cultural, vegeu Salaun, S.; Serrano, C.: *1900 en España*, Madrid: Espasa Calpe, 1991. Un intent de vincular les transformacions econòmiques amb el canvi polític al País Valencià el trobarem a : Teresa Carnero, "Economía y poder político en el País Valenciano, 1870-1914" a *Debats*, nº 8, 1984, pp. 6-14; i, més recentment, a Carnero, T; Palafox, J: *Creixement, politització i canvi social, 1790-1980*, València: Edicions Alfons el Magnànim, 1990; i a T. Carnero, "La modernización del País Valenciano durante la Restauración" dins J.L.García Delgado (al cuidado de), *España entre dos siglos (1875-*

En concret, Teresa Carnero ha introduït en la nostra historiografia els debats existents sobre la modernització procedents dels models sociològics funcionalistes, i ho ha fet en la seva anàlisi sobre els ritmes i limitacions del procés de modernització experimentat per la societat espanyola de la Restauració entre 1874 i 1930 ⁶⁹. Així, la proposta metodològica d'aquesta autora consisteix a formular hipòtesis globals "en las que las variables fundamentales en la construcción de una sociedad moderna aparezcan interrelacionadas y en las que no esté ausente el marco de referencia europeo" ⁷⁰. Amb tot, aquesta historiadora ha tendit a centrar el seu enfocament exclusivament a l'entorn de les variables polítiques, quan els models de modernització dels quals s'inspira interrelacionen la democràcia amb el desenvolupament econòmic ⁷¹.

Teresa Carnero va iniciar, per tant, aquesta discussió, amb un suggestiu article on analitza les limitacions del procés modernitzador en l'Espanya de la Restauració des de la perspectiva de la democratització del sistema polític i des d'una òptica centralista ⁷². L'autora va atribuir directament l'endarreriment diferencial espanyol respecte de la Gran Bretanya o de França en períodes cronològics anàlegs, a l'arcaisme de les èlits governants, les quals s'havien inclinat per un concepte patrimonial de l'Estat, cosa que va impedir que exercissin el rol modernitzador que històricament havien d'assumir. Malgrat que aquesta autora no desenvolupa el contingut específic de l'expressió "*concepció patrimonial de l'Estat*", la qual cosa hauria estat força profitosa, persisteix al llarg d'aquest article a convertir

---

1931). *Continuidad y cambio* (VII Coloquio de Historia Contemporánea de España dirigido por M. Tuñón de Lara), Madrid: Siglo XXI, 1991, pp.251-276; i, per a l'àmbit català, comptem amb les suggerents reflexions globals de Josep Fontana a "La societat catalana contemporània: modernització o pairalisme" dins AA.VV.: *Miscel·lània d'homenatge a Josep Benet*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, pp. 137-144.

⁶⁹ Les reflexions que segueixen són en part deutores de les que vam fer al nostre llibre, *Entre el vot i la recomanació ...*, op. cit. Capítol II: "Canvi polític i desarticulació del torn dinàstic a Catalunya", pp. 25-37.

⁷⁰ T. Carnero, "Política sin democracia en España, 1874-1923" a *Revista de Occidente*, nº 83, abril 1988, pp 43-78, p. 43.

⁷¹ Sobre aquesta temàtica vegeu els treballs de T. Carnero: "Modernización política: una propuesta de análisis" a la revista *Historia Contemporánea*, nº 4, 1990, pp. 133-144; "Elite gobernante e igualdad política en España, 1870-1914" a *Historia Contemporánea*, nº 8, 1992, pp. 35-73; "Democratización limitada y deterioro político en España, 1874-1930" a *Democracia, elecciones y modernización en Europa. Siglos XIX y XX*, Madrid, Cátedra, 1997, pp. 203-239. Més recentment, "El lento avance de la democracia" a M. C. Romeo; I. Saz (eds.), *El siglo XX. Historiografía e historia*, València, Universitat de València, 2002, pp. 167-196. Sobre aquests models de canvi, vegeu entre d'altres, S.N. Eisenstadt, *Ensayos sobre el cambio social y la modernización*, Madrid: Tecnos, 1970.

⁷² T. Carnero, "Política sin democracia ...", op. cit.

en cap de turc a les èlits restauracionistes. Així, les acusa de no haver sabut o pogut satisfer les demandes democratitzadores que les classes mitjanes i populars formulaven insistentment des de principi de segle.

Tot i que no podem negar el comportament poc entusiasta dels partits del torn dinàstic a l'hora d'estimular la modernització del sistema polític ⁷³, -que, en cas contrari, s'hagués traduït per l'obertura d'aquest darrer i una major participació política dels sectors sistemàticament exclosos-, i que molts historiadors han coincidit a atribuir com a la causa de fons que desencadenarà la crisi social i política de 1917 a 1923, no creiem en absolut que siguin els responsables exclusius d'una situació global d'endarreriment objectivable ⁷⁴. Sostenir el contrari suposa caure en un reduccionisme determinista que no ens porta enlloc, ja que, cal, abans de tot, fugir de tot tipus d'interpretació historiogràfica que se centri en judicis de valor sobre la conducta dels actors protagonistes de la dinàmica històrica.

Més valdria pensar en el fet que la feblesa de l'Estat de la Restauració, -observable en tot cas un cop aquest Estat es veu desbordat per l'aparició de moviments d'opinió i de masses encapçalats per republicans, socialistes i nacionalistes, però no abans, sòlidament estabilitzat gràcies a la inhibició i apatia deliberades de l'electorat-, i l'escassa capacitat modernitzadora de les èlits rectores, respon a les mancances i limitacions estructurals del procés d'articulació de la societat burgesa a Espanya. Obeeix també als desequilibris regionals d'un capitalisme territorialment poc trabat, que es manifesta en diversos graus d'intensitat sota formes industrials o agraristes. De forma que l'avenç desuniformitzat del capitalisme propicia dinàmiques socials i polítiques multiformes en el conjunt de l'Estat.

En canvi, Carnero veu amb bons ulls l'actitud de la classe política catalana (diguem-ne regionalista) perquè ha estat capaç d'impulsar la secularització de la societat i d'imposar pràctiques modernes de fer política; però, en canvi, subestima el paper de les mobilitzacions socials en aquest procés. No cal menystenir que la

---

⁷³ Vegeu a propòsit d'això Carlos Dardé Morales: "La implantación de la democracia en la España de la Restauración" a *Revista de Occidente*, nº 50, Junio 1985, pp.115-126.

⁷⁴ Més aviat ens decantaríem per sostenir que el ritme que assoleix tot procés modernitzador és fruit de la dialèctica que constantment s'estableix entre les èlits governants i els grups socials. Vegeu en aquest sentit l'interessant model de modernització sòcio-política que Gianfranco Pasquino descriu a *Modernización y desarrollo político*, Barcelona: Ed. Nova Terra,1974, pp. 115-123.

dialèctica que s'estableix entre burgesia i Estat de la Restauració i que condueix a la reivindicació de l'autogovern com a bandera política mobilitzadora, és, segons el nostre parer, una forma històrica més de relació entre els estaments dirigents catalans i l'Estat central; si bé, aquesta relació es plasma, a diferència de situacions històriques anteriors, en actituds políticament i col·lectivament cohesionades de rebuig enfront de la inèrcia de l'aparell estatal.

Allò que ha canviat, doncs, és que aquesta dialèctica s'ha polititzat fins a l'extrem de mobilitzar les tradicionalment mal anomenades classes neutres. No podem subestimar l'habilitat dels dirigents de la Lliga Regionalista, però si no s'hagués operat prèviament un procés d'organització i vertebració intens de la societat civil catalana durant el darrer quart del segle passat, si no s'haguessin aprofundit els processos de secularització i d'urbanització de la societat, paral·lels a la consolidació de la industrialització, la destresa de la classe dirigent catalana podia haver desembocat en frustració ⁷⁵. Per tant, al nostre entendre, no cal culpar ni exculpar a les èlits governants, ni tampoc no creiem que les causes de l'endarreriment social i polític de l'Espanya de la Restauració siguin unívokes, sinó al contrari, del tot complexes.

En un article posterior ⁷⁶, Carnero matisa l'argumentació central de l'existència a l'Espanya de la Restauració d'una política sense democràcia, en el

---

⁷⁵ Pensem, si més no, en l'assaig d'Antonio Maura de realitzar "la revolució des de dalt" com a política regeneracionista, la voluntat d'atracció de la Lliga Regionalista amb el projecte de llei sobre l'Administració Local, i l'intent frustrat de forjar un partit de masses conservador. Desenvolupen aquesta qüestió els estudis de Tusell, J.: Avilés, J.: *La derecha española contemporánea. Sus orígenes: el maurismo*, Madrid: Espasa Universidad, 1986; Punset, R.: "Maura y el maurismo. Perspectiva històrica de la revolució desde arriba" a *Perspectiva Social*, nº 13, 1979, pp. 22-36; i, González Hernández, M.J.: *Ciudadanía y acción. El conservadurismo maurista, 1907-1923*, Madrid: Siglo XXI, 1990; de la mateixa autora, "En torno a la recuperación de la historia política. Un análisis concreto: el conservadurismo maurista en la Restauración" dins Germán Rueda (ed.), *Doce estudios de Historia Contemporánea*, Santander: Universidad de Cantabria, 1991, pp. 211-240; i, la síntesi de la seva Tesi Doctoral, *El universo conservador de Antonio Maura. Biografía y proyecto de estado*, Madrid: Biblioteca Nueva, 1997. En darrer terme, cal no oblidar el treball de Julio Gil Pecharromán, *Conservadores subversivos. La derecha autoritaria alfonsina (1913-1936)*, Madrid: Eudema, 1994, que analitza de forma exhaustiva els diferents projectes polítics conservadors existents en l'Espanya alfonsina. Molt més recent, J. Tusell; F. Montero; J.M. Marín, *Las derechas en la España contemporánea*, Barcelona: Anthropos/UNED, 1997. Com tampoc el treball de Carlos Seco Serrano per a la primera etapa, *Historia del conservadurismo español. Una línea política integradora en el siglo XIX*, Madrid, Ed. Temas de Hoy, 2000.

⁷⁶ T. Carnero Arbat, "Modernització, desenvolupament polític i canvi social" a *Recerques*, nº 23, 1990, pp.73-89.

sentit de continuar atribuïnt la responsabilitat del retard espanyol a l'escassa voluntat modernitzadora de l'èlit política però, afegeix que aquesta qüestió es redueix a un problema ideològic ⁷⁷. Per això, continua precisant Carnero, la Lliga Regionalista "va saber adaptar-se als canvis que va comportar l'augment de la socialització de la política i va saber comprendre les noves possibilitats electorals que li oferia una classe mitjana cada vegada més participativa i va saber, a més, aprofitar-les amb èxit" ⁷⁸.

Segons el nostre parer, i continuem insistint-hi, el fenomen de l'augment de la socialització de la política, fenomen associat a la mobilització social i a una demanda insistent de participació política, no es pot desvincular del context històric precís en què apareix. Així, en el cas català, millor dit, barceloní, el naixement de la Lliga Regionalista com a opció política pròpia de la burgesia catalana, havia estat precedit per la mobilització de les classes mitjanes productores que va desembocar en el famós "Tancament de Caixes" i i pel fracàs de la sortida polaviejista a la crisi desencadenada per la pèrdua dels mercats colonials arran del desastre de 1898. Mentre des dels anys 80 del segle XIX, el centre de decisió política va tendir a desplaçar-se dels partits dinàstics a les corporacions i institucions econòmiques, cosa que es féu ben palesa en la lluita per la defensa del proteccionisme econòmic. Com assenyalen Joan Palomas i Montserrat Bravo:

"El proteccionisme, a més de la important producció teòrica en termes de política econòmica que representa, duu també a una altra mena de formulacions no menys importants: noció de "ministerialisme a la catalana", concepcions corporatives de la política, figura del diputat-industrial, rebuig del cunerisme, idea d'unanimitat dels parlamentaris catalans davant uns governs que marginen els interessos econòmics de Catalunya, etc" ⁷⁹.

No obstant això, a partir de 1901, les demandes d'aquests sectors socials serien mediatitzades i canalitzades per les emergents forces polítiques que discutien la legitimitat del sistema, tant la Lliga Regionalista com el Partit Republicà Radical,

---

⁷⁷ Ibídem, p.83.

⁷⁸ Ibídem, p.85.

⁷⁹ Aquesta és una de les conclusions a la qual arriba l'estudi de Joan Palomas i Moncholi, *Els parlamentaris catalans i la lluita del proteccionisme (1881-1885)*, Treball de 9 crèdits dirigit pel professor Nazario González, Universitat Autònoma de Barcelona, 1989, p. 301. Igualment, la tesi doctoral del mateix autor llegida a la Universitat Autònoma de Barcelona el 2002, *El rerefons econòmic de l'activitat dels parlamentaris catalans, 1876-1885*. La cita correspon a l'article de Joan Palomas i Montserrat Bravo, "Víctor Balaguer, la diputació catalana i la lluita pel proteccionisme (1881-1890)", a *Recerques*, nº 25, 1992, pp. 31-52, en concret la pàg. 52.

en tant que forces hegemòniques. Òbviament, de l'augment de la socialització de la política, se'n beneficiaven aquests dos partits prioritàriament, partits que van saber, ambdós, explotar la potencialitat derivada de la insatisfacció existent en els sectors socials tradicionalment marginats del poder polític, i això els va permetre de consolidar un espai electoral propi.

El desenvolupament polític que implica el canvi social es tradueix en la manifestació simultània de diversos processos interconnectats: una intensa mobilització i agitació ciutadanes, una adaptació o creació ex-novo de les estructures organitzatives dels partits polítics orientada a la captura massiva de vots, per agregar aquestes demandes i interessos puntuals i convertir-les en declaracions programàtiques, i un accés lliure i garantit a les institucions de poder mitjançant el vot representatiu i l'exercici del sufragi universal. Aquest és a grans trets el model emblemàtic de transició dels esquemes polítics d'Antic Règim als liberals-democràtics: reivindicació del sufragi universal, dels drets i llibertats individuals, el principi d'igualtat davant la llei, etc... Un conjunt de peticions democratitzadores vinculades amb una de les grans descobertes de la Revolució Francesa, la creació del "ciudadà", i amb el sorgiment de l'Estat de dret, com a conseqüència de les revolucions angleses del segle XVII.

Tanmateix, fins a quin punt podem creure en la bondat d'aquest model si li assignem un caire teleològic com a l'única forma possible d'accés a la modernitat? Les experiències històriques dels països meridionals de l'Europa occidental testimonien grans contradiccions quan s'aplica automàticament aquest model de transició. Així, aquest procés no va estar exempt de "desviacions" o desvirtuacions del model originari, quan les pràctiques sistemàtiques d'adulteració del sufragi i la presència d'un notable grau de corrupció administrativa caracteritzaren durant molts anys els sistemes polítics espanyol i italià per posar algun exemple ⁸⁰. Així, doncs,

---

⁸⁰ Sobre el funcionament del sistema polític de la Restauració i sobre l'anàlisi del caciquisme polític hi ha una bibliografia força abundosa. Vegeu, entre d'altres i dels ja esmentats, els treballs de Varela Ortega, J.: *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*, Madrid: Alianza Universidad, 1977; del mateix autor, "Funcionamiento del sistema caciquista" a *Rivista Storica Italiana*, LXXXV, fascicolo IV, 1973, pp.933-983; Tusell Gómez, J.: *Oligarquía y caciquismo en Andalucía (1890-1923)*, Barcelona: Planeta, 1976; del mateix autor, "El sistema caciquil andaluz comparado con el de otras regiones" a *Revista española de investigaciones sociológicas*, nº 2, Abril-Junio, 1978, pp. 7-19; Romero Maura, J.: "El caciquismo como sistema político" dins Gellner, E. et al: *Patronos y clientes en las sociedades mediterráneas*, Madrid: Júcar Universidad, 1986, pp. 79-92; Yanini, A.: *El caciquismo*, València: Institució Alfons el

l'existència de comportaments caciquils en la vida política de l'Espanya de la Restauració constitueix, no pas una nota puntual i aïllada, pròpia de col·lectivitats poc familiaritzades amb la praxi política democràtica, sinó un component inherent i sistemàtic del sistema polític restauracionista ⁸¹.

Precisament fou la voluntat manifestada per les forces emergents, sustentades en moviments d'opinió, de destruir el caciquisme polític la nota modernitzadora que les distingirà, significativament a Catalunya, dels partits històrics. El trencament del torn dinàstic a la ciutat de Barcelona en les eleccions generals de maig de 1901 representarà el punt d'arrencada d'un nou estil de fer política. Fora de Barcelona, l'autenticació de la vida electoral es va produir en molts districtes, especialment a partir de 1903 amb la irrupció de candidatures republicanes i regionalistes, i fins i tot després de la ruptura del torn a Barcelona ciutat. Però a diferència d'aquesta circumscripció serien ben pocs els districtes on desapareixeria totalment la presència dels dinàstics. Ben estrany seria veure republicans i regionalistes disputar-se en solitari les actes de diputat, sobretot abans de 1910, i el més corrent seria veure lluitar uns i altres contra un candidat dinàstic ⁸².

De totes maneres la ruptura del torn en les ciutats dinàmiques del Principat continua plantejant molts interrogants, atesa la diversitat que revestien els formats de les correlacions de forces en els districtes: bloc de poder a Terrassa amb el

---

Magnànim/Diputació Provincial de València, 1984; i de la mateixa autora, "Elecciones y vida política en España entre 1902-1923: Persistencias y cambios" a *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, T. 6, 1993, pp. 177-186. Sobre historiografia del caciquisme són molt útils: Yanini, A.: "La Restauración monárquica y el caciquismo. Revisión bibliográfica" a *Estudis d'història contemporània del País Valencià*, nº 1, València, 1979, pp.295-312; i, més recentment, Garrido Martín, A.: "Historiografía sobre el caciquismo: Balance y perspectivas" a *Hispania*, nº 176, 1990, pp.1349-1360. Per a Itàlia, entre d'altres, vegeu Lyttelton, N.A.O.: "El patronazgo en la Italia de Giolitti (1892-1924)" a *Revista de Occidente*, nº 127, 1973, pp. 94-117; una comparació entre els sistemes polítics italià i espanyol durant la crisi del parlamentarisme a Gabriele Ranzato, "Bases de la crisis del parlamentarismo en Italia y España" dins *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V, Historia Contemporánea*, T. 6, 1993, pp. 311-326. Finalment, avui per avui la millor síntesi bibliogràfica del període històric de la Restauració i en concret del sistema política canovista a Manuel Suárez Cortina, "La Restauración (1875-1900) y el fin del imperio colonial. Un balance historiográfico", op. cit., pp. 31-107.

⁸¹ Sobretot ens referim a col·lectius rurals. Un bon exemple per al cas francès el constitueix l'obra d'Y. Pouchet: *Les maîtres du granit: les notables de Lozère du XVIIIème siècle à nos jours*, Paris: Olivier Orban, 1987, on es constata l'existència d'electorers d'ofici en l'aïllada regió muntanyenca del Massís Central. Aquesta obra és molt interessant en el seu conjunt per tal com estudia l'evolució de la política de notables i la seva progressiva desaparició en benefici de la nacionalització de la vida política. L'existència de patronatge i de relacions clientelars sembla que també fou una constant més o menys velada en el context britànic al llarg del segle dinou tal com ens ho demostra J. M. Bourne a *Patronage and Society in Nineteenth-Century England*, London: Edward Arnold, 1986.

⁸² Josep Armengol i Gemma Rubí, "Cataluña" a J. Varela, *El poder de la influencia* ....

salisme; nou torn republicà-regionalista a Manresa i Vilanova i la Geltrú; forta presència republicana a Sabadell, etc. D'altra banda, ignorem el model de canvi polític que es va afiançar en les ciutats catalanes, si es va importar el model barceloní i en quina mesura el catalanisme de la Lliga va saber capitanejar i capitalitzar la ruptura del torn, o els dinàstics van ser capaços de reconvertir-se a temps per tal de no perdre la seva hegemonia.

En realitat, la presència de republicans i regionalistes no va significar en força indrets un canvi automàtic en la manera de realitzar les eleccions. Sovint, els candidats antidinàstics empraven els mateixos mètodes fraudulents que els seus homònims governamentals per a fer-se amb la victòria. En d'altres casos la implantació d'una determinada força política en un districte era possible gràcies als imperatius que establia el sistema de districtes uninominals. Conforme va avançar el canvi de segle i sobretot des de l'existència de l'article 29 que havia introduït la llei electoral de 1907, les diverses forces polítiques van tendir a pactar el repartiment d'escons i a evitar enfrontaments inútils.

Ara bé, cal preguntar-nos en quina mesura el trencament del torn suposà la *conditio sine qua non* de l'augment de la socialització de la política. És clar que en el llenguatge polític de l'època s'identificava caciquisme amb imposició de candidats ministerials o governamentals, i amb la prefabricació dels resultats electorals des de les oficines del Ministeri de Governació. Però, l'eliminació del torn no va suposar l'aniquilació *ipso facto* de les pràctiques fraudulentes, ni tampoc no va comportar la desaparició del component clientelar en la pràctica política quotidiana ⁸³.

Evidentment, la desarticulació del torn restauracionista a Barcelona va significar el rebuig i la desqualificació d'un sistema polític amb el qual la burgesia catalana no se sentia gaire còmode -en tot cas, mai no se n'hi havia sentit del tot, d'identificada-, tal com Borja de Riquer sosté, perquè no satisfia els seus interessos socials i econòmics, ni tampoc els de classe ⁸⁴. Per una altra banda,

---

⁸³ Luigi Graziano a *Clientelismo e sistema politico. Il caso dell'Italia*, Milano: Franco Angeli Editore, 1980, manté que no és incompatible la pervivència de certes formes de clientelisme polític amb el funcionament dels sistemes democràtics avançats.

⁸⁴ Aquesta interpretació la sosté Borja de Riquer quan analitza l'evolució del conservadurisme dinàstic català durant la primera Restauració a "El conservadurisme dinàstic català: del fracàs del moderantisme al desencís de la Restauració" a *Recerques*, nº 11, 1981, pp.29-80; i també a "Manuel Duran i Bas i el conservadurisme català sota la Restauració" dins A. Balcells (comp.): *El pensament polític català del segle XVIII al segle XIX*, Barcelona: Edicions 62, 1988, pp.87-106.

també va suposar el fracàs del sistema polític de la Restauració a integrar les demandes dels sectors socials urbans, no només de les classes mitjanes i populars, sinó també de bona part dels estrats dominants, desitjosos d'intervenir en l'esfera política i de confiar en instruments de poder propis, car els que oferia el sistema havien quedat desfasats per inadequació.

Allò que cal afirmar és que hi va haver un estat d'opinió previ que va forçar la dinàmica dels esdeveniments polítics. Però l'elecció de la candidatura dels "Quatre Presidents", presentada per la nouada Lliga Regionalista (formada a partir de la convergència entre el Centre Nacional Català i la Unió Regionalista) només va representar l'inici d'una nova lluita política, basada, això sí, en la mobilització constant de les masses a través de l'ús de sofisticades tècniques de propaganda i d'atracció del vot. La pressió de les demandes de les classes mitjanes havia precipitat el trencament del torn. Aquest en si no podem considerar-lo com a un fet innovador, si no adduïm arguments sobre com aquest es va desarticlar, i quines causes el van provocar. Sota aquesta tònica, l'accés de les masses en l'esfera política va constituir per sempre més una constant característica de la vida política barcelonina.

Es pot dir que la intensificació de la mobilització política va començar a Barcelona amb la mítica data de 1901, i que a la resta de districtes catalans, la barrera es pot situar en una franja temporal que va des de 1903 (reorientació política i estratègica del republicanisme) i 1907 (amb les eleccions de "Solidaritat Catalana")?

Certament, estudis regionals elaborats en les darreres dècades sobre la primera etapa de la Restauració palesen que en molts casos la dinàmica del torn no fou respectada ja des de l'any 1881 i sobretot des del Pacte del Pardo (1885)⁸⁵, o es va establir una *estabilidad ajena al "vaivén" de los partidos a nivel nacional*⁸⁶; fins i tot, la presència sostinguda d'un sector del republicanisme local al Consistori de Castelló de la Plana durant aquest mateix període, fa pensar a Manuel Martí que

---

⁸⁵ Així ho han verificat per exemple Carmen Frías Corredor: *Liberalismo y Republicanismo en el alto Aragón. Procesos electorales y comportamientos políticos, 1875-1898*, 2 Vols, Tesi Doctoral, Universitat de Saragossa, maig de 1991; i, Martí, M.: *Cossieros i anticossieros. Burguesia i política local: Castelló de la Plana, 1875-1891*, Castelló: Diputació Provincial de Castelló, 1985.

⁸⁶ Aurora Garrido Martín, *Cantabria 1902-1923: Elecciones y Partidos políticos*, Santander: Universidad de Cantabria, 1990, p.18.

aquest inaugura l'ascens d'una nova política, perquè “*ofereix participació política a les masses populars i capacitat de gestió als nuclis renovadors de les capes benestants*”⁸⁷. O, simplement durant els primers anys del regnat d'Alfons XIII, en la província de Granada, l'encasellat fàcil i la manca de competitivitat electoral continuava essent la tònica normal que es venia observant des del Sexenni Democràtic⁸⁸. Tota una diversitat geogràfica que fa difícil analitzar coherentment la descomposició del caciquisme, i d'esbrinar fins a quin punt s'estableix una relació causal, directa o indirecta, entre aquest fet històric i la introducció de la política de masses a l'Espanya de la Restauració, i situar-lo en el temps.

De fet, posar límits cronològics als fenòmens històrics resulta una tasca arriscada i poc gratificant. Tota vegada que malauradament no disposem de monografies sobre la vida política catalana de la primera Restauració en les quals trobar respostes convincents a les qüestions plantejades. Si de cas, allò que cal preguntar-nos és el perquè i el com les mobilitzacions socials comporten un seguit de transformacions en la vida política local (perquè potser la vida política "oficial" segueix una dinàmica paral·lela), i que unifiquem sota l'epígraf de "socialització de la política"; així mateix, omplir de contingut històric aquest tipus de conceptes polítics, tot intentant de desgranar quins són els elements que el defineixen i li confereixen consistència en tant que categoria científica perfectament aplicable a l'anàlisi històrica⁸⁹. D'altra banda, la contrastació d'alguns conceptes i teories polítiques, definits sovint d'una forma ahistòrica, amb l'evidència empírica pot desembocar en resultats inesperats, en el sentit que desencaixen en el model de transició a la modernitat política prèviament construït. Prova palpable d'això el constitueix el cas

---

⁸⁷ M. Martí, *L'Ajuntament de Castelló de la Plana (1875-1891). Del triomf de la Restauració a l'ascens de la nova política*, Castelló: Ajuntament de Castelló de la Plana/Diputació provincial de Castelló, 1989, p.232.

⁸⁸ T. Peláez Huertas, "El caciquismo electoral en Granada a principios del siglo XX (1900-1907)" a *Anuario de Historia Contemporánea*, Universidad de Granada, 13/1986, 1990, pp.223-243.

⁸⁹ En aquest sentit compartim perfectament l'opinió de Luis Castells segons la qual els conceptes elaborats per d'altres disciplines socials són solament útils per a l'historiador en la mesura que *éste asuma el bagaje epistemológico (...) con cierta flexibilidad y de que confronte empíricamente la validez de esos postulados* a Luis Castells, *Modernización y dinámica política en la sociedad guipuzcoana de la Restauración, 1876-1915*, Madrid: Siglo XXI, 1987, p.4.

català, on, fins i tot, en medis burgesos i industrials, les eleccions no eren honestes⁹⁰.

Catalunya, per tant, no se salvà de la ficció restauracionista tal com estudis recents corroboren: aquí el caciquisme va revestir formes coercitives exercides tant per fabricants com per propietaris rurals, igual que en d'altres indrets de l'Estat, socialment i econòmicament menys desenvolupats ⁹¹. Fins i tot a la ciutat de Barcelona, les primeres eleccions celebrades amb sufragi universal després de la seva reintroducció, les de febrer de 1891, no van suposar un canvi de costums polítics, sinó que al contrari, el frau hi estigué escandalosament generalitzat.

La manca de confiança en l'exercici del sufragi com a la forma paradigmàtica de participació en la vida política que s'observà a Catalunya sobretot durant la primera etapa de la Restauració és anàloga a la que Hilda Sabato contempla per a la ciutat de Buenos Aires entre 1860 i 1870 ⁹². Sábato opta per una accepció més ample dels conceptes de participació política i de ciutadania que integrin d'altres canals de representativitat, indirectes i informals, que l'estrictament formal expressat per l'acte del vot, i que engloba en la noció de *espai públic* ⁹³. Segons aquesta autora, la construcció d'aquest espai públic ve determinada per l'expansió de la premsa escrita, l'aparició de la pràctica associativa i el desenvolupament d'una *cultura de la mobilització* (banquets, mítings, concentracions, etc...) originada per la

---

⁹⁰ Tot i que es poden fer moltes objeccions a l'estudi de Gabriele Ranzato sobre la ciutat de Sabadell, aquest posa en evidència el no compliment de l'associació mecànica entre unes relacions socials capitalistes amb la vocació liberal-democràtica de la classe burgesa; d'aquí, que Ranzato parli de Sabadell com a "una ciutat de fabricants, però terra de senyors" en al·lusió a la pervivència d'elements de cohesió social típics de l'Antic Règim. (G. Ranzato, *La aventura de una ciudad industrial. Sabadell entre el Antiguo Régimen y la modernidad*, Barcelona: Nexos, Ed. Península, 1987).

⁹¹ Gabriele Ranzato qüestiona les tesis de Jaume Vicens Vives sobre la menor virulència que a la Catalunya industrial va adoptar l'anomenat "caciquisme hispànic" a "El caciquisme a Catalunya: una hipòtesi interpretativa" dins *Debats*, n° 19, 1987, op. cit., pp.17-20. En aquesta mateixa línia, es posiciona també Borja de Riquer: "Burguesos, polítics i cacics a la Catalunya de la Restauració" a *L'Avenç*, n° 85, setembre 1985, pp.16-33; i algunes de les comunicacions de Mir, C. (a cura de): *Actituds socials i control polític a la Catalunya de la Restauració, (1875-1923)*, Lleida: Estudi General de Lleida/Ed. Virgili i Pagès, 1989.

⁹² Hilda Sábato: "Participación política y espacio público en Buenos Aires, 1860-1880: algunas hipótesis", escrit inèdit, maig 1989, 18 pp. Aquest enfocament metodològic el vam incorporar al projecte de la nostra Tesi Doctoral desenvolupat a la memòria de D.E.A. d'Història i Civilitzacions, *Pouvoir local et caciquisme dans une ville industrielle catalane: Manresa, 1868-1931*. E.H.E.S.S, Paris, 1989. Vegeu, a més a més, de Hilda Sábato, una versió més desenvolupada de l'estudi anterior a "Citizenship, Political Participation and the Formation of the Public Sphere in Buenos Aires 1850s-1880s" a *Past and Present*, n. 136, 1992, pp. 139-164.

pressió dels grups socials que pretenen intervenir en l'esfera política, però per canals extra-electoral.

L'aplicació del concepte de *espai públic* (lliure, participatiu i representatiu, aliè en certa mesura a la dinàmica electoral) al context històric català podria ser de molta utilitat. Tanmateix, resulta difícil de precisar el quan i el com les demandes socials passen a estar articulades en projectes polítics definits defensats per partits amb vocació parlamentària o de Govern. Per què a Barcelona la mobilització de les classes mitjanes en contra de la política impositiva del ministre Fernández Villaverde fou canalitzada per un moviment polític, primer amorf, i posteriorment convertit en partit polític (la Lliga Regionalista), i, en canvi, el moviment de les Cambres de Comerç de Joaquín Costa i Basilio Paraiso no va tenir una expressió política estable⁹⁴; i per què es produí durant el tombant de segle a Barcelona, i no pas abans?

A Barcelona, doncs, la insatisfacció de les classes burgeses fou mediatitzada per la Lliga Regionalista que articulà un projecte polític basat en l'afirmació nacionalista mitjançant un discurs que privilegiava la cohesió col·lectiva i interclassista en contra d'un Estat que considerava opressor i ineficaç. D'una forma similar a València, els republicans obligaren a tancar els comerços en protesta de l'augment de les contribucions ⁹⁵. Cal comprovar, no obstant això, fins a quin punt el catalanisme a fora de Barcelona va ser capaç de vertebrar els interessos socials i econòmics d'aquestes classes burgeses en una proposta política antidinàstica netament caracteritzada, o, simplement va esdevenir un moviment contestatari, recalçant a intervenir en l'activitat política ⁹⁶.

---

⁹³ Concepte encunyat i treballat pel filòsof alemany Jürgen Habermas. Vegeu d'aquest autor *L'espace publique. Archéologie de la publicité comme dimension constitutive de la société bourgeoise*, Paris: Payot, 1978.

⁹⁴ Algunes d'aquestes qüestions han estat plantejades per Borja de Riquer a "Les burgesies i el poder a l'Espanya de la Restauració (1875-1900)" dins el monogràfic "Història de la burgesia: revisió i noves visions" a *Recerques*, nº 28, Barcelona 1994, pp. 43-58.

⁹⁵ R. Reig, *Blasquistas y clericales. La lucha por la ciudad en la Valencia de 1900*, València: Institució Alfons el Magnànim, 1986.

⁹⁶ A la ciutat de Tarragona el catalanisme de principi de segle fou un moviment contestatari que es va articular a l'entorn d'un característic "prou" als excessos dels Governos de la Restauració. Vegeu en aquest sentit, M. Jesús Muiños Villaverde, *Ideologia i societat durant la Restauració: la precària configuració d'un ventall polític a Tarragona (1890-1914)*, Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona, octubre de 1990.

En realitat, la diversitat geogràfica que s'observa a l'hora d'analitzar l'aliniament polític dels grups dominants i de les classes mitjanes fa difícil d'establir hipòtesis homogènies per al conjunt català, on sembla que el projecte polític de la Lliga Regionalista solament quallà amb força èxit als districtes barcelonins i gironins, i segurament per causes sensiblement diferents a les que propiciaren el triomf catalanista a la ciutat de Barcelona. Per això, es tractaria d'esbrinar si el sorgiment d'una oposició antidinàstica, capaç de trencar el predomini dels partits del torn, fou sostinguda o no en el temps, si va revestir la versió del catalanisme polític, si fou capaç de vertebrar-se coherentment en projectes polítics diferenciats, si, en definitiva, fou prou consistent com per imposar l'autenticació de la vida pública i la massificació de la pràctica política diària com a Barcelona; en un mot, si la ruptura del torn dinàstic va suposar canvis qualitius en la praxi política ⁹⁷.

La resposta a aquestes qüestions plantejades solament les poden donar recerques que aprofundeixin sobre la vida política local durant aquest període. De totes maneres, l'estat actual de la investigació ens permet de poder albirar alguns elements d'un possible model de *transició* cap a la modernitat política, entenent aquesta com aquell estadi que conjumina els dos epifenòmens abans esmentats d'autenticació de la vida pública local i de massificació de la política. Aquest model correspondria a una etapa de transició de la política clientelar a la de masses, que té una entitat pròpia, i que es caracteritza per l'existència d'uns elements, embrionaris, tanmateix, propis de la política urbana europea del moment, però que encara es troben en procés de maduració.

Segons sembla, aquest possible model exclouria, però, el procés de canvi polític i social barceloní, a causa de la seva excepcionalitat (la ruptura del torn tingué un caràcter definitiu), caracteritzat, segons J.B. Culla, per la consolidació i superioritat de dues forces polítiques, la Lliga Regionalista i el lerrouisme ⁹⁸. Un model de canvi, però, que en la crisi de la Restauració denotarà símptomes

---

⁹⁷ Aquests són els dos epifenòmens que tingueren lloc a Barcelona des de 1901 que, segons el parer de J.B.Culla, distingiren a Barcelona com a "*l'únic escenari possible d'una política urbana de tipus europeu a Catalunya*" (Culla, J.B.: "La Restauració a la Catalunya urbana, 1901-1923" a Mir, C. (a cura de): *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*, Lleida: Estudi General de Lleida/Ed. Virgili i Pagès, 1989, op. cit., p.129).

⁹⁸ *Ibidem*.

d'esgotament, i de fracàs relatiu dels mecanismes democràtics de representativitat política.

Contràriament, creiem que l'esquema analític de Sábato abans esmentat continuarà essent parcialment (perquè la participació política també s'expressarà en els comicis electorals) aplicable a la major part de les societats urbanes locals de la Catalunya industrial; la qual cosa ens podria explicar l'existència de correlacions de forces polítiques i de comportaments i actituds molt diferenciats entre ciutats geogràficament properes com per exemple, Sabadell i Terrassa ⁹⁹. I també potser explicaria l'existència del salisme a Terrassa, on aquest ocupà l'espai polític dretà que la Lliga Regionalista monopolitzà a Barcelona amb el suport d'uns mateixos estrats socials, organitzats en unes similars corporacions econòmiques, per bé que es tractaria d'un moviment encapçalat per un dinàstic "reconvertit", el fabricant Alfons Sala i Argemí ¹⁰⁰.

Tot i que l'observació d'un altre factor, a saber, l'actitud adoptada per l'èlit dominant en cada cas concret contribuiria a dibuixar les pautes d'anàlisi de l'etapa de transició que estem considerant. Uns comportaments estretament vinculats, però, a les experiències de classe viscudes i a les respostes consegüents al trencament polític i social heretat del Sexenni Revolucionari dins l'aparent immobilisme polític existent entre 1875 i 1900 ¹⁰¹. Així, mentre a Terrassa es configurà un bloc compacte de poder, el salisme, a d'altres ciutats, com Vilanova i la Geltrú, el diputat pel districte, Bertran i Musitu, encapçalà la plataforma de protesta antidinàstica, fortament atida pels catòlico-regionalistes. De forma anàloga succeirà a Manresa, però a diferència d'aquella ciutat, l'èlit ciutadana estarà escindida entre

---

⁹⁹ Vegeu l'article de J.Mª Benaul: "Dues ciutats i dues polítiques: Sabadell i Terrassa, 1900-1923" a Mir, C. (a cura de): *Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)*, Lleida: Estudi General de Lleida/Ed.Virgili i Pagès, 1989, op. cit., pp. 131-147.

¹⁰⁰ Vegeu sobre el respecte X. Marcet, "El Salisme. Moviment polític i bloc de poder" i J. Garreta, "L'actuació política del primer catalanisme a Terrassa. Un apèndix del catalanisme" a *Terme*, n° 5, novembre de 1990.

¹⁰¹ En aquest sentit, compartim plenament l'opinió de Manuel Martí a "Elogi de la discontinuïtat. El poder polític local entre els segles XIX i XX", comunicació presentada al *II Congrés Internacional d'Història Local*, celebrat a Barcelona el novembre de 1993, i publicada a *Formes i relacions del poder local a l'època contemporània*, Barcelona: L'Avenç, 1995, pp. 271-283.

catalanistes de la Lliga, i dinàstics i republicans, tal com veurem més endavant ¹⁰².

En definitiva, malgrat les transformacions polítiques de fons, les estructures caciquils resistiran la pressió i demandes de desoligarquització del poder. Un espai urbà socialment menys estratificat, i una menor densitat demogràfica permetran un control més directe del vot, i una racionalització dels mecanismes de poder, en contraposició a la ciutat de Barcelona que va viure al tombant de segle l'agregació dels pobles del pla, i com a conseqüència, la desarticulació dels mecanismes tradicionals de captació del sufragi.

La diversitat d'experiències polítiques locals podria testimoniar en darrera instància que encara no s'han articulat projectes polítics comuns per a l'espai català, si bé solament un, el de la Lliga Regionalista, tindrà, de moment, aquesta vocació. En aquest sentit, l'existència de cultures organitzatives i de tradicions polítiques i socials diferenciades, tant en formes com en intensitats, privilegiarà el predomini del "factor local" en la política catalana de l'època, en detriment de la nacionalització de la vida política, fenomen que no es detectarà fins ben entrats els anys 30. Aquest factor també podria explicar en certa mesura l'hegemonia monàrquico-liberal a la província de Lleida, i la de signe republicà a la de Tarragona, en perjudici de l'expansió política de la Lliga.

El fet que el trencament del sistema del torn sigui gradual, i no sobtat en d'altres societats urbanes i industrials de Catalunya, no presuposa que estiguin políticament estancades, i que no adoptin manifestacions pròpies de la política de masses. Al contrari, les èlits locals compaginarien "*el sistema de la influencia y el patrocinio locales con el de la democracia*" ¹⁰³. Algunes manifestacions de la massificació de la política es veuran expressades si més no en la vocació mobilitzadora sostinguda per part de les forces polítiques antisistema, desenvolupada generalment no pas d'una forma linial, sinó en avenços i reculades, i

---

¹⁰² Vegeu sobre el respecte, la ponència conjunta de T. Canales; X. Marcet; G. Rubí, "Formes i mecanismes de continuïtat del poder local", en especial, la darrera part que estigué al meu càrrec, "Del consens caciquil a una nova legitimitat política del poder: els casos de Vilanova i la Geltrú i la Manresa", presentada al *II Congrés Internacional d'Història Local*, celebrat a Barcelona el novembre de 1993, op. cit., pp. 87-114.

¹⁰³ E.J. Hobsbawm: *La era del Imperio (1875-1914)*, Barcelona: Ed. Labor, 1989, p.95.

que s'han anat forjant des del Sexenni com a tradicions polítiques diferenciades ¹⁰⁴. Una altra cosa és que aquesta vocació mobilitzadora sigui permanent, i reflex de projectes polítics coherentment vertebrats ¹⁰⁵.

En concret, es fa pertinent de destacar els elements de canvi polític i esbrinar fins a quin punt són fruit d'un efecte induït per la dinàmica política barcelonina, i es tendeix així a imitar el model de canvi operat a Barcelona des de 1901, tal com Conxita Mir sosté ¹⁰⁶. O, per contra i simultàniament, són causes endògenes de la mateixa societat local les que forcen a autenticar la vida pública al marge del desprestigiat torn restauracionista, si bé dins les regles institucionals del sistema que suposen òbviament una marcada limitació, més marcada segurament que a Barcelona, des d'on hom té una major capacitat de negociació política respecte de l'Estat central. En aquest sentit, es fa avinent de situar el procés de nacionalització de la vida política catalana, en la vocació parlamentària de les naixents forces polítiques i en la imitació de les pautes del model de canvi polític barceloní; procés molt complex que no s'esgota només en aquesta faceta, sinó que respon a l'actuació de múltiples variables que varien en cada indret geogràfic i en cada context històric, i que a Catalunya no es fa patent ben bé fins a la Segona República ¹⁰⁷.

---

¹⁰⁴ En aquest sentit, resulten molt alligadores i suggerents les reflexions que Pere Gabriel planteja a "Espacio urbano y articulación política popular en Barcelona, 1890-1920" dins J.L. García Delgado (al cuidado de), *Las ciudades en la modernización de España. Los decenios interseculares*, Madrid: Siglo XXI, 1992, op. cit., pp. 61-94.

¹⁰⁵ Salvador Forner i Mariano García observen una pràctica política i electoral amb ritmes discontinus i intensitats diferents, i la inexistència d'una autèntica articulació d'interessos socials i econòmics entorn de projectes polítics definits en la ciutat d'Alacant a principis de segle (Forner, S.; García, M.: *Cuneros y caciques*, Alicante: Patronato Municipal V Centenario, 1990).

¹⁰⁶ C. Mir, "Dinásticos y antidinásticos en la Cataluña de la Restauración: Comentario a los procesos electorales" a *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Contemporánea*, nº 7, 1989-90, op. cit., pp. 101-118.

¹⁰⁷ Així, en el procés de nacionalització de la vida política francesa la configuració de xarxes de sociabilitat burgesa fou determinant (Aguilhon, M.: *La République au village*, Paris: Plon, 1970), mentre que, segons E. Weber, el camperol passà a sentir-se ciutadà francès quan entengué la política en termes nacionals (Weber, E.: *La fin des terroirs. La modernisation de la France rurale, 1870-1914*, Paris: Ed. Fayard, 1983); i en la Itàlia postunitària, aquest procés estigué més intrínsecament vinculat amb la dialèctica que s'establí entre el sorgiment de modernes organitzacions polítiques i la reforma del sistema constitucional (Pombeni, P. (a cura di): *All'origine della "forma partito" contemporanea. Emilia Romagna 1876-1892: un caso di studio*, Bologna: Il Mulino, 1984, i, del mateix autor, l'assaig interpretatiu, *Autorità sociale e potere politico nell'Italia contemporanea*, Venezia: Marsilio Editore, 1993).

2.5. El comportament polític del districte de Manresa entre 1876 i 1923 ¹⁰⁸.

En les eleccions generals celebrades durant la primera etapa de la Restauració, el districte de Manresa va enviar a les Corts 13 diputats, elegits en 14 convocatòries electorals ¹⁰⁹. Tan sols 3 diputats eren oriünds de Manresa o d'algun poble de les rodalies. És el cas de l'advocat i jutge municipal de Manresa, Josep Mas i Martínez, de filiació liberal fusionista o sagastí, diputat elegit en les eleccions celebrades l'agost de 1881; l'hisendat conservador Ramon de Rocafort i Casamitjana, també anomenat l'"Esparver de la Muntanya", alcalde d'Artés i diputat pel districte de Manresa en les eleccions d'abril de 1884 i, finalment, l'advocat i arxiver Leonci Soler i March, qui en representació del partit conservador triomfà en les eleccions d'abril de 1899.

Taula núm. 2: Diputats elegits en les eleccions generals al districte de Manresa (1876-1899)

ELECCIONS GENERALES	DIPUTATS A CORTS	ADSCRIPCIÓ POLÍTICA	GOVERN
20 gener 1876	Eduard Reig i Carreras	Constitucionalista	Govern conservador
20 d'abril 1879	Eduard Reig i Carreras	Constitucionalista	Govern conservador
Elecció parcial de gener 1881	Joan Baptista Orriols	Constitucionalista	Govern conservador
20 d'agost 1881	Josep Mas i Martínez	Liberal fusionista	Govern Liberal
27 d'agost 1884	Ramon de Rocafort	Conservador	Govern conservador
4 d'abril 1886	Francisco Toda	Liberal fusionista	Govern liberal

¹⁰⁸ Una versió global i ampliada d'aquest apartat es pot consultar a Gemma Rubí i Lluís Ferran Toledano, *Història gràfica de la Restauració (1875-1931)*, Manresa: Parcir Edicions Selectes, 2000, Vol.II: *Societat, treball i política*.

¹⁰⁹ El districte de Manresa comprenia els municipis que englobaven el Partit Judicial, i equivalia, amb algunes excepcions, a l'actual comarca de Bages, llevat dels municipis de Cardona i Artés, que pertanyien a efectes de divisió electoral als districtes de Berga i Castellterçol, respectivament, i Talamanca i Mura, que pertanyien al de Terrassa.

El cens electoral del districte de Manresa fou juntament amb el de Granollers els que experimentaren durant aquesta etapa un major ascens en la província de Barcelona. Així, el de Manresa passà de tenir 10.739 electors l'any 1901 a 16.313 l'any 1923. No sabem fins a quin punt aquest augment vertiginós del cens electoral és fruit d'una manipulació continuada, quan el cert és que la ciutat de Manresa perd població entre 1900 i 1910. Les biografies dels diputats les trobareu a l'apèndix núm. 11.

	Tortosa		
Elecció parcial de maig de 1887	Francisco Toda y Tortosa	Liberal fusionista	Govern liberal
23 d'abril 1889	Josep Gassó i Martí	Liberal fusionista	Govern liberal
Elecció parcial 18 d'agost 1889	Pere Cort i Gisbert	Liberal fusionista	Govern liberal
1 febrer 1891	Josep M. Cornet i Mas	Conservador	Govern conservador
1 març 1893	Emili Junoy i Gelabert	Republicà possibilista	Govern liberal
12 d'abril 1896	Domènec Sert i Badia	Conservador	Govern conservador
27 març 1898	Josep Collaso i Gil	Liberal	Govern liberal
16 d'abril 1899	Leonci Soler i March	Conservador	Govern conservador

Font: Elaboració pròpia

Tal com es pot observar en aquesta taula adjunta, el districte de Manresa, si ens atenem a la terminologia emprada per José Varela Ortega, seria un districte obedient, perquè el torn dinàstic pràcticament es compleix a la perfecció. Així mateix, com acabem d'esmentar, llevat de tres diputats, la resta foren candidats *col.locats* pel Govern, és a dir, candidats foranis o com se solia dir a l'època *cuneros*¹¹⁰. En la pràctica majoria, eren diputats imposats des de fora, millor dit, des de les direccions provincials dels partits del torn amb seu a Barcelona. En el grup dels diputats naturals, hi hauríem d'incloure un manresà d'adopció com fou Francisco Toda Tortosa qui havia estat durant molts anys el titular del Jutjat de primera instància de Manresa, i durant aquest temps s'havia guanyat les simpaties de l'element liberal del districte.

L'adscripció política dels diputats elegits coincideix en la pràctica totalitat dels comicis amb la filiació política del partit guanyador. Només en un cas no es compleix. És el del fabricant de sedes barceloní i alcalde i regidor de la ciutat comtal durant el Sexenni Democràtic, Eduard Reig i Carreras. En realitat, aquest ja havia estat diputat pel mateix districte de Manresa en les eleccions generals d'agost de 1872. Com es pot inferir, aquesta etapa electoral s'enceta i s'acaba curiosament amb dos diputats de consens, en el sentit que van ser els dos únics moments en què el districte de Manresa es va alliberar de la tutela de l'Estat i va imposar un candidat propi. Cert és que Eduard Reig no era del districte, però sí que gaudia de

les simpaties necessàries com a valedor dels interessos d'aquest. Va fer front als interessos de l'encasellat quan competí amb Joan Baptista Orriols, el candidat addicte al govern conservador en les eleccions d'abril de 1879. La seva mort, ocorreguda el desembre de 1880, va ser molt lamentada per part de tots els sectors polítics, i va estroncar la possibilitat d'"alliberar" el districte de Manresa respecte del caciquisme governamental.

Un cop el districte es va quedar orfe va restar subjecte als capricis de l'encasellat. O foren els capitosts provincials dels partits caciquils els que el cobejaren recompensant així als seus acòlits "afamats", o foren destacats cacics de la zona que aspiraven a gaudir d'una acta de diputat fos com fos. Alguns defensaven els veritables interessos fabrils del districte com a abanderats de la causa proteccionista. Seria el cas del constitucionalista Joan Baptista Orriols i dels conservadors Domènec Sert i Badia i Josep M. Cornet i Mas. Altres provaven sort, si bé no sempre eren capaços d'enfeudar-se el districte. Aquest és el cas de l'advocat manresà Josep Mas i Martínez. El partit liberal fusionista va preferir un jutge ambiciós com Francisco Toda y Tortosa que es decidí a fer carrera política, segurament per tal d'aconseguir un lloc de magistrat a l'Audiència de Madrid. Aquest, però, va deixar una petjada profunda. I de les relacions socials que va teixir, se'n sabé aprofitar molt hàbilment el pròcer republicà Francesc Llatjós, reiterades vegades alcalde de la ciutat i un autèntic mestre en l'art dels malabarismes per conservar o eixamplar quotes de poder per a ell i la seva clientela.

El cas de l'hisendat de Santa Maria d'Oló, Ramon de Rocafort l'hem de situar com a un professional de la política caciquil: alcalde del poble d'Artés durant el Sexenni, diputat a Corts pels districtes de Manresa i Castellterçol i diputat provincial en diferents ocasions. Aquest acabalat propietari entengué perfectament que si volia conservar el patrimoni i el seu ascendent social li calia monopolitzar els càrrecs públics que li comportessin un major marge de maniobra decisòria. Era un cacic amb tots els possibles significats del mot. El diputat possibilista i advocat barceloní Emili Junoy i Gelabert va jugar com el qui més a la política caciquil. Va obeir als

---

¹¹⁰ José Varela Ortega, *Los amigos políticos. Partidos, elecciones y caciquismo en la Restauración (1875-1900)*, op. cit.

interessos de la direcció del partit possibilista de Barcelona que el presentaren com el cabdill de la democràcia, però no se sabé atreure la simpatia dels republicans federals, els menys propensos a participar de les regles del joc restauracionista. Sortí guanyador dels comicis de 1893 perquè el Govern de signe liberal li posà al seu abast tot el pes de la maquinària electoral.

El panorama va canviar profundament al tombant de segle. Els anys noranta havien estat certament molt agitats. Les vagues del principi de la dècada que van tenir Manresa com a epicentre del moviment, les de 1897 que van deixar mig aturada la ciutat durant pràcticament un any i mig i, finalment, les de 1900, el degoteig incessant d'episodis vaguístics sectorials (paletes, vetaires, metal-lúrgics, etc), el colofó de la pèrdua del mercat d'ultramar el 1898 i el tancament de caixes; tot plegat, va anar configurant un estat d'opinió favorable a cercar un diputat de consens, un home d'opinió que representés la pluralitat d'interessos, que fos el portaveu de la majoria ciutadana. Els conflictes socials, la revolta dels contribuents, les manifestacions proteccionistes, la sensibilització carlo-catòlica i l'eterna desunió del bloc liberal van ser, al meu parer, factors que van coadjuvar a un capgirament de la situació política local. El primer símptoma d'aquest gir fou el canvi operat en la representació del districte de Manresa a les Corts.

Efectivament, el districte de Manresa fou un dels primers districtes uninominals que aconseguiren alliberar-se més ràpidament del sistema de torn. Fins i tot abans que la circumscripció de Barcelona que ho va fer en les eleccions generals de 1901, gràcies al triomf de la candidatura dels quatre presidents, representants tots ells de la Lliga Regionalista i de les principals corporacions econòmiques de la ciutat. D'ençà aquesta data, mai més en la capital del Principat no sortiria victoriosa una candidatura dinàstica. Al districte de Manresa, el torn es trenca perquè totes les formacions dinàstiques i les de l'oposició, fonamentalment republicans i carlins, s'arreglaren al voltant d'un candidat de consens. Es tractava de l'advocat, hisendat i arxiver Leonci Soler i March qui va reunir el 100% dels sufragis.

Taula núm. 3: Diputats elegits al districte de Manresa entre 1901 i 1923

Eleccions generals	Diputat a Corts	Adscripció política	% Vots	% Cens	Cens electoral	% Participació
19-V-1901	Leonci Soler i March	Lliga Regionalista	43,37	24,49	10.739	57,51
26-V-1903	Leonci Soler i March	Lliga Regionalista	44,45	27,80	11.226	62,53
10-XI-1905	Leonci Soler i March	Lliga Regionalista	52,07	29,51	12.822	56,67
21-IV-1907	Leonci Soler i March	Lliga Regionalista	85,91	45,12	13.031	52,52
8-V-1910	Leonci Soler i March	Lliga Regionalista	55,26	37,13	14.667	67,19
8-III-1914	Lluís Vila i Miralles	Conservador	40,26	27,93	14.041	69,38
9-IV-1916	Josep Claret i Asols	Lliga Regionalista	58,30	39,25	14.759	67,32
24-II-1918	Josep Claret i Asols	Lliga Regionalista	57,84	38,47	15.334	66,50
1-VI-1919	Antoni Arderiu i Pascual	Lliga Regionalista	53,29	34,53	14.819	64,80
19-XII-1920	Josep Creixell i Iglésias	Lliga Regionalista	63,09	33,98	15.558	53,86
29-IV-1923	Josep Creixell i Iglesias	Lliga Regionalista	96,19	51,32	16.313	53,36

Font: Elaboració pròpia a partir de la Sèrie de Documentació Electoral (Arxiu del Congrés de Diputats).

Com es dedueix ràpidament de la lectura d'aquesta taula, el districte de Manresa va estar enfeudat entre 1899 i 1907 per un mateix diputat, Leonci Soler, que havia aconseguit reunir les simpaties de bona part del districte. Sobretot en les eleccions generals de 1899 quan aquest advocat i hisendat fou llançat a la palestra electoral amb el suport del carlo-catolicisme, de la Lliga Regional, entitat adherida des de 1890 a la Unió Catalanista i amb la connivència més o menys velada dels dinàstics i dels republicans, quan ni uns ni els altres decideixen no presentar

candidats propis. Més endavant, aquest candidat regionalista haurà de competir amb d'altres candidatures que es resistiran a aquest enfeudament.

Tot i així, el torn dinàstic en el districte de Manresa es va trencar molt aviat. Aquesta ruptura va anar acompanyada de l'assentament de la Lliga Regionalista en aquest districte, el qual va passar a ser, segons es considerava a l'època, el segon baluard més important del catalanisme conservador. En aquest ascens fulminant, hi tingueren molt a veure els carlins *catalanitzats*, que actuaren d'una forma supeditada a aquell, amb idèntica consonància, cosa que implicaria a partir de 1913 una escissió interna en l'àmbit del carlisme manresà. Aquesta força política guanyà 9 de les 11 actes disputades: les quatre primeres a favor de Soler i March, les de 1916 i 1918 per al fabricant Josep Claret i Asols, la de 1919 per al jove advocat Antoni Arderiu i Pascual i les de 1920 i 1923 per al fabricant Josep Creixell i Iglésias. La resta d'actes van anar a parar a mans dels conservadors, els quals, amb el suport del republicanisme local, aconseguiren desbancar la Lliga Regionalista en les eleccions generals de 1910 i de 1914.

Resulta curiós constatar el viratge desenvolupat pel fabricant Lluís Vila i Miralles, el beneficiari d'aquestes actes, qui, tot i ser amic personal de Leonci Soler i March i un dels mentors de la Lliga de la Producció Nacional, en la conjuntura finisecular del tancament de caixes, accediria a esdevenir-ne el seu contrincant. Les eleccions de 1916, guanyades per la Lliga Regionalista, seran declarades greus pel Tribunal Suprem, a causa de la presumpta compra de vots amb què el candidat regionalista havia estat acusat pel candidat contrari. Aquest tribunal finalment dictaminà a favor del candidat catalanista, Josep Claret i Asols.

El candidat perdedor, Lluís Vila, abocà tot el pes de la seva influència política per a demostrar que havien estat unes eleccions fraudulentas. Una anàlisi detallada de la documentació relativa a aquestes eleccions i de les maniobres executades per aquest, ens posaria al descobert la considerable vitalitat de què gaudien els conservadors, malgrat l'ascens imparable del catalanisme conservador representat per la Lliga Regionalista. El suport que van rebre els dinàstics conservadors l'obtindrien de la seva pròpia força clientelar, mobilitzadora de vots d'intercanvi, però també, encara que resulti una contradicció, dels vots populars procedents del republicanisme.

En efecte, al nivell de la representació a Corts, ben aviat, a partir de les eleccions de 1905, els republicans van poder verificar que amb les seves úniques forces mai no obtindrien l'acta del districte de Manresa. Per aquesta raó, van abdicar de presentar candidats propis i supeditar-se després als dinàstics, liberals i conservadors, a canvi de disposar de via lliure en el terreny municipal, com finalment s'esdevingué. Cosa que també es reflecteix en la representació a la diputació provincial de Barcelona pel districte de Manresa-Berga, també a partir de la mateixa data, si bé en les eleccions provincials del març de 1913 tornarien a provar sort, sense aconseguir, tanmateix, els seus propòsits. Com a conseqüència del pacte de Sant Gervasi subscrit el 1914 i que va significar l'aliança amb els republicans nacionalistes, es van veure una altra volta valents per a presentar de nou una candidatura pròpia. La sort, però, no els afavoria. A les acaballes del període, la Lliga Regionalista, que havia ja format part de diferents governs de concentració nacionals, aconseguia finalment la seva hegemonia, pràcticament indiscutible, a Catalunya. Ni tan sols pels monàrquics que en les eleccions de 1920 optaren per un darrer cant de cigne presentant una candidatura de la *Unión Monárquica Nacional*.

En darrer terme, el comportament electoral del districte de Manresa va tendir a reflectir les mateixes mutacions pel que fa a l'estructura del vot que les sofertes per l'electorat de la ciutat de Manresa. Això no exclou, tanmateix, que el vot dretà no es reclutés als municipis més rurals del districte on més sovintejaven les denúncies de frau electoral; però de la mateixa manera el vot republicà de la ciutat estava moltes vegades reforçat pel vot esquerrà dels pobles que gaudien d'una certa tradició industrial (Sant Vicenç de Castellet, Monistrol de Montserrat, Sallent, Castellbell i el Vilar, Navarcles, etc..).

No obstant això, després de les eleccions de Solidaritat l'abril de 1907, l'avenç de les oposicions al districte de Manresa no fou gaire notable, si bé tampoc menyspreable. En la taula adjunta observem com dels 185 regidors en exercici del seu càrrec el gener de 1912, gairebé la meitat (90) són dinàstics. En canvi, entre republicans, carlins, tradicionalistes i regionalistes, aquests, tots plegats, signifiquen un 24,9% del total de regidors en actiu. Al marge de la ciutat de Manresa, hi havia regidors republicans als pobles més industrialitzats. Sobta l'escàs nombre de

regidors catalanistes de la Lliga Regionalista. Tal vegada el nombre força elevat de regidors amb caràcter independent, un fenomen d'altra banda normal en municipis petits i agraris, podria amagar la presència de candidats adscrits a aquesta formació política.

Taula núm. 4: Filiació política dels electes municipals dels pobles del districte de Manresa l'1 de gener de 1912

	REG	CSV	LIB	INT/TRAD	DEM	REP	REP NAC	IND	A 29	TOTALS
Aguilar de Segarra									7	7
Balsareny	1	1	1	3				3		9
Castellbell i el Vilar		2	5			1		2		10
Castellnou de Bages		2			2	2				6
Castellgalí		3	4							7
Castellfollit del Boix								8		8
Manresa	3	1	1	6		13				24
Estany			6							6
Fonollosa		3	4					1		8
Rajadell								6		6
Monistrol de Montserrat			4			3		3		10
Navarcles			4					5		9
Santpedor			6	2				1		9
Sallent						3	1	8		12
Sant Salvador de Guardiola		1	2	4						7
Santa Cecília de Montserrat			6							6
Sant Fruitós de Bages		3	6							9

Sant Mateu de Bages		3	4							7
Sant Martí de Torroella		3	4							7
Súria			4					5		9
Sant Vicenç de Castellet		5	2			2				9
Totals	4	27	63	15	2	24	1	42	7	185

Font: Elaboració pròpia a partir del Lligall Constitució d'ajuntaments de 1912 (A.G.C.B.). REG= Regionalista; CSV= Conservador; LIB= Liberal; TRAD= Tradicionalista; INT= Integrista; DEM= Demòcrata; REP= Republicà; REP NAC= Republicà nacionalista; IND= Independent; A29= Article 29.

El caràcter agroindustrial amb què podem qualificar el districte de Manresa va condicionar en bona mesura el comportament polític-electoral d'aquest darrer, en el sentit d'afavorir una divisió més neta i polaritzada de les opcions polítiques, i probablement de les tradicions polítiques i ideològiques. L'aiguabarreig de fàbriques i colònies industrials situades a les voreres dels rius Cardener i Llobregat, que es nodrien de població procedent de l'entorn rural amb el qual continuava mantenint vincles econòmics i culturals, de pobles amb tradició manufacturera, i de municipis que vivien encara ancorats en una mentalitat rural tradicional; aquest aiguabarreig de costums i de tradicions antagòniques es traduï sovint en enfrontaments apassionats que sotraguejaren quotidianament la vida política local.

Tot i així, a partir de l'aprovació de la nova llei electoral de 1907, especialment als pobles petits van començar a sovintejar els regidors proclamats per la via de l'article 29. Aquesta via permetia la proclamació automàtica de tots aquells candidats que es presentaven en solitari i per això no hi havia competitivitat. Aquesta mesura afectava a totes les adscripcions polítiques, republicans radicals i regionalistes inclosos. Les eleccions municipals de 1915 es van destacar particularment en aquesta qüestió. Així, hi havia pobles en què la totalitat dels regidors van ser escollits a través d'aquest sistema. Com, per exemple, a Callús, 3 foren independents i un era conservador addicte. A Sant Feliu Sasserra, 5 conservadors

addictes. A Sant Fruitós de Bages, dels cinc regidors proclamats, tres eren republicans radicals i dos tradicionalistes ¹¹¹.

Amb això, volem dir que no podem oblidar la influència de l'entorn geogràfic i econòmic en què estava inserida la ciutat de Manresa, l'economia de la qual s'alimentava periòdicament amb la mà d'obra d'origen rural que cercava feina en la munió de petits tallers i fàbriques que poblaven el paisatge urbà. La dialèctica entre el món rural que es veia amenaçat perquè perdia paulatinament pes específic, i un món urbà industrialitzat en un territori que es trobava econòmicament en via de vertebració es devia reflectir també en la virulència que adoptava el debat polític. Sense oblidar que, a més, la ciutat era per a la comarca un centre comercial i administratiu, però també un centre social i polític.

---

¹¹¹ Proclamació de regidors per l'article 29. Eleccions Municipals de 1915. Arxiu del Govern Civil de Barcelona, fons antic, arxivador 198.

CAPÍTOL III

III- LES COORDENADES DE L'ESPAI URBÀ

Manresa és la capital de la comarca del Bages, una de les comarques del centre geogràfic de Catalunya, situada dins la regió setena en atenció a la divisió comarcal del 1936, en el límit meridional de la depressió central catalana, molt a prop de la confluència dels rius Llobregat i Cardener, el seu afluent. La ciutat es localitza aproximadament a 60 Km de Barcelona, a mig camí en direcció a Berga, ciutat situada al Nord mirant cap a França.

Aquest nucli urbà va passar de ser la sisena ciutat de Catalunya (1877) a la quarta (1897), després de Barcelona, Reus i Tarragona. L'any 1930, però, d'altres ciutats com Terrassa i Sabadell, Badalona o L'Hospitalet de Llobregat l'havien avantatjat quant a nombre d'habitants, passant a ocupar la vuitena posició. Entre 1870 i 1930, la població de Manresa quasi es va doblar, i això gràcies no tant al creixement natural, que fou més aviat escàs, sinó al fort allau immigratori, primer d'origen català, i després estatal (Aragó, País Valencià, Almeria i Múrcia), que va rebre la ciutat, en esdevenir molt atractiva gràcies a les seves potencialitats econòmiques. En efecte, la ciutat es va configurar com a un important centre fabril de filats i teixits de cotó, fins al punt que l'any 1923 funcionaven més de 20.500 telers i màquines de filar, amb un total de 40.000 pues, i una força motriu de sis a set mil cavalls. L'any 1929 en el sector cotoner treballaven uns 8000 obrers. Des del tombant de segle, l'estructura industrial, igual que la catalana, també es va diversificar a base de l'expansió desenvolupada pels sectors metal·lúrgic i elèctric. Paral·lelament a l'aparició d'aquesta indústria auxiliar, Manresa es va convertir en la segona ciutat comercial de Catalunya. La creació de l'imperi comercial de la família Jorba hi va tenir molt a veure. Mentrestant, la vinya anà perdent pes específic des de l'entrada de la plaga fil·loxèrica entre 1895 i 1897.

El progrés econòmic es veurà reflectit en el creixement urbà que, tanmateix, no serà regulat per cap tipus de pla general. La ciutat creixia sobretot en sentit horitzontal i en detriment de l'extensa horta regada pels ramals del canal de la

Sèquia, un dels distintius de la ciutat, en direcció al sud-est i al nord-oest. A poc a poc, es va anar dotant de les infraestructures i dels equipaments urbans més elementals, així com dels serveis més avançats (el telèfon el 1888, i l'enllumenat elèctric el 1892).; igualment la ciutat esdevindria un centre neuràlgic de comunicacions, cosa que potenciarà la seva posició de capital de la Catalunya interior, i d'enllaç entre la muntanya i el pla. Des de 1859 estava connectada per ferrocarril amb Barcelona, des de 1884 amb Sallent i Berga, i a partir del 1924 pels ferrocarrils catalans amb Martorell i les poblacions del Baix Llobregat i el Barcelonès. Per carretera, amb Berga (1848), Vic (1858), Cardona (1861), Esparraguera i Monistrol de Montserrat (1894), Igualada, etc.

Seguint la tònica desenvolupada per la Catalunya urbana, també a Manresa es bastí una rica societat civil que es vertebraria a l'entorn d'una multiplicitat d'associacions de tot gènere, culturals, econòmiques, obreres i recreatives. Una societat local mobilitzada, però també conflictiva. Els conflictes socials més notables que s'esdevingueren en aquesta època foren les vagues de 1883, 1887, 1890, 1897, 1900, 1913 i 1919. Així mateix, el catalanisme d'arrel cultural era prou important com perquè la Unió Catalanista decideixi celebrar al saló de plens de l'ajuntament les famoses *Bases per a la constitució regional catalana* a l'any 1892.

3.1. La fesomia del paisatge urbà: de la ciutat manufacturera a la ciutat industrial i de serveis¹

La ciutat, situada a l'extrem meridional del Pla de Bages, en l'angle de confluència dels rius Llobregat i Cardener, s'ha anat estenent en direcció contrària al curs del riu que la travessa, és a dir, des del sud-est cap al nord-est (vegeu el plànol de la ciutat a l'apèndix corresponent). La Manresa manufacturera es començà a desenvolupar sobre un nucli urbà que s'havia modificat relativament poc des del segle XIV. L'any 1830 el nucli urbà de Manresa ocupava una superfície de 24 hectàrees i estava dividit en cinc barris o quarters: els carrers del nucli primitiu que

---

¹ Per a l'elaboració d'aquests apartats hem seguit el nostre llibre: Joaquim Aloy i Gemma Rubí, *Història gràfica de Manresa. La Restauració (1875-1931)*, Vol. I: *El paisatge urbà*, Manresa: Parcir Editors, 1996. Així mateix l'extensa producció bibliogràfica de Josep Oliveras i Samitier que ha concentrat bona part de la seva obra a l'estudi de l'evolució urbana de la ciutat en el decurs del segle XIX. Vegeu-ne, entre d'altres, *Desenvolupament industrial i evolució urbana a Manresa (1800-1870)*, Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1985, i *La consolidació de la ciutat industrial. Manresa: 1871-1900*, Manresa: Caixa d'Estalvis de Manresa, 1986.

envolten en semicercle el turó del Puigmercadal, els carrers que tallen els anteriors, els nous carrers oberts entre els segles XV i XVIII cap al sector de ponent i, en darrer lloc, els carrers que formaven els ravals anteriorment al·ludits. En aquest marc urbà, entre final del segle XVIII i 1830 es va anar conformant la fesomia de la ciutat manufacturera, que podríem resumir en uns barris pagesos (els ravals), una zona artesanal (carrers de Vilanova-Urgell-Santa Maria), un eix comercial (carrer de Sobrerroca-plaça de Sant Miquel-La Plana), i una zona industrial incipient, caracteritzada per l'existència de molins i de fàbriques, i situada en el decurs del torrent de Sant Ignasi i del riu Cardener per aprofitar l'energia hidràulica.

A mitjan segle XIX, Manresa havia crescut en sentit vertical, primer per reconstruir les cases i els barris destruïts arran de l'incendi provocat per l'exèrcit francès el 1811, i després com a mesura de protecció envers els atacs dels carlins. Això no impedí, però, que no hi haguessin iniciatives de reforma interior, o que la construcció de les carreteres de Cardona i de Vic, que va obeir a objectius estratègics de naturalesa militar entre 1848 i el 1858, obligués a un replantejament urbanístic que no es va atendre, tanmateix, a cap pla general d'ordenació urbana. L'existència d'un pla geomètric d'alineacions dels carrers que havia elaborat l'arquitecte barceloní Antoni Rovira i Trias l'any 1847 aviat quedà obsolet.

L'antic recinte emmurallat -molt deteriorat amb el pas del temps- serví fins l'any 1877 com a mitjà de defensa i fortificació contra la invasió francesa i després per frenar l'avenç dels reialistes, i tal com tindrem ocasió de veure, dels carlins. Portals i tambors es feren i es referen per culpa d'aquests usos militars, però la ciutat creixia i necessitava enderrocar definitivament el clos emmurallat, expansionar-se i embellir-se.

Un altre fenomen, la desamortització eclesiàstica i posterior nacionalització dels béns dels ordes religiosos potenciada per Mendizábal a partir de 1836, permeté a l'Estat d'eixugar una part del dèficit públic que havia acumulat durant la fallida de la monarquia absoluta. Els béns patrimonials de l'Església se subhastaren. Algunes finques foren comprades per particulars; d'altres conservaren la titularitat estatal i foren destinades a equipaments públics (presons, hospitals, casernes...)².

---

² Un seguiment detingut sobre el procés desamortitzador a Manresa el trobareu a Concepció Llorens i Concustell, "La desamortització de Mendizábal a Manresa" dins *Miscel·lània d'Estudis Bagençs*, nº 2, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1982, pp. 85-100.

Finalment, un agent extern que estimulà la millora urbana durant aquests anys fou l'arribada del ferrocarril a Manresa l'any 1859. De seguida es va plantejar la urgent necessitat d'unir directament l'estació del Nord amb el portal de les Piques mitjançant la construcció d'un pont, i d'obrir un carrer elegant que enllacés l'entrada a Manresa amb la porta de Sant Domènec. Aquest carrer seria el que més de cent anys més tard s'inauguraria amb el nom d'Alfons XII.

En definitiva, entre el 1840 i el 1870, com a conseqüència del procés d'industrialització, l'arribada del ferrocarril i la construcció de noves vies de comunicació, Manresa experimenta una profunda transformació en la seva fesomia urbana, que es tradueix per un creixement sobretot vertical, per l'enderrocament progressiu del vell perímetre medieval i per l'absència d'un pla general d'alineació urbana que hipotecarà el creixement urbanístic del futur.

Entre 1870 i el 1900, la ciutat s'expandí cap al regadiu, un cop ultrapassat el recinte emmurallat que atenallava el creixement urbà; aquest fenomen s'inicià a mitjan segle XIX quan es començà a edificar seguint el curs de les carreteres de Vic i de Cardona. L'expansió de la ciutat es féu a l'entorn de tres vies de creixement. Una primera via seria la que parteix del centre de Sant Domènec cap a la carretera de Vic enllà, tot envoltant el turó de Puigterrà, fins a tallar amb el torrent de Sant Ignasi i enlairar-se per la Pujada Roja; el segon eix d'expansió urbana es produirà en direcció oest des de la carretera de Cardona fins a tocar el riu Cardener, zona en la qual apareixerà una línia secundària de creixement constituïda per l'obertura del carrer del Bruc, al sector on es construiria l'estació de Manresa-Riu dels ferrocarrils catalans; finalment, la tercera via creixerà en direcció nord seguint el curs del torrent dels Predicadors i abraçarà el carrer d'Àngel Guimerà (camí de Cardona fins al juny de 1909), el passeig de Pere III i el carrer de Circumval.lació, que connectarà aquella artèria amb la carretera de Vic, vorejant la muntanya del carrer de Puigterrà. Més enllà del perímetre urbà que acabem de delimitar, sorgirien nous nuclis edificats com els barris del Poble Nou i del Pujolet; com també el barri dels Caputxins, que s'estendrà sobre l'era de l'Huguet a la banda esquerra del torrent de Sant Ignasi, en connexió amb el raval de les Escodines.

A principi de segle, el perímetre que ocupava la ciutat quedava delimitat al sud pel riu Cardener; al sud-oest per la zona de Jorbetes i Nou de Valldaura; al sud-est pel barri dels Caputxins i les fàbriques de riu al sector de Sant Pau; a l'est pel

raval de les Escodines i el barri del torrent de Sant Ignasi, disminuint progressivament l'edificació fins arribar a l'agregat de Viladordis; al nord-est, per la carretera de Vic (la carretera del pont de Vilomara encara no estava construïda), que en aquells moments estava edificada de manera discontinua, amb les darreres cases a la barriada del Guix; al nord, per la carretera de Santpedor i la barriada del Poble Nou; i, finalment, seguint cap a ponent, el Passeig de Pere III, els carrers del Cardenal Lluch i del canonge Montanyà fins a arribar a la carretera de Cardona, i els carrers del barri al voltant de la fàbrica del Pujolet i de Sant Fruitós al cantó del nord-oest. Una passarel·la de ferro comunicava el final del carrer de les Piques, molt a prop de l'antic Escorxador, amb l'estació del Nord. En el vessant dret del riu s'emplaçaven la fàbrica dels Polvorers, la farinera Florinda i la fàbrica dels Comtals.

Durant el primer terç del segle XX, la ciutat es va estendre de manera horitzontal, i s'aixecaren habitatges en les zones recentment urbanitzades com el Passeig, carrer d'Àngel Guimerà, Pujada del castell, i carrer de Carrió, així com sobretot en els barris del Pujolet, Poble Nou, Tortonyes, Puigberenguer, i les carreteres de Santpedor i Pont de Vilomara.

3.2. "Urbs vella, urbs dolenta"³. Una ciutat insalubre.

Al març de 1930 el periodista Fidel Riu encara es queixava de la brutícia i de la manca d'higiene que continuava imperant en la ciutat. Hi havia certament zones talment degradades que recomanava no confondre-les amb els racons pintorescs de la ciutat quan assenyalava en referir-se als nuclis antics que *"algunes travessies de Sant Miquel, Sobrerroca i Santa Llúcia ens guardaran prou de mentir. Vegeu, també aquell paradís de "gitanos" comprès des de la Plaça Calsina fins a la plaça Valldaura (amb els seus antres llòbregos i immundes). Aneu encara cap a les Codines (no Escodines), a Santa Clara i a molts altres llocs, per tot trobareu, més que gent miserable, gent bruta que deixen rastres de la seva brutícia per tots els carrers circumdants al focus o ens troben instal·lats"*⁴. Situada entre dos rius i regada des del segle XIV pels ramals del canal de la Sèquia, l'abundància d'aigua ha estat una

³ Així és com el metge Pere Pallàs definia la urbs manresana a *Topografia mèdica de Manresa*, Manresa, 1906.

⁴ Fidel Riu a *Pàtria*, març 1930.

de les constants reiteradament assenyalades pels viatgers que havien visitat la ciutat o pels redactors de les guies turístiques. Malgrat això, encara en aquestes dates tan avançades el torrent de Sant Ignasi, espai d'ubicació industrial per excel·lència, però també focus permanent d'infecció solament estava cobert en una tercera part, i oferia malauradament una *“troglodítica visió de l'entrada a la nostra urbs”*⁵. L'aigua, en efecte, havia portat el progrés a la ciutat. Però per la importància econòmica que Manresa tenia, la higiene pública no estava en la mateixa alçada, i l'excés d'humitat deixava un camp abonat per al desenvolupament de malalties infeccioses com la verola, la febre tifoide, la tisi, etc.

Les veus més progressistes de la ciutat havien estat denunciant llargament les pèssimes condicions higièniques del torrent de Sant Ignasi, però en general dels carrers estrets i tortuosos del casc antic, així com dels ravals de les Escodines i Santa Clara. A mitjan segle XIX, la ciutat havia deixat de ser una ciutat neta i ben airejada. La ciutat manufacturera s'havia deixat enrera, i tota ella s'havia convertit en un focus d'infecció que comportava altíssimes taxes de mortalitat quan s'esdevenia alguna epidèmia. Els habitatges el 1888 eren estrets i petits, on es respirava un *“aire confinado y cargado de emanaciones pútridas”*, les cuines mal ventilades i il·luminades eren *“foco de insalubridad tanto por el tufo del carbón ... como por las relaciones de vecindad que guardan con los escusados”*, i els dels pagesos eren *“el summum del hacinamiento y suciedad”*⁶. Com sosté Armand Rotllan, historiador de la medicina local, les deixalles i les latrines omplenaven els carrers de la ciutat, i els carrers estaven ennegrits pel sutge que emanaven insistentment les xemeneies de

---

⁵ La cita és del setmanari *Seny* (febrer 1929). Al juliol d'aquest mateix any, el diari *Pàtria* ironitzava en al·ludir al torrent de Sant Ignasi quan es preguntava el perquè la ciutat més bonica, que concentrava edificis de gran interès arquitectònic com la Cova, l'església i el col·legi de Sant Ignasi es trobava situada al vessant ponent de la ciutat. La fesomia del torrent era tan deplorable que l'articulista expressava estoicament: *“solament hi sentireu unes bravades que posen greument en perill la salut pública, sobretot ara a l'estiu; i no hi veureu sinó les escorrialles de les aigüeres, que a la faisó d'uns afluents, vessen llurs desferres sobre les aigües que foren cristal·lines, però amb freqüència són brutes de tinta en passar per Sant Ignasi. Vostra ullada serà ferida per l'espectacle de veure com les rates es passegen a pleret per les voreres, i com els veïns, per xarlar una estona, les hi tiren peloies de préssec, escorses de meló, (...)”* (*Pàtria*, juliol 1929).

⁶ Textos corresponents a la topografia mèdica de Manresa escrita per un metge titular que exercia en aquells moments a Manresa Víctor Melcior i Ferrer l'any 1888. El text es conserva mecanografiat a l'Acadèmia de Medicina de Barcelona. Un estudi de les tres topografies mèdiques existents sobre la ciutat (1888, 1894 i 1905) a Jacint Corbella, “Anàlisi de les tres topografies mèdiques de Manresa (1888, 1894 i 1905)” a *Metges, farmacèutics i salut pública. Estudis de la Catalunya interior*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, Col. Miscel·lània d'Estudis Bagencs, nº 7, 1990, pp. 47-61.

les fàbriques ⁷. El 1905 el metge Pere Pallàs encara confiava que s'imposaria una disciplina urbanística que permetria un aliniament adequat dels carrers, per tal com considerava que en general els carrers eren poc espaiosos i mal ventilats, i alguns ravals necessitaven solament mesures dràstiques com el foc esterilitzador per poder acabar amb els microbis que hi pul.lulaven. Així mateix denunciava que les clavegueres fossin tan sols els aqüeductes de la Sèquia ⁸.

Entre 1875 i el 1900 es dugueren a terme abundants obres d'empedrat i de construcció de clavegueres, molt sovint a instància dels veïns interessats, i per descomptat amb la seva aportació econòmica. I com a conseqüència de la urbanització del Passeig de Pere III s'avançà molt en el cobriment del torrent de Predicadors. Tanmateix, a principi de segle la xarxa de clavegueram encara era incompleta i ineficient. L'any 1915 l'absència de clavegueres i de la canalització de l'aigua potable constituïa una notable deficiència de l'estructura urbana i la principal causa de la mortalitat originada pel tifus i la tuberculosi ⁹. Mentre que Vicenç Torrent i Casademont en cercar les causes de les contínues epidèmies de febre tifoidea que assotaven els manresans assenyalava cinc anys abans que Manresa “*estaba dotada de todos los adelantos modernos que pueden adornar y embellecer a una ciudad, menos uno, el primero sin duda alguna, el de las aguas potables, y su distribución rigurosa por todas las casas y pisos de la ciudad*” ¹⁰. No només estaven desatesos els suburbis, sinó també els carrers cèntrics, a molts dels quals les clavegueres feien pudor, i els mancava en alguns casos les voravies i la il.luminació. Per la seva banda, encara al desembre de 1928 el riu Cardener era vist com a un “*fossar pestilent que circumdava la ciutat*” ¹¹.

---

⁷ Armand Rotllan, *La salut pública manresana del segle XIX*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1990, pp. 13-15.

⁸ Pere Pallàs, *Topografía médica de Manresa*, op. cit.

⁹ Així ho posà de relleu l'alcalde Maurici Fius i Palà al seu llibre *Datos sobre la viruela, tifus y tuberculosis en Manresa*, Manresa: Sociedad Editorial Manresana, 1915, on proposava un conjunt de mesures públiques que es resumien en la construcció d'embornals a nombrosos carrers que no en disposaven, la canalització de l'aigua potable a tots els carrers de la ciutat i a totes les cases, i el cobriment dels torrents de Sant Ignasi i de Predicadors.

¹⁰ V. Torrent Casademont, *La Febre Tifoidea* (1910)

¹¹ “L'hora de les reformes” a *El Pla de Bages*, 5-XII-1928.

3.3. La població en l'espai urbà

3.3.1. L'evolució de la població

Malgrat la fiabilitat dubtosa de les estadístiques oficials, molt sovint dificultoses d'elaborar, sí que podem esbrinar que el creixement demogràfic experimentat per la ciutat després de la primera guerra carlina es consolida, i fins i tot esdevé més elevat que no pas la mitjana catalana ¹². Així ho corroboren les xifres que presentem en el quadre adjunt. Amb tot, durant el darrer terç del segle XIX el creixement demogràfic no fou tan accelerat com en etapes anteriors. I com a nota distintiva, igual que a la resta del Principat, el moviment migratori començà a superar el creixement vegetatiu, sobretot a partir del final de la centúria.

Taula núm. 5: Evolució de la població de Manresa entre 1870 i 1936

ANY	POBLACIÓ
1870	16.000 habitants
1879	18.539
1889	22.685
1900	23.416
1910	22.036
1920	27.035
1930	32.151
1936	36.478

Font: Elaboració pròpia.

¹² Josep Oliveras ha fet notar com els censos oficials de població tendien a rebaixar el nombre d'habitants per tal de pagar menys impostos, així com especifica les dificultats d'elaborar el cens de 1887 que es va haver de fer dues vegades seguides a *La consolidació de la ciutat industrial*, op. cit, pp. 29 i 30.

Entre 1900 i 1910, la ciutat experimentà una minva neta de població causada pels efectes econòmics de la pèrdua dels darrers mercats colonials, la contracció de la demanda provocada per l'escassa capacitat d'absorció del mercat interior colpit, a la vegada, per la crisi agrària iniciada durant els anys vuitanta del segle XIX, i per l'encariment del cotó de floca importat. La confluència d'aquests factors provocà la disminució dels llocs de treball com a conseqüència de la reducció de les plantilles laborals i del tancament d'algunes fàbriques, cosa que comportà l'emigració de famílies joves i en edat de procrear fonamentalment cap a les colònies industrials del Llobregat i del Cardener. Entre 1900 i 1910, el 6 % de la població abandonà la ciutat.

Aquesta fase d'estancament es perllongà fins l'any 1914, moment en què s'encetà una etapa de recuperació que s'estengué fins 1920. Durant aquesta etapa es va viure una època de prosperitat relativa abonada per l'obertura dels mercats dels països aliats que havien entrat en guerra el 1914 i la desaparició així de la competència estrangera. Un cop acabada la primera guerra mundial es començaren a sentir els primers estralls de la crisi que esclatarà l'any 1919 amb un "lockout" que es perllongà durant vuit setmanes, i els efectes del qual es van notar fins el 1923. L'atur i les crisis de subsistències consegüent se succeïren durant aquests anys, la qual cosa va repercutir en una accentuació de la conflictivitat social.

3.3.2. Els components de la dinàmica demogràfica

Si observem els components de l'estructura demogràfica ens adonem que entre el 1871, any d'inici del registre civil, i el 1900, els índexs de mortalitat i de natalitat continuaven essent elevats, tal com s'esdevenia en l'antic règim demogràfic. Això és cert sobretot pel que fa al nombre de morts que dificultava que el saldo vegetatiu, és a dir, el creixement natural de la població, fos positiu. La taxa de natalitat se situava durant aquest primer període al voltant del 34,7 %. Els anys més prolífics foren el quinquenni comprès entre el 1881 i el 1885, que coincidí amb un moment de prosperitat econòmica, mentre que els més migrats foren els darrers anys del vuit-cents, com a conseqüència de la crisi econòmica finisecular. Per la seva banda, la mortalitat va descendir del 40% computat entre el 1877 i el 1887 a la taxa mitjana del 28,1% al final de la centúria. De fet, la població manresana estava

sacsejada per fortes crisis de mortalitat ocasionades per diferents epidèmies i endèmies, com la passa del còlera de 1885 que va afectar 390 persones, de les quals un 37 % resultaren mortes. Les malalties infeccioses suposaren, segons les dades presentades per la *Síntesis demográfica de la ciudad de Manresa desde el año 1871*, al voltant d'un 22% de les defuncions ocorregudes durant aquest període¹³. Entre aquestes, un 7,37 % havia mort a causa de la tisi; un 4,55% del tifus, i un 3,61% de la verola.

No obstant això, de les 21.310 defuncions anotades al Registre Civil entre el 1871 i el 1901, un 49 % correspongueren a infants menors de 5 anys. En concret, l'any 1879 un 36,6 % dels difunts corresponien a infants menors de 2 anys, el 1883 gairebé la meitat no arribaven als 5 anys d'edat, i l'any 1901 es va detectar un 39,24 % de mortalitat infantil, ja que de 637 difunts uns 250 eren infants de 0 a 6 anys d'edat . El grup d'edat més afectat era el tram comprès entre els 6 mesos i els 3 anys. Aquests percentatges tan elevats de mortalitat infantil són un reflex clar d'unes pèssimes condicions de vida; solament quan es va arribar a flanquejar la barrera perillosa del primer any, l'esperança de vida es va començar a allargar durant el període considerat. Per sectors socioprofessionals, els pagesos eren els que més morien, per bé que també eren els més nombrosos.

En resum, els naixements van superar les defuncions en 227 persones. A què es va deure, per tant, el creixement net de la població manresana durant aquestes dates? Doncs gràcies al flux immigratori. Es tractava d'un moviment migratori de vegades de tipus estacional (de l'hivern a la primavera, com els immigrants que procedien de les comarques prepirinenques i pirinenques), o bé era de freqüència setmanal, com les obreres que procedien dels pobles de la comarca i treballaven a les fàbriques de la ciutat. L'any 1900 la població flotant ja excedia d'un 25 % el total de residents ¹⁴. La immigració estacional era tan important com es reflecteix en les

---

¹³ *Síntesis demográfica de la ciudad de Manresa (1871-1901)*, Manresa: Impremta Esparbé, 1902. També, *Registro Civil. Año 1879. Distrito Municipal de la ciudad de Manresa*, Manresa, 1880, i *Registro Civil. Ciudad de Manresa. Provincia de Barcelona. Año 1883*, Manresa: Imprenta y Librería de José Abadal, 1884.

¹⁴ Per a un estudi aprofundit de la immigració a Manresa i dels aspectes demogràfics en general, vegeu els treballs de Francesc Comas, entre d'altres, "Industrialització i immigració" dins *L'activitat industrial a la Catalunya interior. De l'antiguitat als nostres dies*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, Col. "Miscel·lània d'Estudis Bagencs" nº 6, 1989, pp. 77-105; "La població de Manresa" dins DD.AA, *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1992, Vol. I, pp. 85-124.

línies que segueixen procedents d'un informe enviat per l'ajuntament de Manresa a la Junta Provincial del Cens aquest mateix any:

“Es innegable que Manresa alberga una población que fluctúa de un modo considerable, según el estado próspero de las manufacturas de algodón (...) Así es de ver, que si las fábricas de hilados y tejidos de algodón funcionan con regularidad durante algún tiempo, aumenta el número de familias que huyen de los pueblos agrícolas para refugiarse en los centros fabriles en busca de trabajo; crece el número de operarios con motivo de las nuevas edificaciones, a lo que encuentran medios de vida albañiles, carpinteros, cerrajeros, pintores, hojalateros y otros diversos (...)”. De la població flotant, en formen part “no sólo las numerosas familias dedicadas y que subsisten del arte fabril, si que también un núcleo de vecinos de los pueblos situados al norte de la provincia de Lérida que en la estación invernal huyen de la inclemencia de su país y derivan a los pueblos del llano, formando una manifestación de pauperismo (...)”¹⁵.

Manresa encetà el nou segle continuant amb la mateixa tònica de la centúria passada, caracteritzada per una natalitat i una mortalitat altes però amb tendència a disminuir, típiques de l'anomenada transició demogràfica. El demògraf manresà Francesc Comas ha calculat que la natalitat durant el primer decenni de segle va oscil·lar a l'entorn del 25%, taxa força baixa si la comparem amb la mitjana catalana (27%). La natalitat va continuar minvant fins a arribar al principi dels anys trenta al 16,3%. Tres causes explicarien aquest descens: el control de la fecunditat, els efectes de la crisi econòmica, molt acusada durant el primer decenni de segle, i l'existència d'un índex força elevat de solteria, que afectava sobretot les dones (servei domèstic, treball a la fàbrica, etc.).

La mortalitat continuà essent important fins a la segona dècada (va oscil·lar al voltant del 24,4% entre el 1900 i el 1910), per minvar de manera sobtada. Malgrat això, l'any 1918 la ciutat es veié afectada per una virulent epidèmia gripal que provocà un total de 243 defuncions, un 29,6% de les quals es produí en l'interval d'edat comprès entre els 31 i els 40 anys. Els estralls de la malaltia es deixaren sentir als barris més humils de la ciutat, poblats en la seva majoria per jornalers de fàbrica i pagesos, com el sector de les Escodines al districte cinquè, el primer tram de la carretera de Vic al districte quart, i finalment al districte obrer per excel·lència i alhora més densament poblat, el districte segon, sobretot al sector del carrer del Bruc i de Valldaura.

Com a conseqüència de l'existència d'aquestes puntes d'elevada mortalitat, el creixement natural de la població fou ínfim i, en algun moment, fins i tot negatiu. De

¹⁵ Document citat per Josep Oliveras a *La consolidació de la ciutat industrial*, op. cit. ...

nou el saldo migratori positiu que s'enregistrà durant aquest segon període contribuí decisivament a la renovació i creixement de la població manresana, fet que es continuà mantenint al llarg de la Segona República.

3.3.3. Característiques socioeconòmiques de la població i nivells d'alfabetització¹⁶

Durant el darrer terç del segle XIX, la població manresana era fonamentalment jove. L'any 1877 les persones d'ambdós sexes que tenien entre 0 i 30 anys representaven el 60% del total d'habitants, i la mitjana d'edat ascendia a 28,2 anys. També hi havia més dones que homes, fet que revela la importància del treball femení com a mà d'obra barata en les fàbriques tèxtils de la ciutat. Quant a la taxa d'activitat, les dades ofertes pel cens de població de 1889 ens la situen en un 54% de la població total. Per sectors productius, un 30,8% treballava en el sector primari, un 53,3% en el sector secundari, i un 15,9% ho feia en el terciari. I la taxa bruta d'analfabetisme se situava en aquells moments al voltant del 59,8%¹⁷.

Els habitants de Manresa es distribuïen a efectes administratius i estadístics en districtes i barris. Aquesta delimitació servia per a l'elaboració dels padrons d'habitants, que són la base sobre la qual es confeccionen els censos electorals. El cens de 1895 ja contemplava tots els varons majors de 25 anys, atès que la llei electoral de 1890 havia reestablert el sufragi universal masculí. Hem procedit, per tant, a dur a terme un buidatge exhaustiu d'aquestes fonts, cosa que ens ha permès de distribuir la població activa masculina i major d'edat per sectors econòmics de producció, i establir els percentatges d'analfabetisme. Així, solament hem considerat l'ocupació socioprofessional i el grau d'alfabetització.

Respecte de l'ocupació, hem d'assenyalar que la tendència a consignar l'estatus social en detriment de la professió del futur votant pot conduir a certs equívocs. Per aquest motiu, hem convingut a contemplar la professió de jornaler com a "jornaler de fàbrica", no pas agrícola, i a creure que la professió "propietari"

¹⁶ Per a la realització dels apartats corresponents a la població ens hem basat fonamentalment en les nostres obres *Entre el vot i la recomanació. Partits, mobilització electoral i canvi polític a Manresa (1899-1923)*, Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1995, pp. 42-44, i Joaquim Aloy i Gemma Rubí, *Història gràfica de la Restauració*, op. cit, pp. 60-64.

¹⁷ Percentatges calculats per Josep Oliveras a *La consolidació de la ciutat industrial, 1870-1900*, op. cit.

feia referència a tots aquells propietaris de finques agrícoles que no les explotaven directament, tot i que som molt conscients que de vegades la professió real de l'elector no corresponia exactament amb la que apareixia al cens electoral, a causa d'aquesta inclinació a preferir l'estatus a la dedicació professional concreta. Això darrer també obeïa al fet que els requisits per esdevenir elegible no coincidien amb els que concorrien a l'hora de disposar del dret de sufragi actiu: les limitacions per a ser candidat eren molt més rígides que no pas per ser simplement un elector.

D'altra banda, la classificació de les professions en els tres sectors econòmics ha estat una tasca difícil. Per agilitar la lectura del quadre que resumeix el buidatge de les dades socioeconòmiques referents a la població adulta masculina, cal indicar les principals activitats que hem agrupat dins dels sectors. Per definició, el sector primari encabeix totes les activitats relacionades amb l'agricultura, la ramaderia i la pesca. Hem considerat com a pertanyents a aquest sector les professions de "propietari", "llaurador" (normalment conreuaven un tros de terra del qual no era propietari), moliner, carboner, cabrer, etc. El sector secundari comprenia essencialment les activitats de transformació econòmica, el sector de la construcció, i el conjunt heterogeni (fabricants, obrers, majordoms de fàbrica, etc.) que encasellem amb el nom d'"arts i oficis" i que corresponien a les dedicacions de l'artesanat o la menestralia.

Finalment, el sector terciari incloïa els professionals liberals (advocats, metges, enginyers, etc.), funcionaris, militars, eclesiàstics, dependents municipals, els treballadors de "coll-blanc" com escriptors, empleats de tota mena, el subsector de la impremta, totes les activitats relacionades amb la venda i distribució de béns (comerciants, botiguers -hi hem tingut en compte també els forners, pastissers i confiters-, perruquers i barbers, etc.) i, en darrer terme, les ocupacions que tenien a veure amb el transport de mercaderies (traginers, carromaters, etc.), si bé desconeixem fins a quin punt un carreter construïa carros i alhora es dedicava a transportar mercaderies.

Taula núm. 6: Distribució dels electors per sectors productius i taxa d'analfabetisme. Any 1895 (%)

SECTORS PRODUCTIUS	Districte I	Districte II	Districte III	Districte IV	Districte V	Totals
Sector primari	11,55	29,12	32,80	38,20	41,34	30,60
Sector secundari	53,67	52,56	47,82	46,69	50,84	50,32
Sector terciari	34,77	18,31	19,37	15,1	7,81	19,07
Taxa d'analfabetisme	18,79	39,7	30,93	37,07	44,96	34,29

Font: Elaboració pròpia a partir del Cens Electoral de 1895 (A.H.C.M.)

De la lectura d'aquest quadre podem inferir la composició socioprofessional dels cinc districtes urbans en què es dividia la ciutat en la meitat del període històric considerat. La presència del sector terciari es palesa sobretot al districte primer, espai on radicaven essencialment les activitats de serveis, percentatge que disminueix a mesura que ens allunyem del centre neuràlgic de la ciutat. En segon lloc, les activitats industrials i artesanals es distribuïen de manera equitativa entre tots els districtes, si bé destacaven el primer, segon i cinquè. Cal tenir en compte que els joves menors de 25 anys ni les dones no podien exercir el dret de vot, i per aquesta raó aquests sectors no són contemplats en aquests percentatges que altrament serien molt més elevats. Els districtes que concentraven un major índex de mà d'obra pagesa eren el quart i el cinquè. En definitiva, al tombant de segle el sector productiu predominant era l'industrial (50,32%), seguit per l'agrícola (30,6%) i, en darrer terme, el sector dels serveis (19,07%).

L'analfabetisme entre els homes majors d'edat se situava a l'entorn del 34,29 %, és a dir, de cada 100 electors, trenta-quatre eren analfabets, ja fos totalment (no sabien ni llegir ni escriure) o parcialment (sabien llegir o bé escriure). De fet, bona part dels analfabets parcials (que eren ben pocs ja que no representaven ni el 10 % dels analfabets totals) declaraven no saber llegir, la qual cosa ens fa pensar que el saber escriure es deuria limitar a haver après a estampar la signatura en documents oficials. El districte menys analfabet era el primer, que alhora també corresponia al

de major presència en les activitats de servei que requerien una major instrucció. I el districte més analfabet era el cinquè, on vivia la major part de la pagesia de Manresa. Els jornalers de fàbrica, els pagesos i els vetaires eren les categories socials que sumaven els percentatges més elevats d'analfabetisme. Per posar un exemple, en el districte segon, de composició social obrera i pagesa, el 59,29% dels jornalers (que representaven el 12,85% dels electors) era analfabet; i entre els pagesos, que significaven el 25,59%, el 57,77% també ho era.

Les dades que ofereix el cens del 1910 continuen revelant una població jove (el 45,12% dels habitants se situava entre 0 i 24 anys d'edat), el 58,97% de la qual havia nascut a Manresa i la resta procedia dels pobles de la comarca, de Catalunya, de l'Estat i de l'estranger. En aquests moments, la taxa d'activitat era sorprenentment inferior (36,4%) a l'enregistrada l'any 1889 i la mitjana catalana, que se situava a l'entorn del 40%. Tant Llorenç Ferrer com Francesc Comas coincideixen a afirmar que es produïa una ocultació deliberada de dades amb una finalitat fiscal, i que aquest percentatge comparativament baix no reflectia el treball femení quan era predominant en les fàbriques tèxtils ¹⁸. La població activa es repartia així: el 22,2% treballava en el sector primari, el 53,3% ho feia en el secundari, i el 24,5% en el terciari. El sector en expansió era el secundari, i per contra el sector que perdia actius progressivament era el primari. Aquesta tònica es veuria confirmada en el percentatge que assoliria el sector industrial l'any 1936, que arribaria al 64% del total d'actius, mentre que tan sols restaria un 10,6% de braços en el sector primari, i un 25,4% en el terciari (nodrit per la mà d'obra necessària en uns moments d'eufòria constructiva i de realització de grans obres públiques).

L'any 1900 el nivell d'alfabetització de la població manresana se situava segons les dades proporcionades per Pere Solà en un 29,6%, el 1910 en un 48,5%, i el 1920 al 59,4% ¹⁹. Si comparem aquestes taxes amb la mitjana espanyola de 1910, situada al 34 %, els percentatges manresans resulten francament

---

¹⁸ Llorenç Ferrer, "Els grups socials a Manresa" dins DD.AA., *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Vol. II, Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1992.

¹⁹ Pere Solà, *Història de l'associacionisme català contemporani*, Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1993, p. 469.

afalagadors ²⁰. Per sexes, els homes estaven en una situació avantatjosa, però les dones experimentaren entre 1900 i 1920 un avenç lleugerament superior. El 1914 l'analfabetisme masculí i en edat adulta havia disminuït del 34,29% l'any 1895 al 24,2% en aquells moments. La reducció de l'analfabetisme per districtes ens l'ofereix el quadre següent:

Taula núm. 7: Estructura de l'analfabetisme per districtes electorals. Any 1914

Districte	Electors	Analfabets	%
Districte I	1206	141	11,7
Districte II	1429	346	24,2
Districte III	1169	268	23
Districte IV	1254	394	31,4
Districte V	947	307	32,4
Total	6005	1456	24,2

Font: Elaboració pròpia a partir del Cens electoral de 1914 (A.H.C.M.).

Si comparem aquestes taxes d'analfabetisme amb les que hem calculat anteriorment respecte de l'any 1895, ens adonarem que la reducció afectà tots els districtes, si bé la minva fou més notable en els districtes més analfabets, el segon i el cinquè, en els quals la diferència percentual arriba a ser, fins i tot, de quinze punts, com és el cas del districte segon. Cal atribuir aquesta millora espectacular del grau d'alfabetització de la població manresana al fet que ja s'estaven acusant els efectes positius d'una escolarització més eficient, que tant ofería l'escola pública de titularitat municipal, les escoles primàries i les d'adults, com les escoles privades i les diferents societats instructives que impartien docència tals com l'Ateneu manresà de la classe obrera, les escoles nocturnes de la Joventut Catòlica, etc. (Buscar dades del cens de 1922)

²⁰ Sobre l'evolució de l'analfabetisme a Espanya en general i Catalunya en concret vegeu especialment els treballs de Mercè Vilanova i Xavier Moreno "Analfabetismo y censos de población en España de 1887 a 1981" a *Historia y Fuente Oral*, nº 7, 1992, pp. 157-173; i, Clara Eugenia Núñez, *La fuente de la riqueza. Educación y desarrollo económico en la España contemporánea*, Madrid: Alianza Universidad, 1992.

3.4. Les transformacions de l'economia

3.4.1. Una ciutat que treballava de dia i de nit: les ocupacions socioprofessionals dels manresans i els sectors productius.

Durant aquests anys, la ciutat experimentarà unes profundes transformacions econòmiques que es veuran reflectides en la seva morfologia urbana. Certament, la ciutat manufacturera quedaria molt enrera, quan aquesta esdevingui un dels principals centres productors de filats i de cotó de Catalunya. Seran aquestes les fàbriques que ocuparan més mà d'obra, per bé que al voltant d'aquesta activitat productiva fonamental es generaran tota mena de tallers metàl·lics, serralleria, caldereria, fàbriques de lliços, corrons etc. que es desenvoluparan a expenses de la indústria tèxtil. En un mot, el sector tèxtil fou durant aquests anys el principal motor del creixement econòmic i de la riquesa de la ciutat.

Una indústria tradicional i molt arrelada en la ciutat era la veteria. Fonamentalment els vetaires manresans produïen vetes de cotó, si bé en continuaven fent de seda, encara que en menor mesura, si exceptuem la revifalla puntual que es va produir a principi de la dècada dels anys vuitanta i que va respondre a la demanda cubana de cintes per precintat els cigars. Des d'un punt de vista tecnològic, aquesta fou la indústria que més trigaria a mecanitzar-se, així com els mètodes de producció continuarien durant molt de temps essent els artesanals. Per aquesta raó, aquest sector presentaria un quadre de conflictivitat permanent sobretot a partir del tombant de segle.

Paral·lelament, subsistirien els vells oficis tradicionals que a poc a poc aniran millorant els mètodes productius, perfeccionant la maquinària i la tecnologia. Rajolers, marbristes, xocolaters, ebenistes, paletes, confiters, etc. ompliran de brogit l'espai ciutadà. Uns oficis que, malgrat l'avenç tecnològic, continuarien essent molt intensius en mà d'obra, així com continuarien estant reglamentats en la forma gremial, d'una forma similar com es feia des de temps immemorial. Aprenents, oficials i mestres emplenaven uns tallers en ple rendiment. L'aprenentatge s'efectuava en el taller i el vailet solia viure a casa del mestre artesà mentre durava l'aprenentatge de l'ofici. Així ho estipulaven les ordenances del gremi. El sou si no era nul, era merament simbòlic, en compensació de la manutenció i de l'allotjament. Progressivament, els avenços tecnològics obligarien a adquirir coneixements

tècnics, imprescindibles per a fer front a la dura competència que s'establia sobretot en el terreny de la indústria tèxtil. Així aparegueren veus insistents que clamaven per la creació d'una escola d'arts i oficis, la que finalment inauguraria el ministre Canalejas el 1902 durant l'alcaldia de Maurici Fius i Palà. No era l'única iniciativa que es desplegava en aquest àmbit, ja que no cal oblidar la insistència dels pares jesuïtes a promoure l'ensenyament professional en la ciutat.

El segle XX comportà l'aparició de noves dedicacions professionals relacionades amb la diversificació productiva que Manresa experimentà durant els primers decennis d'aquesta centúria. L'electricitat, el cautxú i les indústries auxiliars, en serien els principals epicentres. En aquest sentit, la fàbrica italiana de pneumàtics Pirelli seria la primera a l'estat espanyol que es dedicaria exclusivament a la fabricació de rodes de goma. En efecte, a mitjan 1917 al camp dels barrets s'instal·là la fàbrica que seria comprada el 1923 per Pirelli, per bé que en aquests moments complementava la fabricació de pneumàtics amb la d'espardenyes de sola de goma.

En referència a la distribució socioprofessional de la població, cal recordar que l'any 1910 el sector primari ocupava el 22,2% de la població activa; el secundari, el 53,4%; i el terciari, el 24,5%. En relació a les xifres calculades per Josep Oliveras respecte l'any 1887, l'agricultura va veure reduïda la seva importància gairebé a la meitat dels seus efectius, en benefici de la indústria sobretot, i en menor mesura dels serveis. La tendència posterior fou l'accentuació de la importància del sector secundari, sector que acabaria ocupant l'any 1936 el 64 % de la població activa d'ambdós sexes.

L'any 1921 les principals activitats econòmiques, segons les dades que es desprenen de les matrícules industrials²¹, eren per ordre d'importància la indústria (37,6% dels contribuents), els comerç (28,3%), els arts i oficis (24,2%) i en darrer lloc les professions liberals (5,5%). Com podem observar, l'activitat econòmica preponderant era la industrial i dins d'aquesta el sector tèxtil. A les indústries especialitzades en la filatura, teixit i tint del cotó i la seda, seguia amb molta importància la indústria de la cinteria, que gaudia d'una implantació tradicional a la

---

²¹ Ll. Ferrer, "Els grups socials a Manresa" dins AA.VV., *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Vol. II, op. cit., pp. 7-30.

ciutat i que durant aquests anys fou un dels sectors que experimentaria més conflictes socials.

3.4.2. L'evolució de l'economia: una ràpida panoràmica

Entre 1870 i 1900, els sectors tèxtil i l'agricultura eren els sectors productius bàsics, i sobretot el tèxtil el qual fou el motor generador de l'expansió econòmica i urbana de la ciutat. Al marge de ser la indústria tèxtil la principal font d'ocupació de la població activa, aquesta activitat productiva va arrossegar i dinamitzar tota l'economia urbana, des de la construcció al comerç i els serveis en general, tot passant per l'artesanat industrial. No en va, l'any 1890, aquest sector representava el 35,2% del total de les contribucions en concepte de comerç i indústria. Per tant, si ens fixem en l'evolució d'aquest sector de l'activitat productiva podrem atènyer la globalitat de l'evolució econòmica de la ciutat. La Restauració borbònica s'inicia amb un cicle alcista que denominem la "febre d'or" la qual, d'altra banda, es va caracteritzar per ser una conjuntura especulativa.

La dècada dels anys vuitanta va experimentar un forta davallada, la qual es va traduir en l'aturada forçosa de les fàbriques i tallers i la consegüent misèria per a la classe treballadora. Es van viure així les primeres grans vagues d'aquest període: les de 1883 i les de 1887. Els anys noranta es van iniciar amb les vagues de 1890 que van afectar les fàbriques de Manresa i les de la conca del Llobregat, si bé després de les quals es va encetar una conjuntura econòmica alcista caracteritzada per la plena ocupació i per l'expansió dels guanys. Certament, la demanda s'havia recuperat i els efectes dels aranzells proteccionistes van propiciar la introducció de millores tecnològiques i la construcció de noves fàbriques. La bona marxa es va acabar amb unes cruentes vagues que van començar en la fàbrica del Remei, propietat de la firma Bertrand i Serra, que l'havia inaugurat tres anys abans (1894). Van tenir lloc l'any 1897 i les reminiscències de les qual, com expliquem tot seguit, es van estendre durant tot el tombant i principi de segle.

El segle XX començà sota els efectes de la crisi agrària del tombant de segle i de la plaga de la fil·loxera que matà una bona part dels ceps i que afectà sobretot els pobles agrícoles de la comarca, on els propietaris aprofitaren l'avinentesa per

recuperar el domini útil de les terres en perjudici dels rabassaires ²². Ara bé, si alguna cosa s'estava trencant era l'equilibri entre l'agricultura i la indústria. Altrament només calia escoltar el clam de les classes productives les quals en la veu de l'advocat conservador Joaquim Solà i Arola feien arribar al ministre de la Governació Eduardo Dato i que ens serveix per a donar un cop d'ull a les contrades rurals:

“El ausentismo de los pueblos rurales, impelidos a engrosar las poblaciones fabriles, la usura en su mas lata expresión, la filoxera con haber muerto nuestro antes florecientes viñedos, las dificultades de la nueva replantación, sequías constantes y eptinaces unas veces y otras demasiada abundancia de aguas, falta de vías de comunicación y canales de riego o pantanos artificiales, el vicio en pocos por fortuna y las cada día mas apremiantes necesidades de la vida, lanzan del campo a cientos de familias, cuyos brazos hacen falta y cuyo aumento en los centros fabriles, es causa de verdadero malestar por la terrible competencia que se establece y por el desequilibrio que produce”²³.

A Manresa, els estralls de la plaga foren menors a causa de la seva major especialització en el regadiu. Això no fou, però, cap obstacle perquè la burgesia manresana s'enorgullís de la seva preponderància social i econòmica amb la celebració d'una gran exposició industrial, comercial i agrícola a final d'agost de 1901 ²⁴.

La indústria preponderant continuaria essent la fabricació de filats i teixits de cotó, fins al punt que la ciutat de Manresa era considerada un centre tèxtil de primera magnitud. A la vetlla de l'esclat de la Primera Guerra Mundial, es produïen 12.314.952 quilos de teixits de cotó filat, una bona part dels quals eren destinats a Barcelona ²⁵. El període bèl·lic impulsà, aquí com arreu de Catalunya, l'exportació de productes manufacturats als països aliats, sobretot a França, amb la qual cosa s'incrementà la maquinària de les fàbriques, *“malgrat que en molts casos es feia per mètodes tradicionals a base d'allargar la vida de les màquines o fent entrar en*

²² Vegeu Ll. Ferrer i C. Alvarez, “La fil·loxera al Bages: demografia, canvis en la propietat i desnonaments” dins *Vinya, fil·loxera, propietat i demografia a la Catalunya Central*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1992, pp. 8-35.

²³ Joaquim Soler i Arola, *Carta abierta al Exmo. Eduardo Dato Iradier, Ministro de la Gobernación, con motivo de su reciente viaje á Cataluña*, Manresa, Imprenta del Comercio, 1900, p. 17.

²⁴ Una ressenya dels productes que es van exhibir en aquesta exposició a M. Fius i Palà, *La Exposición Manresana de 1901. Notas para la historia industrial, mercantil y agrícola de Manresa*, Manresa: Imprenta de Viuda e Hijos de Abadal, 1902.

²⁵ Dades extretes de l'estadística comercial de 1913 que fou enviada a la Direcció General de Comerç, Indústria i Treball (Lligall “Estadística 1914”, A.H.C.M.).

producció maquinària obsoleta”²⁶. Però l’any 1918 s’entrà en l’anomenada crisi de postguerra que segons, Josep Oliveras, la ciutat no visqué amb tanta intensitat a causa de l’existència de noves inversions i de noves activitats. Testimonis d’aquest fet foren l’ampliació de la fàbrica del Remei (Bertrand i Serra) l’any 1926 o la instal·lació de noves indústries com la de pneumàtics Pirelli.

Al marge del sector tèxtil, motor de la industrialització tradicional de la ciutat, els altres sectors en expansió durant aquests anys foren el sector metal·lúrgic amb la proliferació de tallers especialitzats en construccions metàl·liques i tallers constructors de cardes i telers, i el sector elèctric. L’any 1925 es compatibilitzaren 131 industrials dedicats per ordre d’importància a: la indústria cintera (36), la de teixits i filatura de cotó i seda (25), indústria de la fusta (16), maquinària i accessoris tèxtils (9), pastes per a sopa (4), fosa de ferro (3), etc.²⁷. La indústria manresana al final del període considerat s’havia, doncs, diversificat.

D’altra banda, una nota característica de l’evolució econòmica de Manresa entre 1900 i 1930 fou l’expansió del sector comercial fins a convertir la ciutat en el segon nucli comercial de Catalunya després de Barcelona, fenomen possibilitat per la millora de les comunicacions, tant del ferrocarril com del servei de cotxes de línia. El procés, però, s’havia iniciat anys abans. L’any 1890, per exemple, el sector terciari, compost per comerciants, botiguers i professionals, ja ocupava el 16% de la població activa. En referència concreta a l’activitat comercial, aquesta també començava a presentar una tendència clara vers l’afiançament d’un comerç a l’engròs, centrat sobretot en establiments de grans i magatzemistes de vi que proveïen a un radi d’influència d’una ciutat, com Manresa, que exercia la funció de capital sense ser-ho.

En ple segle XX, l’actual nucli antic concentrava el cens comercial més important de la ciutat, amb 144 comerços especialitzats en 41 activitats diverses²⁸. El màxim exponent de la preponderància que havia assolit el comerç a la ciutat el tenim en la creació de l’empori comercial “Industria y Almacenes Jorba, S.A.”, on es venien tota mena de productes, des d’articles de confecció fins a automòbils,

²⁶ J. Oliveras i Samitier, “Els trenta primers anys del segle XX: continuïtat i canvi” dins AA.VV., *Història de la comarca del Bages*, Vol. II, Manresa: Parcir Selecta Edicions, 1987, p. 425.

²⁷ “Ayuntamiento de Manresa. Relación de industriales” (7 de gener de 1925) (Lligall “Comunicats d’Alcaldia, 1930-1931”, A.H.C.M.).

²⁸ Dades elaborades per Josep Camprubí a “Activitats comercials i industrials” dins *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Vol. II, Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1992, p. 214 i ss.

passant per la disposició d'una secció de fotografia. El gran impulsor fou el comerciant i fabricant Joan Jorba i Rius, qui revolucionà el món del comerç gràcies a la introducció de les modernes tècniques de màrqueting ²⁹. L'obertura d'una sucursal a Brussel·les l'any 1919 evidencià la gran importància aconseguida per aquesta firma, després d'haver-se establert a Barcelona uns anys abans (1911).

El sector que es trobava en progressiva decadència era l'agrícola, que a Manresa es referia especialment a la vinya i el regadiu, si bé també a la indústria agroalimentària (destil·leries, farineres, fàbriques de pastes de sopa, galetes). La invasió de la plaga de la fil·loxera que havia fet acte de presència a la comarca entre 1892 i 1895 esmorteí una bona part dels ceps plantats; a aquesta plaga vingueren a afegir-se les pedregades i les altres malalties de la vinya, el míldiu i l'oidium. Malgrat la replantació dels ceps amb peus americans, el resultat d'aquests flagells i catàstrofes naturals fou la crisi permanent del sector vitícola: els preus del vi experimentaren fortes fluctuacions, però tendiren progressivament a la baixa. L'extensió del regadiu es mantingué gairebé inalterable durant aquest període, si bé la propietat de la terra experimentà un procés de fragmentació, paral·lel a la seva pèrdua de valor, perquè no estava qualificada la zona de regadiu com a terreny urbanitzable ³⁰. A poc a poc, la pagesia va ser expulsada vers la perifèria de la ciutat, on s'instal·lava en petites casetes disseminades per les terres regades pel canal de la Sèquia, des d'on continuaria garantint el proveïment dels mercats de la ciutat.

3.4.3. El sector de la veteria: una indústria tradicionalment manresana

Aquest fou efectivament un dels sectors productius que més nom ha donat a la ciutat i que en l'actualitat encara continua donant. Es tracta, doncs, d'un sector tradicional, els orígens del qual cal situar-los a final del segle XVIII quan es comencen a produir les primeres vetes de cotó en substitució progressiva de la seda. Llorenç Ferrer fixa una primera etapa d'expansió d'aquesta indústria que va durar fins el 1860, per passar una etapa de crisi i de reestructuració i tornar-se a

²⁹ Una biografia ben documentada de Joan Jorba i Rius a Josep Camprubí, *Joan Jorba i Rius (1869-1938). Vida i anècdotes d'un innovador del comerç manresà*, Manresa: Llibreria Sobrerroca, 1988.

³⁰ Vegeu a propòsit Ll. Ferrer, "Agricultura i associacionisme agrari" dins AA.VV., *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Vol. II, Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1992, pp. 7-30.

recuperar des del tombant de segle fins ben bé a la postguerra³¹. Seguint a aquest autor, es constata en el decurs del segle passat una relació molt estreta entre la veteria i el sector cotoner, fins al punt de marcar una trajectòria comuna que passaria de la fabricació de vetes en un primer moment, la seva comercialització, la inversió en filats de cotó, la simultaneïtat de la filatura i la veteria, i finalment la dedicació exclusiva al cotó. Ja en la primera meitat del segle XX, els fabricants vetaires es dedicarien a aquest ram en empreses petites, que progressivament s'anirien mecanitzant i que es deslligarien completament del sector cotoner.

Fins a l'entrada del segle XX, no era gens difícil crear una empresa de fabricació de vetes, tal com ho demostren els orígens modestos dels fabricants del sector. Es requeria poc capital circulat i normalment es controlava directament la comercialització, encara que no pas el tint ni el filat. Es dedicaven exclusivament a teixir les vetes gràcies a un teler d'àmplies dimensions, el teler de rem o de petacada, que facilitava el teixir-ne entre 50 i 60 simultàniament. A final del segle passat, la fàbrica de vetes més important era la de Ramon Ferrer i Rexach. En aquest establiment el cronista Lluís Garcia del Real, en una visita efectuada l'agost de 1892, va poder-hi observar aquest teler de cintes que era accionat per un sol home que feia 54 peces alhora; tot un gran prodigi en aquella època. En realitat, l'home se sorprenia de l'espectacular avenç tecnològic que havia suposat la substitució dels vells telers manuals que solament eren capaços de fabricar una sola peça. S'hi fabricaven "*cintas de tota mena, de cotó, de las bretanyas, todas las de gra, desde la més fina fins á las d'espardenya*", etc.³².

Les empreses eren petites, de caràcter familiar i de cicle curt (no més enllà de tres generacions) i fàcilment adaptables a l'expansió i contracció del mercat. Si no n'hi havia prou amb els telers propis, es confiava la feina, a preu fet, a particulars anomenats operaris que treballaven als obradors situats en els àtics dels habitatges. La col·locació dels productes s'efectuava fonamentalment a la mateixa comarca, Catalunya i posteriorment al mercat peninsular i internacional. A l'alçada de setembre de 1919, Conrad Costa i Pons, president de l'Associació de Fabricants de

---

³¹ Llorenç Ferrer i Alòs (eds.), "La cintería en Manresa en el siglo XIX. Industrialización y pequeña empresa" dins Jordi Nadal; Jordi Catalán, *La cara oculta de la industrialización española. La modernización de los sectores no líderes (siglos XIX y XX)*, Madrid: Alianza Editorial, 1992, pp. 225-266.

³² L. Garcia del Real, "A Manresa" a *La Il·lustració Catalana*, agost de 1892, p. 267.

vetes de cotó de Manresa, remarcava el caràcter eminentment exportador de la indústria manresana i esmentava com a mercats de destinació de les vetes de cotó els països balcànics, el Marroc i Amèrica del Centre i Sud. Igualment, feia avinent la progressiva i terrible competència procedent dels productors d'Itàlia i Alemanya pel que feia al mercat europeu i del Japó i Nord-Amèrica quant a l'americà. I advertia amb contundència que *“actualmente es probable la invasión del mercado interior por las cintas italianas, francesas y alemanas, especialmente estas últimas, que en clases finas habían empezado ya la competencia ruinosa, favorecida entonces por el escaso valor de los transportes y nula protección arancelaria de estos productos”*³³.

3.4.4. L'agricultura i el sector vitivinícola

Parlar del sector agrícola en la ciutat de Manresa, i sobretot durant aquest període, és parlar en règim d'exclusivitat del sector vitivinícola. En efecte, Josep Oliveras assenyala que l'any 1878, el 82,6 % de la superfície agrària del terme municipal estava conreat, i d'aquest, un 68,5 % del conreu estava destinat a la vinya. Una segona posició l'ocupaven els llegums, les hortalisses i d'altres productes de regadiu i, en darrer terme, els cereals i l'oliverar³⁴. L'any 1921, si ens atenem a les xifres aportades per l'escriptor manresà Josep Martrus, d'un total de 13.054 quarteres de sembradura, 10.608 de les quals produïen cereals, vi, oli, fruites i hortalisses, un cop restades les quarteres destinades a bosc i erms³⁵. Com sosté Llorenç Ferrer, *“el vi era la principal producció agrària que es venia fora de la comarca i el regadiu proporcionava part dels cereals i llegums necessaris per al consum de la ciutat”*³⁶.

Martrus continua especificant en aquest article que *“en el regadiu s'hi cull blat candéal, sègol, ordi, blat de moro, civada, cànem, cigrons, guixes i mongetes (...) La hortalissa de sos camps y horts es gustosa en general, y de molta anomenada les cols, cebes y patates. En el secà s'hi cultiven els ceps y les oliveres;*

³³ Carta de Conrad Costa i Pons a la Junta Local de Reformes Socials, de 15 de setembre de 1919 (A.H.C.M.).

³⁴ Josep Oliveras, *La consolidació de la ciutat industrial ...*, op. cit., p. 64.

³⁵ Josep Martrus, “Els tres regnes” a *Patria*, 4 de novembre de 1921.

³⁶ Llorenç Ferrer, “Agricultura i associacionisme agrari” dins AA.VV., *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1992, Vol. II, p. 163.

y, aixís el vi com l'oli tenen gran exceptació en els mercats agrícols. L'oli és clar y de bon paladar, y el vi té de 12 a 14 graus, essent molt sollicitat pera la exportació y convertit el de classe inferior en ayguardent, troba immediata sortida”.

Per tant, el conreu que experimenta un ampli creixement fou la vinya, fins arribar a una màxima esplendor entre 1879 i 1883. Eren els mateixos pagesos els qui produïen el vi i, o bé se'l comercialitzaven o eren vinaters els qui se n'ocupaven. S'aprofità l'oportunitat daurada facilitada per la plaga fil.loxèrica que havia amenaçat els vinyars francesos. Aquesta malaltia entraria a la comarca del Bages, la comarca més vitivinícola de Catalunya, entre 1892 i 1895. El punt més àlgid de destrucció de la vinya bagenca fou, però, entre 1899 i 1900.

L'any 1892 els vins manresans havien assolit una més que respectable fama. Així ho palesen el famós “Anís de la Pau”, elaborat pel conegut vinater Valentí Clapers i Graner i que havia estat premiat amb la medalla d'or a l'Exposició Universal de Barcelona de 1888. En aquesta fàbrica, s'hi havia arribat a elaborar 2.000 litres diaris. En aquests moments, a banda de l'anís, fabricava misteles i vins rancis. Igualment d'acreditada era la casa de Josep Ristol, vinater establert a la carretera de Vic, qui era molt conegut pels seus "Vins de Montserrat i del Bages", els vins rancis i els clarets de picapoll ³⁷. En total, a tenor de les xifres aportades per Josep Oliveras, en aquests moments estaven funcionant en la ciutat 11 establiments de fabricació d'aiguardents i de licors.

Com es palesa en aquestes xifres, el 1921 la vinya continuava essent el principal conreu del terme municipal de Manresa amb 6.030 quarteres, però havia perdut pes específic, seguit pels cereals (3.260) que havien passat a una segona posició, el bosc (1.562), l'oliverar (1.101), l'erm, i les hortalisses i arbres fruiters. Malgrat l'empeltament dels ceps americans arran de la plaga de la fil.loxera, el vinyar ja no era el rei dels conreus

3.4.5. La jornada de treball i les condicions laborals

Durant el dia, com que s'aprofitaven totes les hores possibles de claror, la ciutat treballava. A les 12 del migdia se solia dinar i a les dues o tres de la tarda continuava la jornada laboral per als professionals liberals i per als botiguers i

³⁷ L. García del Real, “Á Manresa”, op. cit, p. 333.

menstrals. A la mateixa hora s'iniciava el torn de tarda a la fàbrica sobretot a partir del moment que es va generalitzar la jornada de les 8 hores o continuava el del matí quan les jornades eren de 10 i més hores. Els treballadors que eren de fora de la ciutat es quedaven a dormir en la mateixa fàbrica en habitacions, o més aviat quadres, reduïdes, fredes a l'hivern i caluroses a l'estiu. La setmana anglesa, tal com la coneixem avui dia, encara trigaria molt a imposar-se. A principi de segle els comerços obrien els diumenges al matí, les pageses a la plaça de l'ajuntament paraven com un dia qualsevol el seu taulell de mercat i els obrers a l'hora de rigor matinal es presentaven als seus respectius llocs de treball. La jornada laboral dels pagesos manresans començava durant els estius a les 4 de la matinada i finalitzava a les vuit del vespre, mentre que a l'hivern el jorn s'escurçava un parell o tres d'hores. Com la resta de treballadors, l'únic dia en què es lliurava era el diumenge a la tarda o el diumenge al matí quan els obrers venien dels pobles circumdants ³⁸.

L'any 1883, amb ocasió de la vaga que es va declarar a la ciutat per culpa de la rebaixa del jornal, els mateixos obrers descrivien d'una manera molt contundent la vida a l'interior de la fàbrica i la situació pèssima en què havien de treballar i naturalment la responsabilitat l'atribuïen a l'egoisme dels fabricants:

*“Nadie ignora que los señores de la industria algodonera se han hecho ricos en pocos años, tampoco ignora nadie que pretenden ser religiosos, amigos de la familia, justos y humanitarios. Pues veamos ahora como lo practican: Muchos tienen las fábricas distantes de la población, en las cuales obligan que los niños y las obreras (pues que apenas tienen hombres), entren el domingo entre cuatro y cinco de la tarde, para no ver á sus familias hasta el próximo sábado por la noche, pudiendo en este concepto estar muy poco tiempo reunidos. En la fábrica hay una gran cocina, una cuadra con cuatro maderos y montones de paja para el descanso de aquellos infelices y una capilla donde un cura mercenario del fabricante arregla las almas de aquellos desgraciados y les exhorta á la resignación, prometiéndoles para después de su muerte, la recompensa de las fatigas que en la vida pasan (...)”*³⁹

L'any 1888 el metge Víctor Melcior remarcava l'abisme existent pel que fa a les condicions de treball dels obrers artesanals respecte als treballadors de fàbrica. Les principals diferències se centraven en una millor reglamentació de la feina, una jornada laboral més curta i unes millors condicions higièniques en els tallers. Un

³⁸ Maurici Perramon, *Mi vida hasta los 45 años*, Manresa 1967.

³⁹ “Sobre el paro de Manresa” a *La Publicidad*, nº 1.855, 2 de maig de 1883.

món a part el constituïa l'atmosfera de treball que es respirava en les fàbriques on treballava la major part de la població i que aquest metge descrivia així:

“Encerrados por espacio de 12 y hasta 13 horas diarias en grandes cuadras cerradas herméticamente, se respiraba un aire confinado y saturado de pelusilla suave, que se deposita sobre los orificios mucosos y hasta es arrastrada profundamente en las vías aéreas por medio de la inspiración, pues a casusa de su mucha flexibilidad le permite penetrar hasta las más finas ramificaciones bronquiales, inflamando estas y el pulmón, y ocasionando bronquitis, pneumonias, y otras alteraciones en los órganos de la respiración. Las trepidaciones y ruido infernal del motor, de los telares, poleas y ruedas, el movimiento de todo el cuerpo que ademñas de be permanecer en pie, el desagradable olor del aceite y grasas de untar, dan a estos trabajadores un tinte pálido amarillento, indicio de la miseria física. De ahí que la mayor parte de estas jóvenes trabajadoras sean cloro-anémicas y más tarde tal vez tuberculosas (...) Hemos visto a pobres niñas que escasamente tendrían siete años, abandonar muy de mañanita el suave calor de la cama que tanto robustece y anima a su tierna edad, y dirigirse a la fábrica con una cestita conteniendo frugales provisiones, y al estar próxima a su taller, correr acelerada; tan solo porque la campana con su metálica voz señalaba la disminución de unos céntimos en el jornal del rezagado (...)”⁴⁰.

El treball a preu fet, les llarguíssimes jornades laborals i l'explotació de la mà d'obra infantil, malgrat les prohibicions legals, constituïen la nota predominant en aquesta ciutat eminentment industrial. Després vindrien els planys moralistes que es queixarien del relaxament de costums i de la mala educació que caracteritzaven, al seu entendre, especialment a les dones i nenes obreres. El 1894 els obrers s'aixecaven del llit a dos quarts de cinc de la matinada per a anar a treballar en la fàbrica on respiraven *“un aire viciado cargado de polvo de algodón hasta las ocho para tomar algún poco de alimento; a las nueve entran de nuevo hasta al mediodía hora en que van a sus casas con todas sus prisas a comer una alimentación pobre hasta la una, un cuarto de hora para merienda y trabajar hasta las siete si el reloj señala bien”⁴¹*. Les dones seguien el mateix horari laboral que els homes.

Els sous en les fàbriques tèxtils de la ciutat generalment i en termes mitjans se situava per sota de la mitjana salarial de les fàbriques del Pla de Barcelona i de les fàbriques de la conca del riu Ter. Això comportava que fossin del tot insuficients per a poder subvenir les necessitats peremptòries de la família obrera. Convenim amb Jaume Serra quan assenyala que els sous que cobraven els obrers de les fàbriques tèxtils del Llobregat eren els pitjors de tot Catalunya. Aquest historiador

⁴⁰ Víctor Melcior, *Topografía médica de Manresa ...*, op. cit., pp. 88 i 89.

⁴¹ C.Q.T., *Topografía médica de Manresa (10 Mayo 1894)*, inèdita, p. 47.

indica que l'octubre de 1900, el dirigent de la Societat Fabril Algodonera de Manresa, Joan Mas, comentava que els salaris que rebien els obrers manresans eren els següents: els teixidors rebien entre 10 i 13 pessetes setmanals; les filadores, 12,50 pessetes; les rodeteres, de 9 a 10 pessetes; les metxeres, d'11 a 12 pessetes, i els ajudants, 5 pessetes a la setmana. També que hi havia una diferència molt perceptible entre el sou que guanyaven els homes en les fàbriques del Ter i el que cobraven les dones en les del Llobregat per fer exactament la mateixa feina ⁴². El 1894 els lloguers dels habitatges obrers radicats en els darrers pisos dels immobles oscil.laven entre 7 i 8 pessetes mensuals.

Els accidents en la feina sovintejaven per culpa de la inexperiència dels infants o perquè es treballava de nit, sobretot en les fàbriques de filats i teixits de cotó. Els amos més sensibles es feien càrrec de les despeses del metge i del farmacèutic mentre l'obrer estava de baixa i continuava cobrant el salari. Els altres obrers es refiaven de les mutualitats i societats de socors mutus. Sobre el respecte, el novembre de 1892 *La Il·lustració Catalana* es feia ressò de l'acord que havia adoptat l'Associació de Fabricants de Manresa i comarca “*d'establir una Caixa de Socorros en benefici de sos treballadors. Així los fabricants alivian considerablement la situació d'exos milers d'obrers, en los cassos de desgracias y de malalties, dántloshi, mentres durin, un diari de deù rals als hòmens, vuyt rals á las donas y quatre als noys, sense contar los socorros extraordinaris*”⁴³.

Un altre col·lectiu particularment fetejat per l'explotació eren els obrers que treballaven, també a preu fet, des de casa seva. En aquest cas era tota la família la que cooperava en les comandes fetes pels amos. El polític republicà Maurici Fius i Palà ens recorda la sordidesa amb què vivien aquests obrers quan la veu del poeta es fixava en l'obrer que es posava a teixir a les tres de la matinada en una quadra situada al terrat de casa seva, mentre la seva dona li anava fent les bitlles ⁴⁴. Però ho feia amb un to crític perquè aquesta actitud servil impedia un repartiment equitatiu de la feina.

A partir de la llei de 13 de març de 1900, tal com recorda Jaume Serra, es tornava a prohibir el treball dels infants menors de 10 anys. Així mateix, s'establí la

⁴² Jaume Serra, “Els conflictes socials” dins DD.AA, *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Vol. II, op. cit., p.34.

⁴³ L. Garcia del Real, “Á Manresa” a *La Il·lustració Catalana*, 15 de novembre de 1892, p. 331.

⁴⁴ Maurici Fius i Palà, “El gos de feina” dins *Cants del treball. Poesies. Quart quadern*, s/d., pp. 61-64.

jornada màxima de 6 hores al dia per als adolescents entre 10 i 14 anys. I les dones no podien treballar més de 11 hores diàries ⁴⁵. Malgrat aquestes prevencions, la llei s'incompliria constantment. Les inspeccions laborals serien burlades amb assiduïtat, per tal com en ser anunciades amb anticipació, els infants tenien temps de camuflar-se. I això continuaria esdevenint-se fins a dates tan avançades com les acaballes de la dictadura de Primo de Rivera. I si requeien multes administratives sobre els fabricants, no tenim constància del fet que aquestes fossin efectivament eficaces com per obligar-los a ser escrupulosos amb la llei. Les burlacions a les inspeccions administratives serien una nota predominant en els tallers i fàbriques de la ciutat.

3.5. L'univers ciutadà: grups i col·lectius socials

“Em sembla provat que els historiadors han de pretendre ser sociòlegs. Una història que només posés problemes d'erudició no seria pas una ciència, encara que pretengués ser-ho. (...) La història és una sociologia” (Pierre Vilar, 1994)

Quan un historiador intenta d'analitzar la societat en el passat està aplicant un model teòric que fa explícit d'una manera més o menys velada. Durant els anys 60 i 70 estava de boga el materialisme històric que explicava el canvi social mitjançant la dialèctica marxista de la lluita de classes. Aquest enfocament va entrar en declivi ja entrats en els anys vuitanta, i la veritat és que encara a hores d'ara ens trobem força òrfens a l'hora de pensar sobretot les societats que ràpidament es van transformar entre el darrer quart del segle passat i el primer de l'actual.

Tal vegada en el terreny on més s'ha reflexionat ha estat en els dels moviments socials, i aquestes reflexions han vingut de la mà d'un marxisme renovat que ha matisat el concepte de lluita de classes, fent-lo més laxe i per tant no solament limitat als episodis d'enfrontament obert entre els sectors socials situats a les antípodes del sistema de producció, és a dir, entre capitalistes i treballadors. L'accent s'ha posat en el concepte de la quotidianitat de la lluita de classes en el sentit que no sempre la confrontació és manifestament oberta, i que els períodes de relativa calma no són sinònims de desaparició del conflicte. Però també en l'estudi de les diferents estratègies de control social i de reproducció de l'hegemonia de les

---

⁴⁵ Jaume Serra, “Els conflictes socials” op. cit., pp. 34 i 35.

classes dirigents, i finalment en l'aparició de les classes mitjanes que d'alguna manera atemperen els conflictes de naturalesa socioeconòmica, veritable coixí per al desenvolupament i consolidació de la democràcia.

Fou l'eminent Aristòtil qui en el segle IV abans de Crist relacionà per primera vegada en la història del pensament la política i les formes de govern amb la base econòmica i de distribució de la riquesa. Com a bon grec estava obsessionat a trobar la millor i més justa forma de govern, i va concloure que era la del punt mig, és a dir, l'anomenada forma mixta a cavall entre l'aristocràcia (el govern dels millors) i la democràcia (el govern del poble). Per tal que prosperés calien uns condicionants socials i econòmics, és a dir, que la riquesa estigués el suficientment distribuïda com perquè els més rics no esdevinguessin una oligarquia disposada a lucrar-se amb el poder, ni els pobres anhelessin ser com els primers i per això fossin una font constant de conflicte. Calia, en definitiva, que tant els molt rics com els molt pobres fossin una minoria en aquesta societat. Els estats de benestar de la postguerra van posar de relleu que era possible la neutralització de la lluita de classes. I a un nivell determinat de riquesa, les societats reclamen els principis i els drets democràtics, en la línia de la dita popular que està esdevenint una constant: "la riquesa cria demòcrates".

Potser semblarà que les reflexions anteriors són una espècie de diatriba poc escaient per a la nostra comesa. Res més lluny de la veritat. A casa nostra encara resta pendent la veritable història de les classes mitjanes. Nosaltres, en canvi, solament comptem amb peces inconnexes d'un veritable trenca-closques. Coneixem escadusserament els buròcrates, i ben poc els professionals liberals (metges, advocats, arquitectes, enginyers, periodistes ...) com col·lectius socials i com a grups de pressió corporatius. I els treballadors de coll-blanc, com els oficinistes, dependents de comerç (a Catalunya l'associació de dependents del comerç i de la indústria, el CADCI, ha estat estudiat en la mesura que ha estat una escola de lideratges polítics catalanistes), empleats de diferent índole en el sector serveis? Sembla mentida quan aquests grups socials són els veritables protagonistes de la formació de la societat de masses, de la tan anomenada i amb nom gairebé gastat, la societat civil catalana.

Ja només per començar ens costa d'establir classificacions i taxonomies de les diferents categories socioprofessionals, per tal com normalment es tendeix a

confondre l'estatus o la condició social, amb el nivell de renda o capacitat contributiva. D'altra banda, ens trobem davant d'una societat en transformació accelerada que comportava l'aparició de nous oficis i la decadència dels tradicionals. Lamentablement també ignorem el grau de mobilitat social, és a dir, la possibilitat d'ascendir dins la jerarquia de les categories socials.

En resum, coneixem poc els grups i col·lectius socials que conformen aquest univers ciutadà, i ens veiem incapaços de trobar el model paradigmàtic de canvi social. Sabem que l'economia s'industrialitza i que es comença a terciaritzar seguint la tònica actual, que apareixen nous grups socials i que la societat es complexifica, que progressa la secularització i la urbanització, però no entenem encara en base a quins paràmetres interpretatius tots aquests processos tenen lloc en el marc concret de la societat catalana. Tots plegats reconeixem el rol importantíssim que va jugar la sociabilitat en l'articulació d'aquesta societat civil, però continua essent un interrogant el perquè es va intensificar gradualment l'associacionisme en aquest període i no abans. Quina mena de societat en resultaria? Què cercaven els diferents col·lectius quan s'associaven?

Una forma de respondre a una pregunta d'ampla transcendència com aquesta és recorrent als autors clàssics de la tradició sociològica ⁴⁶. Per exemple, Karl Marx, Max Weber i Emile Durkheim, i potser Ferdinand Tönnies, aguts observadors que no contemplaven impassibles la societat del seu temps, sinó que feren l'esforç d'analitzar-la i de construir models explicatius. Tal vegada qui ens resulta més conegut és el primer. Weber tot just comença a tenir prèdica, però realment encara el contemplem com a un autor llunyà. I no diguem Durkheim. Tots ells van intentar de donar resposta interpretativa a la societat liberal-burguesa emergent. I tots ells van emprar la perspectiva diacrònica dins les coordenades d'espai-temps. Al meu parer, aquests autors ens proveeixen per separat amb claus interpretatives que ens poden servir per analitzar el canvi social intens que duu a modificar d'arrel la societat. Evidentment no és el propòsit d'aquestes ratlles fer un tractat de teoria sociològica. Això ens portaria molt temps i no seria el marc adequat per a dur-ho a terme.

---

⁴⁶ Probablement aquest és l'esperit que presideix en les ratlles de l'intent força reeixit de parlar de classes i de col·lectius socials en la societat contemporània que fa Paolo Macry a "Clases, profesiones, estilos de vida. Elementos de sociología histórica" al seu llibre *La sociedad contemporánea. Una introducción histórica*, Barcelona: Ariel, 1997, pp. 171-210.

Si se'm permet, potser rescataria el sociòleg alemany Ferdinand Tönnies ⁴⁷. Per a aquest autor, les relacions societàries basades en els interessos individuals i fonamentades en el contractualisme havien substituït progressivament des de l'edat mitjana les relacions comunitàries que permetien una identificació de l'individu amb la comunitat, millor dit, la seva total dissolució en els interessos del conjunt. Weber no comparteix la dicotomia establerta per Tönnies entre comunitat i associació en el marc de la seva sociologia comprensiva, sobretot quan específicament analitza les formes d'acció social ⁴⁸.

Emile Durkheim que beu en determinada mesura de la tradició sociològica alemanya en termes distints va intentar d'explicar les diferències existents entre les societats tradicionals i les modernes atenent-se a la forma com s'articulen internament unes i altres, és a dir, d'acord amb els vincles morals. Si la religió actuava com a factor de cohesió en les primeres, ara les societats actuals, ens dirà Durkheim, es caracteritzen per l'existència del que ell anomenava l'anòmia social, és a dir, l'absència de normes morals cohesionadores dels individus que la formen. Allà on es manifestava més patèticament era en les relacions capital/treball. Tampoc no veia l'Estat com l'agent més adequat per a regularitzar aquestes relacions. El que es tractaria de veure és com l'organització social de caràcter comunitari, la de l'Antic Règim, es transformarà arran dels processos revolucionaris liberals en l'agregació d'interessos tant dels individus aïlladament com els dels col·lectius i grups socials que s'aniran definint i agrupant d'acord amb una afinitat homogènia.

Un cop desmembrada la vella societat tradicional a quin lloc quedarà relegada la comunitat? Les corporacions i les associacions intentaràn reproduir en el seu si els trets comunitaris? El nacionalisme intentarà de recuperar els llaços comunitaris amb la idea de nació i amb les noves o reinventades identitats col·lectives? Serà una forma de compensar la competitivitat amb la recreació de la comunitat interclassista i intergrupala? I els projectes polítics i ideològics decimonònics fins a quin punt no es debaten entre la comunitat i l'associació? El projecte polític carlí parla en els seus manifestos de la família carlina. Els sectors

---

⁴⁷ Amb ocasió del Primer Congrés de la Coordinadora de Centres d'Estudis de parla catalana celebrat el 1994, Pierre Vilar em recordava en unes notes introductòries si arran de les prolífiques i sovintejades converses que vam mantenir a París, jo mateixa havia copsat el veritable significat del dilema que Ferdinand Tönnies establí entre els termes comunitat i associació, conceptes que conformaven precisament el títol de la seva obra més coneguda.

⁴⁸ M. Weber, *Economía y Sociedad*, México: F.C.E., 1979 (2^a de. 4^a reimp.), p. 33.

catòlics no es resignen a perdre l'ascendent social de l'Església, opten per estratègies de recristianització, i clamen per la vella comunitat basada en l'ordre religiós i les jerarquies tradicionals. Són, tot plegat, massa preguntes i massa respostes insatisfactòries.

Ens hem de conformar de moment amb un intent de fotografia històrica de l'univers social ciutadà. Simultàniament als canvis econòmics que havien convertit la ciutat manufacturera en industrial, Manresa també mutava la seva morfologia social. Sorgien nous oficis vinculats a l'art del tèxtil, mentre la pagesia anava quedant postergada cap a la perifèria d'una ciutat que creixia, per bé que amb un considerable desordre, allunyant-se del riu i envaint el ric regadiu i la vinya del secà. Certament, a principi de segle el pagès se sentia un xic avergonyit dins una ciutat que preferia els nous oficis industrials, i que es vantava del progrés al qual havia accedit amb la modernitat. No podia passar desapercebut perquè la seva indumentària, el grunyir dels porcs que engreixava als corrals dels baixos de casa seva, i els carros que venien carregats de les hortalisses molles de la rosada del dia el delataven. Tot plegat creava un univers social cada cop més complex on apareixien nous interessos i una forma diferent d'articulació social d'aquests. Apareixien en un mot uns nous col·lectius i grups socials que manifestaran unes demandes diferents i seguiran dinàmiques diferenciades a les que havien caracteritzat la ciutat manufacturera.

Una viva imatge de la ciutat en ple temps vital solament ens la podem imaginar al final del dia o en dies festius just abans de l'àpat familiar o en els passejos de la tarda del diumenge. Aturem per uns instants el temps en la Manresa del final del vuit-cents. A la sortida d'aquestes interminables jornades laborals, una munió d'obrers, amb la seva brusa inconfusible, i de dones mal girbades i rostres deslluïts poblaven els carrers de l'abigarrada urbs laboriosa. Els nois obrers més curiosos i espavilats aprofitaven les classes vespertines de la Joventut Catòlica, l'Ateneu Obrer o l'Escola Industrial i Agrícola regentada per la Companyia de Jesús, entre d'altres, per alfabetitzar-se mínimament o adquirir coneixements tècnics ja més especialitzats.

En les zones de residència preferida de la burgesia fabril, els nous senyors que maldaven per assolir el mateix estatus i prestigi social dels hisendats d'altres temps, és a dir, els barrets de copa i la levita inundaven els passeigs habituals de la

sortida de la missa de diumenge. Hi havia, però, alguns carrers on l'aiguabarreig social era la nota predominant. Parlem del centre neuràlgic, de la plana i el carrer del Born. De la zona que en l'època comprenia l'antiga àrea empedrada i que popularment es coneixia com "de la ratlla a la ratlla"⁴⁹. Aquí, ja entrat el segle XX, les minyones i dones de fàbrica creuaven les seves mirades amb els menestrals, obrers dels més variats oficis, i algun que altre escriptor. Sovint, aquests esguardaven encandilats l'alta societat manresana quan s'esdevenien enllaços matrimonials a la basílica de la Seu o a l'església de Sant Pere Màrtir, essent la capella del Roser la preferida.

Les vetllades vespertines es desenvolupaven més o menys tranquil·lament en els múltiples cercles, casinos i ateneus que des dels anys seixanta del segle passat havien començat a florir amb força, i a teixir naturalment la societat civil manresana. La vida social no es reduïa solament al treball i a l'espiritualitat, sinó també abraçava un ric i complex món cultural i de l'oci. Les peculiaritats de la sociabilitat manresana ens endinsen dins el cor mateix del teixit social. Certament, els manresans es dividien per interessos, fossin polítics, socials (les nombroses mutualitats o societats obreres en són un exemple), religiosos (cofradies i arxicofradies), culturals, lúdics o de simple relació social en els balls organitzats per aquestes associacions. El ball de carnestoltes del *Casino de l'Amistat* competia en elegància i lluïdesa amb el del Casino de Cerés. Igualment s'esdevenia amb els balls més importants de l'any festiu, els de la festa major a finals d'agost.

Les formes de sociabilitat també estaven relacionades amb la classe i estatus social. Per alguna raó al monumental casino modernista inaugurat l'any 1909 se'l coneix com el *Casino dels senyors*, el qual aplegava un ambient substancialment diferent al que es respirava en l'anomenat *Casino dels artesans*. La divisió classista probablement fou el tret distintiu d'aquesta sociabilitat des del seu origen. Amb tot, a poc a poc aquest teixit associatiu, en bona mesura fragmentat, anirà trobant espais de intersecció interclassista. Aleshores estarem ja davant d'una societat de masses, interessada per les competicions esportives, per l'excursionisme i el coneixement històric i cultural de Catalunya, pel cant i les tradicions populars catalanes. Sense

---

⁴⁹ Precisament aquest fou el títol amb què el director del diari republicà *La Reforma*, Maurici Fius i Palà titulà la seva secció reservada a la "bugaderia" metafòrica de la ciutat.

desaparèixer el contingut classista i d'estatus propi d'una societat en diversos sentits molt dividida i fracturada.

3.5.1. Els senyors de Manresa: hisendats, fabricants i propietaris

Parlar dels senyors de la ciutat és parlar sense apel·latius dels dirigents de la ciutat. En efecte, aquests gairebé van monopolitzar la representació de les instàncies polítiques locals i extralocals. Eren els majors contribuents; portaven els pendons en la processó de la Festa Major; rotatòriament eren administradors de les festes de la Llum (la festa major d'hivern); integraven l'oficialitat de la Milícia i del Sometent; eren protectors de les confraries i arxiconfrades; eren els principals propietaris de les terres de regadiu i estaven interessats per aquesta raó a formar part de la junta de la Sèquia, i vetllaven pels seus interessos classistes i corporatius en sengles associacions i gremis.

L'origen d'aquesta èlit burgesa manresana arrenca del segle XVIII, i en alguns casos del segle anterior. Coneixem acuradament el seu perfil social gràcies als nombrosos treballs de Llorenç Ferrer⁵⁰. Seguint a aquest autor, l'acumulació de riquesa aconseguida gràcies a la fabricació de mocadors de seda en el decurs del segle XVIII va comportar l'aparició d'una nova burgesia urbana que vindria a substituir els blanquers de la centúria anterior. En el segle XIX, el cotó va rellevar la seda i, quan va ser superat l'escull de la filatura, aquest sector va esdevenir la nova font de riquesa per excel·lència. Ferrer observa en aquest sentit una quasi total continuïtat entre els comerciants-manufacturadors del segle XVIII i els industrials cotoners de la centúria dinovena.

⁵⁰ Llorenç Ferrer i Alòs, *Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya central (s. XVIII i XIX)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987; "Genealogia de la família Soler i March. Aspectes socio-econòmics" a *Miscel·lània d'Estudis Bagencs*, , 2, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1983; *Els orígens de la industrialització a la Catalunya central*, Barcelona: Dalmau Editors, 1986; "Familia y grupos sociales en Cataluña en los siglos XVIII y XIX" a F. Chacón, Jiménez; J. Hernández Franco; A. Peñafiel Ramón, *Familia, grupos sociales y mujer en España (s. XV-XIX)*, Murcia: Universidad de Murcia, 1991; "Familia, iglesia y matrimonio en el campesinado acomodado catalán (s. XVIII-XIX) a *Boletín de la ADEH*, 1991; "Familia y ciudadanos honrados. Las estrategias de adaptación de la pequeña nobleza catalana (siglos XVIII-XIX)" a N. Alvarez; J. Gelmán; E. González (comp.), *Historia de la familia en América Latina y España. Estructuras familiares en el mundo rural*, Madrid: Alianza Editorial, 1994?; "L'ús de la família per la burgesia de la Catalunya Central" dins Santi Ponce i Llorenç Ferrer (coord.), *Família i canvi social a la Catalunya contemporània*, Vic: Eumo Editorial, 1994. Un estudi general sobre la família a Espanya a Francisco Chacón (ed), *Historia social de la familia en España*, Alacant: Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"/Diputación de Alicante, 1990.

Tanmateix, una part de la vella classe dominant esdevé rendista. Per tant, assumeix la nova condició social de l'hisendat, un fenomen que el mateix autor detecta pel que fa als blanquers enriquits del segle XVII. Això ens fa pensar que en aquests moments la terra continuava essent un factor clau d'estatus i prestigi social, condició que perdrà en el primer terç del segle XX. En efecte, aquesta burgesia urbana tendeix a invertir en terres, essencialment masos del terme municipal de Manresa i de la comarca. L'activitat rendista en alguns casos es complementa amb la conversió d'alguns burgesos en advocats, cosa que afavoreix un coneixement directe dels negocis jurídics i del mateix sistema administratiu estatal.

L'altra burgesia urbana preferirà els riscos de l'aventura industrial. La indústria de la filatura i del teixit del cotó oferirà grans expectatives de guany a aquesta burgesia inquieta que sap aprofitar el moment i reconvertir-se a l'activitat que més plusvàlua genera. Dins de la burgesia fabril, s'hi afegeixen nouvinguts sorgits del no-res, com és el cas dels germans Pons i Enrich, fills d'un humil vetaire del carrer d'Arbonés enriquit de la nit al dia. La casa en propietat del Passeig de Gràcia de Barcelona, l'eix principal de l'eixample barceloní, testimonia la puixança d'aquests grans capitans d'indústria. Els Burés de la colònia tèxtil de Castellbell a la vora del riu Llobregat, i els Gomis, propietaris de la colònia que duu el seu nom a Monistrol de Montserrat, i posteriorment fundadors de les Forces Hidroelèctriques del Segre, en són també d'altres exemples. Els germans Francesc i Magí Gallifa segueixen un camí semblant als Gomis. Totes aquestes bones famílies manresanes tendiran a obrir-se camí a Barcelona, quan l'espai ciutadà manresà se'ls faci estret i de vegades provincià. El control de la comercialització dels productes obligava a obrir despatxos i oficines comercials a Barcelona, des d'on acabaran dirigint les seves fàbriques i residint bona part de l'any. Una bona matèria d'anàlisi seria estudiar com aquests senyors de Manresa s'integren dins el complicat teixit de l'elit barcelonina.

D'altres grans fortunes opten, però, per integrar-se per complet en la vida ciutadana, i formar part, així, de la classe dirigent, conjuntament amb la nova classe de professionals en auge, com els també hisendats Soler i March, March i Batlles, els Fàbregas, els comerciants al major progressivament enriquits, com els Armengou, Puigdemívol, etc. Ha estat novament Llorenç Ferrer qui ha posat al descobert els mecanismes de reproducció social d'aquestes famílies acomodades mitjançant imbricades i de vegades insòlites estratègies familiars, i del repartiment

de les dots i les legítimes. Fins i tot, les relacions que aquestes famílies sostenien amb l'Església revestien un caràcter netament econòmic: els fills que decidien seguir la carrera eclesiàstica obtenien l'obligada legítima, i quan morien aquesta es reintegrava al patrimoni familiar. Els beneficis eclesiàstics, tan importants com els de la Seu, representaven una altra via de diversificació de les estratègies de conservació i ampliació dels béns familiars. A nivell patrimonial, coneixem, per tant, com era possible en la Manresa del segle XIX continuar mantenint l'estatus social per a aquests sectors privilegiats.

3.5.2. El món de les classes populars: menestrals, pagesos i jornalers de fàbrica

En aquesta bigarrada urbs laboriosa, el contrast visual entre els barrets de copa i la levita, i les bruses i espadenyes inconfusibles de menestrals i obrers era una nota evident. El món de les classes populars era un món a part. Si bé eren aquests sectors socials els qui precisament feien vibrar la ciutat, fos amb vagues, manifestacions, processons, o simplement fent xerinola a qualsevol indret de la ciutat o en els nombrosos aplecs i fontades que solien ser el mitjà més emprat de diversió abans de l'arribada del cinema. Les noies de fàbrica eren les més matineres quan s'incorporaven encara de fosc o a tot estirar a trencar d'alba en les quadres plenes de telers i llançadores. Certament aquesta era l'ocupació predominant de la dona treballadora fins al punt que en les fàbriques tèxtils un 90% dels treballadors eren dones. A tall d'exemple, l'any 1919 en la fàbrica de teixits i filats de cotó Bertrand i Serra, una de les més grans de la ciutat, hi treballaven 424 dones majors de 19 anys d'un total de 512, la qual cosa representava gairebé un 83%, percentatge que probablement s'incrementaria si hi afegíssim les nenes menors d'edat ⁵¹. L'altra sortida per a les noies pageses d'origen humil era el servei domèstic. Així la família pagesa s'alliberava de la manutenció de les filles que no es quedaven com a mestresses en l'explotació agrícola.

Manresa fou al llarg del segle XIX un important pol d'atracció econòmica. Des de mitjan segle, es començà a enregistrar una forta immigració procedent de les ciutats veïnes com Vic i Igualada que havien sofert la crisi de la manufactura

---

⁵¹ "Don Eusebio Bertrand y Serra. Lista de los obreros mayores de 19 años empleados en la fábrica del Remey de Manresa de hilados y tejidos de algodón". Cens obrer de 1919 (A.H.C.M.).

tradicional. La família del cronista i arxiver de la ciutat, Joaquim Sarret i Arbós, dedicada a l'ofici de la sastreria, s'havia traslladat a Manresa procedent d'Igualada a l'inici de l'època que estudiem a causa de la manca generalitzada de feina ⁵². Però també venien de pagès. Maurici Fius i Palà descriu molt cruament la realitat de les famílies rurals emigrades a la recerca de millors jornals i la seva dissort quan assenyala que en els centres urbans *“tart ó d'hora, bé o malament es colocan, los noys y noyas á la fábrica, la mare tal volta fent bugadas y'l pare, aquell pagès honrat y treballador de la montanya, encarregat de fer la gasofia de la família y convertit en criada de la casa. A empentas y rodolons van tirant y passant, unas temporadas treballant y altres en vaga, sufrint las alternativas de la família obrera”*⁵³.

En el si de les famílies de les classes populars freqüentment es produïa una clara divisió del treball que no tenia res a veure amb la pròpia de la família tradicional. La dona havia treballat des dels inicis de la industrialització en la fàbrica, i abans ho feia a casa seva amb els telers manuals. A tota la comarca del Bages, els homes usualment es dedicaven a les tasques agrícoles, normalment eren rabassaires i es guanyaven la vida conreant i venent els fruits de la vinya, mentre les dones tenien cura de la casa i feien un torn a la fàbrica.

A Manresa, aquest esquema de divisió del treball també es reproduïa entre els menestrals. L'home s'ocupava del seu ofici que desenvolupava a l'obrador situat als baixos o a l'altell de l'habitatge unifamiliar, i molt sovint tenia la botiga oberta a una parròquia fidel amb qui conversava del temps o del mal de què havia de morir. La dona des de petita ja havia après l'ofici de metxera, ordidora, o filadora, i de gran podria tenir la sort de fer funcionar més d'un teler alhora quan finalment fos teixidora, la seva màxima il·lusió. Les filles al seu torn reproduïen els mateixos hàbits de les mares. La literatura moralista de l'època denunciava sovint que les dones deixessin d'ocupar-se de la llar i dels fills. Fins i tot l'anomenat apòstol de la classe obrera manresana, el republicà Maurici Fius i Palà, a final del segle passat sentenciava:

“De poch han valgut las maximas cristianas de que la dona deu conservar lo foch doméstich y que ha d'ésser l'angel de la casa; tant la soltera, com la casada y viuda tenen que abandonar sos naturals quefers y fer la competencia al home. De res hi

⁵² Joaquim Sarret i Arbós, *Memòries manuscrites* (A.H.C.M.).

⁵³ M. Fius y Palà, *La lluyta per la vida*, Manresa: Impremta del Comers, 1900, p. 22.

han valgut tampoch los preceptes d'higiene y salubritat públicas, menos han triomfat las máximas de moralitat, ni los principis inspirats en la conveniencia social. La dona s'ha desnaturalisat y ha entrat sens adonar-se'n á sostenir l'espínós combat de la vida"⁵⁴.

Per aquesta raó els vetlladors de la moral pública asseveraven que els infants pujaven maleducats, ignorants i prou gambirots com per dedicar-se a trencar els vidres de les botigues o entretenir-se a llençar pedres als vianants que passejaven pel carrer. La premsa també observava amb menyspreu aquestes entremaliadures, i no suportava veure els nens, bo i bruts i deixats, vagant pels carrers.

Les condicions de vida de les classes populars en la Manresa del vuit-cents eren considerades indignes per part de la burgesia il·lustrada, ja que no corresponia a una ciutat de la importància d'aquesta. Les cases en general eren força insalubres i poc ventilades. L'any 1888 els habitatges eren estrets i petits, on es respirava un "*aire confinado y cargado de emanaciones pútridas*, les cuines mal ventilades i il·luminades eren *foco de insalubridad tanto por el tufo del carbón ... como por las relaciones de vecindad que guardan con los escusados*, i els dels pagesos eren *el summum del hacinamiento y suciedad*"⁵⁵. La forma com s'escalfaven aquestes llars era mitjançant els brasers. Molt sovint, una petita distracció se saldava amb un esglai mortal quan s'encenien les faldilles dels vestits en contacte continuat amb l'estufa. Com sosté el metge Armand Rotllan, les deixalles i les latrines omplenaven els carrers de la ciutat, i el sutge de les xemeneies de les fàbriques ennegrien l'empedrat⁵⁶.

El bacallà, les patates, les verdures del ric regadiu regat per la Sèquia i la pesca salada solia ser la dieta diària en una família de condició humil. La sal, des de l'antiguitat utilitzada com a conservant dels aliments, el vi i d'altres articles d'ample consum popular estaven gravats pel odiat impost dels consums que es recaptava en

⁵⁴ M. Fius y Palà, *La lluyta per la vida*, op. cit pp. 32-33.

⁵⁵ Textos corresponents a la topografia mèdica de Manresa escrita pel metge titular que exercia en aquells moments a Manresa Víctor Melcior i Ferrer l'any 1888. El text es conserva mecanografiat a l'Acadèmia de Medicina de Barcelona. Un estudi de les tres topografies mèdiques existents sobre la ciutat (1888, 1894 i 1905) a Jacint Corbella, "Anàlisi de les tres topografies mèdiques de Manresa (1888, 1894 i 1905)" a *Metges, farmacèutics i salut pública. Estudis de la Catalunya interior*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, Col. Miscel·lània d'Estudis Bagencs, nº 7, 1990, pp. 47-61.

⁵⁶ Armand Rotllan, *La salut pública manresana del segle XIX*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1990, pp. 13-15.

els burots situats en les entrades a la ciutat i en punts cèntrics. Precisament la supressió dels consums era una de les reivindicacions que més es van deixar sentir en la societat catalana del moment. L'avalot dels consums que tingué lloc el 1878 a Manresa i que comportà la mort d'una desena de persones fou una qüestió que va suscitar un viu debat al Congrés de Diputats i l'enfrontament dialèctic entre Víctor Balaguer, aïrat amb la forma com s'havia dut a terme la repressió, i Francisco Romero Robledo, aleshores l'autoritat màxima de les forces de seguretat en aquest govern de Cánovas del Castillo.

Les condicions laborals no eren pas més satisfactòries. De fet, sorprèn en bona mesura com era possible que aquesta situació d'extrema precarietat no condugués a exasperar la conflictivitat social. En realitat, els grans conflictes vaguístics d'aquesta etapa històrica, les vagues de 1890 i 1897, es desenvoluparen en el marc d'un rerefons presidit per la disparitat de jornals i d'horaris que vivien els obrers de la muntanya catalana en relació amb els que treballaven en les fàbriques tèxtils del Pla de Barcelona. L'obligatorietat d'introduir la jornada de 8 hores l'any 1919 va sublevar els fabricants manresans que amenaçaven amb traslladar els centres fabrils en les zones on poguessin obtenir més beneficis econòmics. En aquests moments, se'ls feia incomprendible que haguessin d'acatar la nova normativa quan havien apostat per la ciutat a la recerca de pau social. Al·legaven l'existència d'un diferencial de competitivitat i que per això se'ls havia de protegir.

Els "cants del treball" que el polifacètic escriptor i polític republicà Maurici Fius i Palà publicà en diversos lliuraments testimonien les dures i pèssimes condicions de treball a què es veien sotmesos els obrers manresans. Des de l'obrer que sobrepassava la seixantena i que de cop i volta era acomiadat el dissabte en rebre el darrer jornal perquè ja era massa vell i a més estava xacrós. Als vetaires que treballaven no menys de 10 hores diàries en una de les indústries més tradicionals i carismàtiques de la ciutat com era la veteria i que durant tants anys revestí un caràcter manual accionant els telers de rem: "*Aferrats al teler ens surt el fetje fent forces de flaquesa colossal y cada cop de rem, furiós, ressona dins dels pulmons anémichs y malalts*"⁵⁷. .....

Tampoc les condicions sociosanitàries no eren les més adients. La manca generalitzada d'higiene tant a l'interior dels habitatges com en les quadres de les

⁵⁷ M. Fius y Palà, *Cants del treball*, s/d.

fàbriques i en els carrers constituïa un terreny adobat per a la ràpida expansió de les invasions infeccioses en cas de brots epidèmics i de malalties endèmiques. Arran de l'epidèmia del còlera que va significar un contingent de 388 invasions i 144 defuncions, es va prendre la decisió d'organitzar la beneficència municipal per a socórrer o en el seu cas prevenir les invasions ⁵⁸. Les llars més delmades eren efectivament les de les classes populars i els segments d'edat més proclius a contreure les malalties infeccioses eren els nens i els ancians. Les vacunacions sistemàtiques practicades a partir de 1903 de la mà de l'alcalde Maurici Fius i Palà per combatre la verola i les millores incorporades a la xarxa del clavegueram i en la conducció de l'aigua potable foren també causes que explicarien la minva dels estralls produïts pel tifus entre aquests sectors socials particularment fuetejats.

Poques i comptades distraccions trencaven la monotonia d'una vida rutinària marcada al compàs de la fàbrica. Sobretot per a la dona obrera. Els homes, en canvi, s'esbargien en les tavernes i cafès, i en els locals de les societats de caràcter polític, obrerista o recreatiu. Un centre de llarga continuïtat temporal fou el *Casino dels Artesans*, conegut popularment com "els artesans". Ja entrats els anys vint, les noies de fàbrica i les minyones solien anar a ballar a la Cooperativa Obrera i a un local molt popular com era la "Gàbia". Malgrat la queixa de l'avi venerable de 84 anys que entre 1921 i 1922 proporcionà els seus records al redactor de la secció "De ratlla a ratlla" publicada diàriament al *Diario de Manresa*, la introducció del cinema a partir del 1896 va suposar per a les classes populars un mitjà evident d'evasió, però també una forma d'escalfar-se durant els gèlids hiverns manresans. Aquest home es queixava del fet que el jornal no arribés fins al final de mes, que no entenia com després de la conflagració bèl·lica de la guerra del 1914 hom reivindicés un sou més elevat quan els cafès i els cinemes eren plens a vessar. Certament, els hàbits lúdics havien canviat substancialment en aquesta societat de masses naixent.

Prou que se n'adonava la jerarquia eclesiàstica quan responia amb pesar les estadístiques parroquials dels bisbes de la diòcesi de Vic, Josep Morgades, i Josep Torras i Bages. Vertaderament, des de la seva òptica les sessions de ball competien seriosament amb els oficis religiosos. Els rectors de les tres parròquies manresanes observaven amb estupefacció com es quedaven paulatinament sense feligresos

---

⁵⁸ M. Fius y Palà, *L'epidèmia gripal a Manresa (1918)*, Manresa: 1919, p. 12.

joves, i s'estenia el desencant entre la resta de la població. El mateix succeïa als pobles de la comarca. Una forma d'atreure's els col·lectius joves era a través de les escoles dominicals que funcionaven en la mateixa hora del ball i on se'ls proporcionava instrucció i se'ls ensenyava cant coral.

Les respostes a aquests qüestionaris serviren com a guia orientativa per a dissenyar les estratègies de recristianització de la societat dutes a terme per l'Església. Isidre Vilar, prevere de la parròquia de Santa Maria de la Seu responia a l'enquesta del bisbe Josep Morgades el 12 de març de 1892 que *“la fe estava algùn tanto apagada como en las otras parroquias de la ciudad, y las costumbres se conservan morigeradas”*⁵⁹. En la visita que aquest prelat efectuà a l'arxiprestat de Manresa el 8 de juny d'aquest mateix any recordava el que havia disposat en decrets anteriors: *“excitamos vivamente el celo de todos los Sacerdotes y Asociaciones católicas para que redoblen sus trabajos y opongán de esta manera una barrera a tanto elemento de error y de mal que está inficionando esta ciudad digna de mejor suerte”*⁶⁰.

La laïcització dels hàbits i costums de la societat era un fenomen que s'havia començat a desenvolupar feia temps. A tenor de la lectura gairebé apocalíptica que es feia, a Manresa sembla que la pèrdua dels hàbits religiosos s'estava accelerant per moments. Es tractava d'una veritable croada, i per tant, calia acabar amb les forces del mal. Hom considerava que la ciutat estava *“especialmente atacada por el infierno, i es confiava que el día que tantos operarios de Jesucristo como todavía trabajan en esta viña, lo hagan como es debido, (...) arranquen de la perdición muchas almas hoy en día extraviadas”*⁶¹.

El moviment obrer manresà ha estat escassament estudiat, raó per la qual ens és molt difícil descriure un panorama exhaustiu sobre l'organització de la classe obrera. Després del Sexenni, en què gràcies a la normativa vigent sobre associacionisme els diferents sectors de la producció i els oficis es van poder organitzar en societats de resistència, amb un cert retard respecte d'altres ciutats industrials catalanes que ho havien fet ja a partir dels anys quaranta. Amb la Restauració aquestes societats van ser clausurades, per bé que moltes d'elles van

⁵⁹ Enquesta del Bisbe Josep Morgades de 1892 (Arxiu de la Secretaria del Bisbat de Vic).

⁶⁰ *Copia de los decretos dados por el Excmo. Sr. Dr. José Morgadas y Gili en su segunda Visita Pastoral*, pp. 254-256 (Arxiu de la Secretaria del Bisbat de Vic).

⁶¹ Visita pastoral realitzada l'1 de maig de 1886 (Arxiu de la Secretaria del Bisbat de Vic).

continuar existint sota la capa de germandats, cooperatives i mutualitats. Arran de la llei d'associacions de 1887, van tornar a ressuscitar les societats obreres juntament amb el principal sindicat del sector tèxtil, Les Tres Classes de Vapor. Aquestes societats dispensaven diversos serveis als seus associats com una borsa de treball, instrucció, cooperativa de treball i mútua, entre d'altres ⁶².

Tot i que les societats obreres estaven legalitzades, en la pràctica, com es va fer palès en les vagues de 1890, la patronal no les acceptava ni les reconeixia com a interlocutores vàlides. Per això la lluita per la consolidació del dret d'associació serà un dels principals motius de conflicte, juntament amb la reivindicació de la jornada de 8 hores, així com el procés de federació de les diferents societats de resistència començarà a ser una realitat sobretot a partir del tombant de segle. El sector productiu més ben organitzat era el del tèxtil i era també el que tenia més socis. No en va fou el que esperonà les vagues més llargues i de conseqüències més nefastes de cara als treballadors. Aquestes vagues, sobretot les de 1890 i les de 1897, comportaven cada vegada la paralització de tota l'activitat econòmica de la ciutat durant mesos i l'atur forçós de milers d'obrers.

3.5.3. Les classes mitjanes: els treballadors de coll blanc i els quadres mitjos professionals

Entre les classes populars i els senyors van emergir amb força les classes mitjanes. Manresa no en fou una excepció. Actualment la sociologia de l'estratificació social distingeix tres segments a tenor del nivell de renda dins aquest ampli ventall: la classe mitjana-alta, la classe mitjana-mitjana, i la classe mitjana-baixa. En aquella època, tanmateix, el gruix d'aquests sectors no era prou important com per filar tan prim. A més a més, les fronteres eren molt laxes, i veritablement la sort d'aquests grups era molt erràtica ja que la seva estabilitat depenia de les conjuntures econòmiques.

Tradicionalment el sorgiment de les classes mitjanes s'ha associat al desenvolupament del sector econòmic dels serveis. Així, podríem encabir-hi dependents, escriptors, empleats d'oficina, comptables, encarregats, contramestres

---

⁶² L'únic estudi de llarga durada que coneixem sobre l'associacionisme obrer és el de Montserrat Perramon, *Associacions obreres a Manresa (1890-1920). Mutualitats, cooperatives i societats de resistència*. Treball d'investigació inèdit de 6 crèdits (UAB, 1990).

i majordoms de fàbrica, professions liberals, impressors, comerciants, propietaris de tallers etc. Normalment eren assalariats que treballaven a compte d'altri a canvi d'un sou, o malgrat ser petits propietaris autònoms de petits tallers o negocis, en la pràctica estaven molt supeditats a les grans cases comercials i fabrils. Usualment eren propietaris dels immobles on residien i gaudien dels mínims exigibles en la nova cultura del confort inaugurada per la classe burgesa britànica. Els límits d'aquests grups socials contornejaven el que globalment es coneix per la petita burgesia.

La situació que aquests sectors ocupaven en el conjunt de la societat era francament incòmoda. La seva fortuna amb prou feines estava del tot garantida. Per a una dona pertanyent a una família de condició humil aconseguir un lloc de dependenta en un dels múltiples establiments comercials de la ciutat o de secretària en els despatxos d'una fàbrica significava un gran alliberament social. Al servei del públic, moltes vegades distingit, la noia aniria polint els seus gestos i el seu llenguatge. Lluny quedaria per a ella l'ambient ordinari i de paraules malsonants que caracteritzava, al parer de la petita burgesia manresana, la feina a la fàbrica. D'obrera a dependenta: aquest representava un trànsit en la superació de la categoria social. El camí invers era també molt probable. De fet, l'accés a l'alfabetització i els estudis de comerç o de secretariat permetien als fills de les famílies obreres o pageses somniar amb unes millors condicions de vida.

Ha estat força estudiat el fet pel qual la petita burgesia estava molt sotmesa a les variacions dels cicles econòmics. N'era molt més sensible que cap altre grup social. Cert és que a la classe proletària no li era gens fàcil emergir del cercle viciós de la pobresa i era el primer sector de la societat que patia directament l'encariment de la vida quan hi havia una alça dels preus de les subsistències, sigui per culpa d'una etapa de crisi, o a causa de les estratègies d'acaparació o adulteració del pes dels productes alimentaris bàsics. En tot cas, si una família burgesa assolía consolidar la seva posició social tendia a emular els gustos estètics i hàbits de vida de l'alta burgesia i de les classes més acomodades. El gust pel retrat familiar fet en un ambient refinat presidit per columnes clàssiques i plantes exhuberants s'anirà estenent entre aquests segments socials cada cop més nombrosos.

En general, els dies festius i celebracions de tot tipus, el petit burgès feia l'esforç de mudar-se seguint les convencions de l'elegància marcades pels senyors

de la ciutat. Tanmateix, en la quotidianitat serien precisament aquests grups mitjans els que a poc a poc anirien imposant una democratització en els hàbits del vestir que compartrien progressivament les classes populars. En realitat, els efectes d'aquesta homogeneïtzació en la indumentària seran una nota comuna arreu de Catalunya i dels països avançats, tal com ho posen de relleu les observacions dels metges higienistes en les seves topografies mèdiques. Així a la Vall d'Aran, indret molt influït pels costums francesos el 1913 els vells costums havien pràcticament desaparegut “*habiéndose substituído el sombrero de copa y la barretina por la distintas clases de sombreros modernos, la gorra y la boina*”, tret que podríem fer extensiu a la societat manresana ⁶³.

Aquests sectors socials també es reservaven un espai de lleure propis on poder-se relacionar amb gent de la seva condició social i econòmica. Així, com ens recorda Rafael Llussà en parlar del *Centre Industrial* de la Comarca de Manresa, “*al voltant de les taules de cafè s'asseien els diumenges a la tarda els directors, tècnics i majordoms de les fàbriques, aprofitant el descans setmanal; ahora que es distreien parlant del treball i dels negocis*” ⁶⁴. Igual que d'altres associacions professionals de la ciutat abans que es generalitzessin les prestacions socials, el *Centre Industrial*, fundat l'any 1880, desenvolupava diverses funcions: era un grup d'interès per tal com defensava els interessos dels quadres mitjos professionals de les fàbriques ja que actuava prioritàriament com a oficina de col·locació; era una societat de socors mutus per pal·liar les conseqüències de les malalties, la invalidesa o la defunció d'algun soci; s'hi impartien classes on es transmetien coneixements tècnics per als associats, i, finalment era un espai d'oci i de relació social.

Els dependents també disposaven d'un espai propi on veien defensats els seus interessos, on compartien experiències laborals, on rebien instrucció i on també es divertien. Estem parlant de l'Associació de Dependents del Comerç i de la Indústria. Aquesta entitat aplegava els escriptors, cobradors, comptables, oficinistes i els dependents del comerç, és a dir, el que sociològicament coneixem com els treballadors de coll blanc. Com a grup de pressió, l'ADCI va ser particularment

---

⁶³ Fragment de la topografia mèdica de la Vall d'Aran de 1913 esmentat per Llorenç Prats a *La Catalunya rànica. Les condicions de vida materials de les classes populars a la Catalunya de la Restauració segons les topografies mèdiques*, Barcelona: Editorial Alta Fulla, 1996, p. 107. Vegeu també la ressenya d'aquest llibre feta per Joaquim M. Puigvert “Els metges higienistes i les topografies mèdiques” a *Recerques*, n° 35, Barcelona: 1997, pp. 99-106.

bel.ligerant a l'hora de fer respectar la llei del descans dominical i en la regulació dels nous horaris de treball que havien de regir a partir de 1919. Per aquest propòsit va editar un full on es conscienciava els associats i públic en general sobre la necessitat de respectar la nova normativa. Aquesta problemàtica va generar una mobilització important en l'àmbit ciutadà perquè suposava canviar els hàbits del treball i de la producció. Els comerciants i els fabricants expressaren el seu total rebuig de la jornada de 8 hores. L'ADCI en una comunicació adreçada a la Junta Local de Reformes Socials, l'òrgan paritari encarregat de solucionar els problemes laborals, assenyalava que ni calia tan sols variar els horaris d'obertura i de tancament de les botigues perquè solament calia tancar els establiments entre 12 a 4 de la tarda, "*en qual hores les transaccions són casi nul·les*"⁶⁵. Malgrat la insistència i l'àmplia mobilització, els interessos de la patronal van prevaldre, i el descans dominical continuaria no essent respectat durant molt de temps, pràcticament fins a la Segona República.

3.5.4. Els col·lectius "capacitats": funcionaris i eclesiàstics⁶⁶

La presència de funcionaris de l'Estat en una ciutat eminentment industrial i comercial com era Manresa, però que no era capital de província, era més aviat migrada. En concret, l'any 1876 hi havia a Manresa funcionaris de correus (7) i els de telègrafs (2) que depenien del Ministeri de Governació, els que treballaven en el Jutjat de Primera Instància i que depenien del Ministeri de Gràcia i Justícia (4), els que s'ocupaven de les obres públiques (4) i que estaven sota la dependència del Ministeri de Foment, i finalment, els treballadors del ram de les rendes estancades que estaven sota l'autoritat jeràrquica del Ministeri d'Hisenda, però que no cobraven un sou fix.

Cal assenyalar també que fins la nova llei electoral de 1890, que restaurava el sufragi universal masculí, alguns dels funcionaris de l'Estat pertanyien als col·lectius socials que constituïen les anomenades capacitats intel·lectuals, i per

---

⁶⁴ Rafael Llussà i Torra, *El Centre Industrial de la comarca de Manresa, 1880-1980. Història d'una entitat*, Manresa s/d, p. 4.

⁶⁵ Comunicació del 12 d'octubre de 1919. Lligall "Reformes Socials 1909-1913" (A.H.C.M.).

⁶⁶ Quan parlem de col·lectius "capacitats", ens referim a aquells individus que per raons de capacitat intel·lectual podien exercir el dret al sufragi durant el període del vot censatari.

aquesta raó, amb independència del nivell de renda, podien exercir amb caràcter nat el dret de sufragi. El cens electoral de 1881 indica un total de 38 capacitats. Aquestes incloïen: un oficial de telègrafs, dos aparelladors de carreteres, tres oficials retirats, el jutge de primera instància, un promotor fiscal, 19 eclesiàstics, tres metges cirurgians, un farmacèutic, 5 mestres de primària, i un individu amb professió desconeguda. D'aquest llistat els funcionaris ocupaven serveis desenvolupats per l'Estat en monopoli com per exemple el de telègrafs, i més tard la telefonia, els aparelladors de carreteres (que en l'actualitat hauríem d'equiparar als enginyers tècnics en mines), la justícia, la seguretat i defensa (militars jubilats), i l'ensenyament. A aquesta relació, caldria afegir-hi els delegats de sanitat i de farmàcia del districte de Manresa, també el recaptador d'impostos en moments més reclusos, i els funcionaris d'altres serveis públics com els de correus, entre d'altres.

Per completar l'estructura funcional cal fer referència obligada a l'administració local. Així, l'any 1888 el quadre funcional estava compost en primer lloc per l'administració municipal. Aquesta englobava el secretari i oficials de secretaria, dos macers, algutzirs, municipals, serenos i els recaptadors de consums. Pel que fa a l'administració judicial, *“hay un Juez de Instrucción de la clase de término y Audiencia de lo Criminal que la componen un Magistrado-presidente, el Fiscal, Teniente Fiscal, dos Magistrados, el Secretario, Vicesecretario, Oficial de sala, y los porteros y alguaciles.* Pel seu cantó, el representant que detenia el govern militar de la ciutat era un coronel cap de la zona *que por una anomalía propia de este país de los viceversas, se halla cobrando y desempeñando su cargo desde Madrid”*. A més a més, un comandant d'infanteria exercia de cap del Sometent del districte de Manresa. Finalment, l'administració de rendes comptava amb un delegat, un inspector i un administrador ⁶⁷.

Fins l'any 1918 els funcionaris de l'administració general del municipi no passarien a formar part del cos de funcionaris d'habilitació nacional, i per tant, a ser reclutats per l'Estat. El secretari d'ajuntament era fins al moment una figura que revestia més aviat un caràcter polític que no pas administratiu, ja que constituïa un càrrec de confiança de l'alcalde. Durant tot el període de màxima influència caciquil, el secretari municipal col.laborà decididament en les conxorxes electorals. El dipositari del municipi també era nomenat directament pel Consistori, igual que el

⁶⁷ Víctor Melcior, *Topografía médica de Manresa ...*, op. cit., pp. 80-81.

tesorerer. La nova legislació pretenia professionalitzar aquesta figura i convertir-la en funcionari de carrera. L'ajuntament de Manresa aprovaria amb posterioritat, i sobretot a partir del nou estatut municipal aprovat per la Dictadura de Primo de Rivera el març de 1924, els reglaments corresponents que regularien l'organització administrativa de l'ajuntament com el *Reglamento de los empleados de secretaría, intervención, depositaría y secciones facultativas del Excelentísimo Ayuntamiento de Manresa* de 1925, i el *Reglamento general de empleados y especial de funcionarios administrativos del Exmo. Ayuntamiento de Manresa* de 1928 que reformaria l'anterior dins el mateix marc jurídic de l'estatut de 1924.

L'octubre de 1877 foren creades les tres parròquies que desenvoluparen els serveis religiosos durant aquests anys: la de Santa Maria de la Seu, el rector de la qual era al mateix temps l'arxiprest de la demarcació territorial de Manresa dins la diòcesi de Vic; la parròquia del Carme, instal·lada en l'antic convent dels frares carmelitans; i, la parròquia de Sant Pere Màrtir, en l'extingit convent dels dominics. Totes tres parròquies estaven assistides per un rector i per dos vicaris. Durant el període que estudiem, el rector-arxiprest de la Seu de més relleu per la seva significació ciutadana, i sobretot per l'activitat mitjancera en els espinosos conflictes laborals, fou Josep Alabern i Serrat. Era fill de Vic on va néixer el 17 de març de 1857. La seva activitat a la comarca del Bages arrenca de la curta estada que realitzà a la parròquia del Vilar; posteriorment, esdevingué econòmic de la parroquial de la Seu, i des de l'octubre de 1899 fins a la seva mort ocorreguda el 28 d'abril de 1930 n'ocupà l'arxiprestat, juntament amb dos vicaris coadjutors. En realitat, l'arxiprest de la Seu constituïa la primera autoritat eclesiàstica de la ciutat, així com estenia la seva jurisdicció sobre trenta-quatre parròquies de la comarca del Bages.

Respecte a les comunitats religioses existents en la levítica ciutat de Manresa –Josep Maria Gasol comptabilitza l'any 1900 31 temples de culte en funcionament-, cal esmentar la presència de la companyia de Jesús, dels frares caputxins, dels germans maristes i dels germans de les escoles cristianes. Sense oblidar la comunitat de canonges i beneficiats de la col·legiata basílica de Santa Maria de la Seu. D'altra banda, la presència d'ordes religiosos femenins no fou gens menyspreable: les monges que habitaven al monestir de Nostra Senyora dels Àngels i Santa Clara, les germanes josefines, les de Nostra Senyora i Ensenyança, les caputxines, les germanetes dels pobres, les carmelites de la Caritat i les monges

de Sant Vicenç de Paül o filles de la Caritat, les dominiques, les reparadores, les serventes del Sagrat Cor, les religioses de les Saleses, les missioneres de Crist Rei, les serventes de la Passió i les serventes de Maria.

La Restauració a Manresa arrenca justament amb el restabliment de la companyia de Jesús després d'haver estat foragitada per la revolució de setembre de 1868. Els pares jesuïtes regentaren fins l'any 1892, data de l'extinció del contracte d'arrendament que havien subscrit amb l'ajuntament de la ciutat, el col·legi de segona ensenyança que havien fundat al segle XVII. A part del col·legi, també s'ocupaven de les funcions religioses de l'església de la Cova, de l'església de Sant Ignasi, dels exercicis espirituals i de les congregacions marianes.

3.6. Les institucions de poder

En l'època que estudiem els principals poders formalment investits de la ciutat eren la corporació municipal, l'òrgan polític i administratiu que governava el municipi; la Caserna, on s'allotjava el destacament de tropa que d'una forma gairebé permanent defensaria la ciutat i l'anomenada *muntanya catalana*, i seria, a més a més, el màxim exponent de la presència de l'Estat espanyol a la capital del Bages; i, finalment, els tribunals de justícia que tenien cura de vigilar pel correcte compliment de la llei i administraven, així, la justícia de forma implacable sobre els ciutadans. En un moment en què l'estat liberal estava ple d'incerteses i la constant conflictivitat sacsejava especialment la societat catalana, calia reforçar els ressorts del poder polític. Sovint aquest se servia de la manipulació de la justícia i utilitzava l'exèrcit com a instrument de repressió amb ocasió d'aldarulls o d'altres manifestacions populars. El govern municipal, la justícia i la tropa constituïen, per tant, diferents cares d'una mateixa realitat de poder. Totes tres servien a una mateixa causa: la marginació de les classes populars de l'esfera pública.

A casa nostra, durant l'etapa de la Restauració, l'Estat de Dret funcionava, això sí, però els governants es comportaven com si encara no haguessin descobert les seves bondats. Així, la llei es burlava constantment quan s'adulterava la voluntat del sufragi, les garanties constitucionals solament tenien una vigència intermitent, cosa que afavoria el protagonisme de l'estament militar en la vida política i la justícia contemplava impunement el desafiament que els governants, per conservar el seu

poder o bé adquirir-lo, realitzaven en contra del cor mateix d'aquest naixent estat liberal-democràtic. Des de l'Ajuntament, la Caserna i el Palau de Justícia es feia política, al servei, és clar, de l'ordre i la tranquil·litat i sobretot dels interessos de la societat més conservadora. En suma, totes tres eren institucions des d'on s'exercia el poder. No és l'objectiu d'aquestes planes de realitzar una anàlisi aprofundida sobre el funcionament de cada una d'elles. Simplement perfilar-ne les característiques bàsiques i sospesar-ne el pes que tenien en la vida ciutadana.

3.6.1. La Casa de la Ciutat

El govern municipal era i és exercit des de la Casa de la Ciutat. L'edifici que engloba les dependències municipals va ser aixecat entre els anys 1739 i 1777 sobre el mateix solar on des de 1658 hi havia ubicada la Casa del Consell de la Ciutat. Durant molt de temps, a la planta principal es trobava el despatx de l'Alcaldia, les oficines i el saló de plens, inaugurat el 1885; i, a la segona planta, l'Arxiu, la Biblioteca i el Museu Municipal, tots tres serveis inaugurats l'any 1896 sota l'alcaldia de Francesc Gallifa i Gomis.

Des de l'aparició del municipi constitucional, aquest contemplaria una estructura administrativa que derivaria d'uns òrgans polítics. En un principi, l'entramat administratiu de la corporació municipal seria molt elemental i precari. Fins l'any 1918, els municipis no estarien administrats per funcionaris d'habilitació nacional a fi de desenvolupar les funcions més importants com són la de secretaria, la intervenció-comptaduria i la dipositaria. Per tant, aquests càrrecs de gran importància i transcendència estarien fins ben bé a la Dictadura de Primo de Rivera monopolitzats pel partit polític de torn que governava el municipi. Per la qual cosa, la sintonia i identitat d'interessos entre la política i l'administració era gairebé total.

L'organigrama administratiu de l'ajuntament de Manresa depenia directament del president de la corporació municipal, és a dir, de l'alcalde. Les oficines municipals estaven organitzades al tombant de segle en les principals dependències següents: Secretaria, Comptaduria, Dipositaria, Foment i Policia Urbana, Arxiu, Biblioteca i Museu Arqueològic. El personal que treballava en aquestes oficines eren per ordre d'importància el Secretari, un Oficial de primera, un Oficial de segona, un Oficial de tercera i el Comptador. Així com el Dipositari, l'arquitecte assessor, un

arxiver, un oficial d'arxiu (qui alhora era el conservador de la Biblioteca i del Museu) i uns escriptors.

Al Secretari li corresponia assistir a les sessions municipals, si bé sense veu ni vot; igualment redactar les actes, dirigir el personal municipal i certificar de tots els actes oficials de la corporació municipal, entre les atribucions més importants. Els oficials de Secretaria, que estaven sota les seves ordres, eren els encarregats de despatxar els assumptes propis del seu respectiu negociat. Un oficial es reservava amb exclusivitat al càrrec de comptador o d'interventor. Entre les seves competències, havia de presentar, abans del 15 de setembre de cada any, el projecte de pressupost ordinari de la corporació municipal, així com vetllar per tots els assumptes referits a la hisenda local. Molt relacionat amb aquest càrrec, hi havia el Dipositari dels fons municipals. Aquest havia d'aportar com a fiança una quantitat de 20.000 pessetes o bé el doble d'aquesta quantitat en finques rústiques o urbanes lliures de tot gravamen. La seva comesa consistia a custodiar els fons municipals. Per la seva banda, l'arquitecte municipal havia de tenir cura de la conservació i reparació de les obres i edificis municipals, de la direcció dels treballs que realitzava la brigada municipal, i de fer complir les ordenances municipals en totes les obres que es duguessin a terme en la ciutat.

Els altres treballadors de l'ajuntament eren els escriptors, els macers, els agutzils i el conserge. Els escriptors auxiliaven els oficials de secretaria en les seves tasques i passaven en net els esborranys de qualsevol document oficial, *“procurando hacer siempre letra buena y clara, pero sencilla, sin rasgos ni letras de primor y sin raspaduras ni enmiendas; en la inteligencia de que en la parte material de la copia, serán responsables de las faltas de ortografía ó equivocaciones que se noten”* (art. 3, cap. XI del *Reglamento para el régimen interior del Excmo. Ayuntamiento de Manresa* (1899)). Els macers eren els que davant de l'ajuntament portaven les maces, vares o d'altres distincions en totes les manifestacions públiques de la corporació. En un mot, eren els que tenien cura del cerimonial, a banda d'altres obligacions, com la neteja de les oficines municipals. Els agutzils eren els executors dels mandats del municipi o de l'alcalde, així com vigilaven el correcte compliment de bans i ordres municipals, especialment, els relatius a la policia urbana i salubritat pública. Finalment, el conserge tenia cura de la neteja de les

dependències municipals, d'encendre l'estufa a primera hora del matí els dies d'hivern i de les claus de les Cases Consistorials.

Pel que fa a la composició política del govern de la ciutat, cal assenyalar que durant el període objecte de consideració fou la Llei Municipal de 1877 la que va estar en vigència fins a la dictadura. No cal dir que sempre l'Alcalde va ser una figura totalment supeditada al governador civil i al Ministre de Governació, perquè, seguint el model de l'administració napoleònica que el municipi liberal va importar, aquest desenvolupava una funció doble: d'una banda era el representant del govern local i, de l'altra, era el delegat del Govern en la ciutat. En les ciutats grans i les capitals de província era el Ministre de Governació qui, per Reial Ordre, nomenava l'alcalde entre els regidors elegits. No sempre era el regidor que havia obtingut el nombre de vots més alt. Havia de ser de la corda política del govern de torn a escala estatal. Fins l'any 1918, els alcaldes no serien d'elecció popular, però l'adveniment del règim dictatorial va estroncar aquesta iniciativa democratitzadora. En realitat, la pràctica del nomenament dels alcaldes per R.O. es va continuar desenvolupant. En resum, els ajuntaments estaven molt limitats en les seves competències, tenien una hisenda raquítica i estaven molt tutelats per administracions jeràrquicament superiors en el context d'un estat molt centralitzat.

Els regidors es renovaven per meitats cada dos anys mitjançant eleccions. Fins la llei electoral de 1890 que reintroduïa el sufragi universal masculí, solament un cens molt minoritari tenia dret a vot. Un cop la Junta Electoral Local proclamava els regidors electes i s'havia rebut la comunicació oficial de designació del nou alcalde es procedia a l'elecció del cartipàs municipal. Fins l'any 1920, la corporació municipal estava formada per 24 membres, 18 regidors, 5 Tinents d'Alcalde i l'Alcalde. D'acord amb el creixement demogràfic de la ciutat, s'incrementà la xifra de regidors en un passant a ser 19. Els regidors eren elegits en els districtes municipals que primerament eren 4, i a partir de 1890, foren 5. Cada districte estava alhora subdividit en barris que estaven representats per alcaldes de barri elegits directament per l'alcalde segons el seu criteri polític.

3.6.2. La Justícia

La justícia i els seus titulars treballaven en l'edifici del Palau del Consell aixecat al segle XVII, edifici que encara continua essent una de les seues actuals dels Jutjats de Primera Instrucció i Instància. Probablement esdevindria una tasca tediosa esmentar un per un els jutges titulars que s'han anat succeint al llarg d'aquesta etapa històrica. Simplement esmentar que en un estat liberal de dret com el que funcionava en l'Espanya restauracionista, encara que sembli paradoxal, la justícia estava molt mediatitzada pel poder polític, malgrat haver-hi formalment una divisió de poders. Així, una de les tasques que desenvolupava el diputat a Corts pel districte de Manresa consistia a influir en el nomenament dels jutges municipals dels diferents pobles sobre les altes instàncies del Ministeri de Justícia. En mots del llenguatge utilitzat en l'època, la presència de jutges addictes o nomenats amb la benvolença dels poders dominants facilitava les coses als governants a l'hora d'instruir expedients de mala conducta a aquells qui eren considerats ingrats o quan molt sovint es presentaven protestes d'adulteració dels resultats electorals. El jutge era una autèntica força viva dels pobles i ciutats, juntament amb l'apotecari, el metge, el rector i el comandant militar, si n'hi havia. La dominació política passava, com veiem, per l'entesa dels poders locals i es procurava que hi hagués connivència entre els uns i els altres. Sobretot quan ens referim a les causes de tipus criminal.

En concret, les injúries, insults i blasfèmies a l'autoritat constituïda van sovintejar especialment durant els primers anys de la Restauració en els quals la premsa republicana, camuflada de demòcrata, va ser molt perseguida. El setmanari demòcrata *El Cardoner* va ser suspès i clausurat en un règim de restricció de la llibertat d'expressió i va tornar a ser editat des de Sallent amb un altre nom. Més tard, un altre setmanari, *La Montaña*, d'inspiració federal, va ser amonestat reiterades vegades i els seus directors processats per articles d'elevat to anticlerical. L'advocat i polític republicà Maurici Fius i Palà, el procurador i periodista Francesc Devesa i el sallentí i també periodista Baldomer Saldoni foren encausats per aquest motiu amb diferents causes criminals al jutjat de Manresa.

Entre 1883 i 1892, Manresa va gaudir d'una Audiència del Criminal que tenia jurisdicció sobre els partits judicials de Manresa i Berga. La ciutat s'enorgullia de la iniciativa que havia tingut el Govern, ja que amb això se la reconeixia com a una

ciutat de primer ordre. Un cop deixà de funcionar l'Audiència, tal com ens recorda Josep M. Gasol, el Jutjat de Primera Instància va ser rebaixat a la categoria de "Jutjat d'ascens", raó per la qual va generar protestes airades per part dels advocats, procuradors i lletrats de la ciutat ⁶⁸. Protestes que finalment no serviren per a res perquè el jutjat no recuperaria l'antiga categoria de jutjat de terme.

Malgrat disposar de bons advocats que podien evitar que les discrepàncies en l'ordre civil fossin resoltes pels tribunals de justícia, la veritat és que els nombrosos plets que conserva l'arxiu del jutjat de primera instància de Manresa conservat en l'arxiu històric de la ciutat testimonia més aviat el contrari. Una ullada ràpida a les causes que originaven aquests plets de vegades interminables ja és suficient per si mateixa com per adonar-nos de la naturalesa dels conflictes. Les herències patrimonials, les disputes originades entorn de la propietat i els deutes, per minso que fossin, serien, al nostre parer, els principals motius de disputa que portaven als ciutadans de Manresa a pledejar en els assumptes civils. L'import dels honoraris del advocats i procuradors, i les costes judicials si es perdia el cas, representaven molt sovint un cost excessiu quan del que es tractava era de recuperar deutes insignificants contrets per morosos recalcitrants.

3.6.3. La Caserna

En l'àmbit militar, Manresa va comptar de forma intermitent i més tard permanent amb una plaça militar. Certament, durant la darrera carlinada, la ciutat significava per a l'exèrcit el pont que comunicava la muntanya amb el pla. Així ho reconeixia Joaquín de la Llave quan observava que la ciutat de Manresa constituïa una base ofensiva per a tota operació dirigida contra el massís central de l'alta muntanya de Catalunya. De fet, segons aquest autor, Manresa i Vic eren les dues ciutats que formaven la base ofensiva de l'exèrcit a la Catalunya central ⁶⁹.

Per la seva banda, el setembre de 1880 el dramaturg i polític republicà Vicenç de Febrer reconeixia que Manresa era un centre neuràlgic de comunicacions i la capital de la:

⁶⁸ Josep M. Gasol "La Justícia i la vida militar" dins DD.AA, *Història de la ciutat de Manresa, 1900-1950*, Vol. 1, Manresa: Fundació Caixa de Manresa, 1992, p. 271.

⁶⁹ Joaquín de La Llave y García, *La guerre de montagne pendant la dernière insurrection carliste en Catalogne (1872-1875)*, Paris: Berger-Lerrault et cie, 1881, pp. 221-223.

*“Montanya Central de Catalunya, essent la primera en sa població, en sa riquesa, en sa importància, en sos establiments y en totes las condicions que es requereixen per construirhi una capital (...) Y que l’importància de Manresa es gran, ho diuhen lo interès ab que tots los governants l’han contemplada, lo esser la clau de operacions militars quant epocas calamitosas han enfosquit lo cel serè de Catalunya, lo ser lo punt de vista constant de lleals y enemichs en tots los transits penosos en que’ns veyem engolfats (...)”*⁷⁰.

Després de la tercera guerra carlina, el 1877 foren enderrocades les muralles i les fortificacions fetes exprofesso amb pedra extreta del turó de Santa Caterina per tal de defensar la ciutat dels atacs dels carlins. De fet, la ciutat, com d’altres indrets de pas continuat de les tropes liberals, es va haver de socórrer de la manera que va poder comptant amb el sometent local i les rondes de vigilància, organitzats per la Junta d’armament i de defensa. En realitat, malgrat el caràcter estratègic de la plaça de Manresa, molt sovint durant la guerra i prèviament durant les insurreccions carlina i republicanes de 1869 la ciutat es veuria desguarnida. Raó per la qual, les autoritats municipals intentaràn insistentment que un batalló de tropa s’instal·lés de forma permanent en la caserna del Carme, l’antic convent de predicadors que havia estat habilitat per aquarterar el batalló de torn.

Com a conseqüència de la ubicació definitiva d’un destacament de l’exèrcit, els militars s’integraren de ple dintre de la vida ciutadana. Es conserven imatges ben il·lustratives de les activitats diàries que desplegava la tropa i en concret el batalló de caçadors de Reus que va romandre des de principi de segle fins a la Setmana Tràgica, i després amb interrupcions durant ben bé vint-i-cinc anys: la cocció en el pati de la Caserna o el bany i xipolleig consegüent en les aigües del riu Cardener en són alguns exemples. Però també la instrucció i tir al camp dels barrets, on després s’aixecaria la fàbrica de pneumàtics Pirelli, on en d’altres descampats com el Catalònia Park que a més a més servia de camp de futbol. Els diumenges el batalló solia desfilar al passeig de Pere III i des del Casino un públic encuriós, com si es tractés sempre de la primera vegada, esguardava com els uniformes omplien de vistositat i color el matí festiu. Igual o més concorreguts solien ser els concerts que la banda de música oferia a la plaça gran o al mateix passeig en dates

---

⁷⁰ Vicenç de Febrer, “A la patria II” a *Revista catalana*, nº 5, 15 setembre de 1880.

assenyalades. Com les jures de banderes que representaven per a la ciutat tot un esdeveniment.

SEGONA PART

CAPÍTOL IV

IV- ELS INICIS DE LA RESTAURACIÓ: UN CLAR VIRATGE CONSERVADOR (1875-1889)

4.1. L'herència del Sexenni Democràtic ¹

La Gloriosa despertà els entusiasmes d'aquells sectors socials que fins al moment no s'havien vist beneficiats de la revolució liberal en el terreny polític, ni tampoc de les conseqüències socials i econòmiques de la construcció i consolidació de la societat burgesa. La inestabilitat política presidí en escriure aquests sis anys convulsos, plens de contradiccions, d'esperances i de frustracions. El poder municipal, tal com era de preveure, va patir els canvis de timó que els promotors de la setembrina anaren donant amb l'objectiu d'aconseguir el triomf definitiu d'allò que anomenaven la regeneració política. Però amb l'agreujant que l'autoritat militar continuà essent l'àrbitre del canvi. Tant els perills d'un possible aixecament republicà com carlí posaren en estat d'alerta a les classes benestants que confiaren més que en la Comandància militar o en les columnes de tropa que contínuament passaven per la ciutat, en les seves pròpies forces, les del Sometent local. L'estament militar, a causa de les freqüents declaracions de l'estat de guerra, es va veure plenament legitimat per a destituir i nomenar en el seu cas els consistoris de l'època.

En la ciutat de Manresa, la revolució de setembre es va produir a dos temps, i fins 1882 no serien reparades la làpida de la constitució i la corona reial de la façana de l'ajuntament ². Republicans i catòlicscarlins s'enfrontaren periòdicament en la premsa i en l'espai ciutadà. Si bé aquestes hostilitats no sempre es van traduir en l'àmbit políticoelectoral. Com a tot Catalunya fou l'any 1869 i sobretot el 1870 els anys que protagonitzaren la mobilització política dels partits socials que tenien més força, sobretot per part dels catòlics, que enfront del decantament republicà dels sectors populars de la ciutat, s'organitzaren per tal d'obtenir una major ascendent en

¹ Vegeu la periodificació i cronologia del Sexenni Democràtic a Manresa a l'apèndix núm. 1.

² Actes dels plens municipals de Manresa. Any 1882. Sessió del 4 de desembre de 1882.

la societat manresana. Així, en les eleccions generals de 1869, els catòlics ja van presentar una candidatura pròpia. Fins a l'agost de 1871 no es creà un centre monàrquic liberal, malgrat els esforços que la coalició governamental havia practicat de cara a atreure's la confiança de la burgesia i de les capes populars. Els sectors catòlics també van crear la seva junta catolicomonàrquica el mateix any 1871. No deixaven de ser la gent d'un govern que no satisfieia les demandes socials per excel·lència, l'abolició de les quintes i de l'odiat impost dels consums. Mentre els republicans ho permeteren, en el decurs d'aquest sexennat aquesta fou la posició política possibilista i conciliadora que imperà a Manresa des de l'Ajuntament, i que a principi de 1874, arran del cop del general Pavía, presidiria la corporació municipal, nomenada per una comissió de majors contribuents, amb el vistiplau del Comandant militar. Uns homes curtits per l'experiència del Sexenni, que tindrien ara les regnes del govern local en les seves mans, mentre l'amenaça d'una nova entrada dels carlins es feia imminent. La solució de recanvi estaria, doncs, preparada per a rebre amb els braços oberts la Restauració canovista.

Els republicans federals foren els grans protectors de la classe obrera i del conjunt de les classes populars, majoritàries en l'auditori dels seus mítings i de les manifestacions i festes cíviques al carrer. Estaven fortament organitzats a la ciutat de Manresa, i en alguns pobles del districte, com Monistrol de Montserrat (no per casualitat, l'advocat republicà Joaquim Escuder, elegit diputat a Corts el març de 1871, i posteriorment, l'agost de 1872, havia estat alcalde d'aquest poble), i els municipis de Navarcles, Santpedor i Sant Vicenç de Castellet. La lluita tendencialment fou de caràcter trinari: entre republicans federals (aglutinats entorn la publicació de *La Fraternidad*), catolicomonàrquics amb proclivitat carlina (*El Faro Manresano*, i després *El Eco del Bruch*), i els vencedors virtuals de la Gloriosa, els monàrquics liberals o progressistes, ideològicament moderats, amb gran respecte per la religió catòlica, sense excessos ni fanatismes (*El Manresano*). Tot i que en l'àmbit català, els progressistes no van tenir cap portaveu periodístic, ni ressò organitzatiu; cosa que provava les seves dificultats per a dotar-se d'una organització sòlida ³.

---

³ L'epistolari de Víctor Balaguer revela justament aquestes dificultats organitzatives que van tenir els progressistes durant aquesta època. Vegeu, a propòsit d'això, Lluís Ferran Toledano, *Entre el sermó i el trabuc. El carlisme català contra la revolució setembrina (1868-1872)*, Lleida, Pagès editors, 2001, especialment els capítols I, II i IV.

Tanmateix, la dinàmica dels esdeveniments venia orquestrada per la capital, Barcelona. Fou el gran mirall on els ciutadans manresans es veien reflectits; fou la guia bàsica de l'actuació políticossocial. L'escàs marge temporal amb què es rebien les notícies a Manresa dels aldarulls, manifestacions i revoltes que tenien lloc a Barcelona, servien per a les autoritats locals per a fer front a la tempesta, i prendre mesures urgents abans les ànsies de revolta no s'encomanessin als autòctons. En aquest sentit, l'alliçonament esdevingué una clau de volta per a la garantia de l'ordre públic en la ciutat. El manteniment de l'ordre abans que tot, encara que no sempre coincidien les estratègies dels sectors polítics dominants amb les ordres que de forma autoritària emanaven de Govern Civil ⁴.

Una certa connivència tàctica entre els progressistes o anomenats també monàrquics liberals i els republicans moderats (que ben moderats havien de ser;) produí una etapa d'interinitat, més ben dit de paràlisi de la corporació municipal entre l'abril i el juny de 1870, en veure's desobeïdes les ordres del Governador civil adreçades a suspendre l'Ajuntament republicà sorgit de les eleccions municipals de gener de 1870, i a reposar l'Ajuntament monàrquic anterior. El juny de 1870 hagué de venir una delegat del Governador civil per reparar l'afer, i a fer funcionar de nou l'Administració local. Ni els uns ni els altres havien volgut fer-se càrrec del Consistori: no es podien traïr a causa dels compromisos electorals contrets, i això era el millor que podien fer per tal d'encarar possibles excessos radicals.

No obstant això, per a la pacífica ciutat de Manresa, afirmava el discurs conservador, els excessos i esdeveniments estranys a la monotonia local eren imputats a forasters que venien a trencar la tranquil·litat quotidiana, segons feia avinent el moderat periòdic *El Manresano* en fer una valoració de la revolució de setembre⁵. A part d'això, aquest rotatiu assegurava que qui aclamava en primer lloc eren els dependents de l'Ajuntament, els quals s'afegiren a la dinàmica de l'*empleomanía*, i convertiren la ciutat agrícola i industrial, en ciutat espanyola, i en lloc de treballar, servien a la pàtria i a la llibertat. Ben al contrari, la setembrina havia paralitzat les grans obres urbanístiques. Del jugar a fer política, n'havien sortit

---

⁴ Sobre aquesta institució, vegeu Manel Risques, *El Govern Civil de Barcelona al segle XIX*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

⁵ *El Manresano*, nº 494, 12 de desembre de 1869.

escaldats, quan aquesta no era pas la lectura que havien fet anteriorment del pronunciament de Topete a mitjan setembre de 1868.

Els mítings, les festes cíviques, les manifestacions reivindicatives i el sufragi universal masculí que proclamava per primera vegada la constitució de 1869 serviren, si més no, per a encunyar i fixar els símbols de les tradicions polítiques sorgides a l'escalf de la revolució liberal. Símbols que anaven més enllà de les peticions concretes de canvi. Sintetitzaven les esperances i expectatives tant d'aquells a qui no bastaven els canvis revolucionaris, com d'aquells que, principalment els carlins, aprofitant el brillant moment, pretenien fer prosperar un estat de coses burgès, no liberal, però al cap i a la fi, burgès.

La ciutat de Manresa esdevingué en el terreny electoral un feu o illot al mig de la comarca del Bages. Els triomfs republicans hi foren remarcables, i si en dues ocasions, els comicis generals de gener de 1869 i els d'agost de 1872, triomfà la candidatura ministerial, fou gràcies als vots reclutats en els municipis més dòcils a la voluntat governamental. S'inaugurà en aquest període una constant que veurem reiterada en el decurs de la Restauració: l'enfrontament entre republicans i els anomenats "*catòlics absolutistes*", sota diverses denominacions, entre "*los partidarios de la forma absoluta de gobierno y partidarios de la forma republicana*"⁶. Podríem dir que aquella hipòtesi explicativa de la substitució de la inclinació i afinitats populars pels herois progressistes, sobretot Prim i Espartero, per la de republicans es verificà d'una manera clara en l'escenari polític manresà. Els herois progressistes havien deixat de ser del poble per a ser-ho d'alguns sectors socialment més benestants, els grans beneficiaris de la Gloriosa.

No en va, el consistori manresà, el novembre de 1870, a la vetlla de l'elecció del nou monarca per part de les Corts, telegrafia al Govern per tal de recomanar el seu candidat preferent, Baldomero Espartero, Duc de la Victòria. El poble es llençà en mans de nous protectors, carlins o republicans, que en el nou marc legal obert de plena llibertat d'expressió i sufragi universal, van gaudir de l'avinentsa de donar-se

---

⁶ *El Manresano*, nº 448, 24 de gener de 1869.

a conèixer i fer-se escoltar. La mobilització política de catòlicocarlins i de republicans fou profusa, si bé encara molt més l'obertura de clubs i casinos que la Llei d'Associacions de 1870 regulà d'una forma prou permissiva, i, per tant, la seva penetració en el teixit social i ciutadà. Tan sols el 1870, van néixer onze associacions, la majoria de les quals tindria un caràcter polític o bé social. En anys successius l'entusiasme associatiu declinaria notablement ⁷.

Mai com en aquesta època no sorgiren tants motius de debat i de divisió de l'opinió pública entre partidaris i detractors dels grans cavalls de batalla: el jurament de la Constitució de 1869 (la qual, juntament amb la de 1931, foren les més progressistes del constitucionalisme espanyol fins al text actual); la separació entre l'Església i l'Estat; l'abolició de les quintes i els consums; la lluita pel lliurecanvisme; la insubordinació de l'Exèrcit; el matrimoni i enterrament civil; l'ensenyança laica o religiosa; etc. Indubtablement, el sistema legal i polític establert condicionà poderosament l'aflorament de les tendències polítiques en la superfície, malgrat ser-hi presents de forma latent durant l'època isabelina. La gran diferència però rau en el fet que des del Bienni progressista (1854-1856) i el 1868 havien transcorregut dotze anys, durant els quals el model capitalista de desenvolupament econòmic impulsat per les èlits polítiques entrà en una profunda crisi estructural ⁸.

Durant aquest període es fixaren els símbols de les tradicions polítiques que emanaven directament de les divisòries socials i de cultures organitzatives i de classe. Símbols que posteriorment en la Restauració serien ridiculitzats, i alguns, com és el cas de l'arbre de la llibertat o bé l'himne de Riego, anirien caient en desús, en benefici de les commemoracions anuals del dia de la proclamació de la República, l'11 de febrer, al so de la Marsellesa. Foren, en definitiva, anys d'experimentació, de provatures, de tast de tot allò que el liberalisme polític i la sobirania popular podien significar en la pràctica. En canvi, a les classes benestants, se'ls despertà la por a la revolució social, de forma que el seu discurs, fou, des de ben aviat, a final de 1869, desacreditador de la capacitat del poble per a convertir-se en subjecte polític. Una barreja de desorientació i de convicció impulsà a una part de

⁷ Joaquim Sarret i Arbós, *Història de la indústria, del comerç i dels gremis de Manresa*, Vol. III, *Monumenta Historica*, Manresa, Imp. i Enquaderancions de Sant Josep, 1923, pp. 210 i 211.

⁸ Anton Costas Comesaña, *Apogeo del liberalismo en La Gloriosa. La reforma económica en el Sexenio liberal (1868-1874)*, Madrid, Siglo XXI, 1988.

les classes conservadores manresanes a abraçar la causa carlina en moments determinats, com en les eleccions generals de març de 1871.

Fou de la lectura poruga del Sexenni revolucionari, concebut en tant que laboratori polític d'experiències socials i polítiques, que sorgí la Restauració, que en la pràctica venia a configurar un marge de consens necessari per tal que els diversos estrats burgesos poguessin alternar-se pacíficament al poder, sense haver de recórrer a la ingerència de l'Exèrcit, i es pogués evitar així la inestabilitat que aquesta situació podia comportar. En el cas manresà, la Restauració suposà l'intent de creació, reeixida o no, d'un ample consens burgès, segons el qual es podia prescindir de fer política gran, en lletres majúscules, i centrar l'atenció tan sols en el manteniment gairebé paranoic de l'ordre públic i en el progrés industrial locals. Això darrer passava per la millora de les comunicacions que havien de facilitar les transaccions comercials, la consolidació de la ciutat en tant que espai burgès per excel·lència, la qual cosa també oferia quantiosos beneficis als agents de l'especulació urbana, la potenciació de la ciutat industrial, la llibertat suficient per fixar salaris i jornades de treball, i el defugir les inspeccions industrials que havien de verificar si es complia la nova legislació social impulsada pels governs conservadors de principi de segle.

El compromís polític interessava per a conflictes concrets, provocats generalment per desavinença amb la política econòmica menada pel Govern central, com és el cas de la defensa aferrissada del proteccionisme. Un cop garantit el status-quo pel qual s'havia suspirat tant, no calia jugar a polítiques arriscades, sinó a practicar totes aquelles estratègies que tinguessin per finalitat el control social i polític, i sobretot la passivitat del cos electoral i de la voluntat ciutadana. Aquesta era òbviament la perspectiva de la burgesia benestant, atemorida davant la reacció de les classes subalternes i els perills que havia comportat l'aixecament federal i la mateixa insubordinació de l'exèrcit, i la reorganització del moviment obrer, però sobretot la violència desfermada pel carlisme bèl·lic. A Manresa, es va viure un incident el 20 de maig de 1873 en el qual el batalló de Guies de la Diputació es va rebel·lar sota els balcons de les Cases Consistorials. Els individus d'aquest batalló cantaven estrofes que carregaven contra el clergat, els notaris i els advocats, als quals deien que volien tallar el cap. Per això, uns eren els desitjos i les voluntats

contingudes, però una altra cosa era la realitat quotidiana que s'imposava i que anava matisant les actituds d'unes i altres classes socials ⁹.

Cert és que el projecte restaurador havia estat concebut per a marginalitzar políticament les classes populars i amples segments de les capes mitjanes. La vida política oficial discorria per uns viaranyes en els quals solament es podien moure aquells que rebien la benedicció del dinastisme. Per això, en el marc local, la forja d'un *status-quo* no és feu sense tensions, ni entrebancs. El projecte polític de la Restauració va ser més difícil d'implementar en l'àmbit local, que no pas en el de les institucions estatals. Perquè l'agitació i la protesta eren la nota predominant de la quotidianitat. I això des del principi, malgrat la censura prèvia practicada, el tancament dels diaris democràtics i la persecució de les associacions obreres. Els episodis de conflictivitat obrera, la mobilització de les classes professionals a l'entorn del codi civil català, la rebel·lió de la societat civil en contra de la política lliurecanvista dels governs de la Restauració, i finalment la insubordinació dels contribuents al tombant de segle, no van constituir manifestacions aïllades en un mar d'estabilitat política i social. Eren l'epicentre d'una societat que es mobilitzava i que articulava els seus interessos enfront d'un règim que exclouia més que no pas integrava.

En poques paraules, el projecte de la Restauració tenia molt clars els seus objectius. Altra cosa, ben diferent, és que els aconseguís amb facilitat. La mesura en què va reeixir ens indica el grau de maduresa de la societat a la qual pretenia ordenar i impulsar. El cas de Manresa ens permet, com veurem tot seguit, i d'una manera privilegiada gràcies a la importància d'aquest centre fabril, de contrastar aquestes consideracions preliminars que acabem de plantejar.

4.2. La Restauració: un canvi de timó profundament conservador

La cronologia de l'inici de la Restauració monàrquica no és gaire clara. Normalment se situa amb el cop d'estat perpetrat a Sagunt pel general Arsenio

---

⁹ Sobre el respecte, vegeu Lluís Ferran Toledano, *Antiliberalisme i guerra civil a Catalunya. El moviment carlí davant de la revolució democràtica i la tercera guerra carlina, 1868-1876*, Tesi Doctoral inèdita llegida l'1 de juliol de 1999 a la U.A.B. També, la monografia de Borja de Riquer, "La Diputació revolucionària: 1868-1876" a *Història de la Diputació de Barcelona*, Vol. I, Barcelona: Diputació de Barcelona, 1987.

Martínez de Campos el 29 de desembre de 1874, i posterior pacificador de la Seu d'Urgell, la darrera cuetada de la tercera guerra carlina a Catalunya. De fet, aquesta , al costat de la qüestió colonial, foren els problemes pendents heretats de l'etapa anterior que la Restauració havia de resoldre si es volia consolidar. No és estrany així que els primers mesos del nou règim, fins a la proclamació de la constitució de 1876, fossin presidits per l'autoritarisme i la repressió. Característiques, al cap i a la fi, continuistes respecte de la dictadura del general Serrano al llarg de l'any 1874. El canovisme encetava així la Restauració governant com a partit únic, per tal com els liberals encara no havien acceptat el nou context constitucional, i encara continuaven somniant en la constitució de 1869.

A Manresa, el 7 de gener de 1874 l'ajuntament acordava presentar al comandant militar la dimissió en ple. S'al·legava que ja no podia respondre de l'ordre públic, així com temia que el canvi polític esdevingut debilités la seva força moral. També adduïa una minva de la força material a causa de la disminució de les individus dels batallons francs que protegien la ciutat i del cansament dels membres de la milícia local, obligats a prestar serveis continuats sense rebre a canvi cap contribució, tan necessària pel fet d'estar formada, en bona part, per obrers. Com podem observar, de nou la força militar es convertia en dirimidora del canvi. La composició de la corporació municipal que el dia 20 d'aquest mateix mes el capità general de Catalunya va designar era un reflex evident que s'encetava la transició cap a la Restauració. Simptomàticament no hi figurava cap regidor republicà. Eren antics unionistes, moderats i progressistes i també algun carlí espigolat (veure l'apèndix núm. 14).

En aquest interludi de trànsit cap a la restauració monàrquica la ciutat va viure un moment de retorn a la normalitat. Deduïm que fou així perquè l'opinió pública de cop i volta va emmudir. Sabem que el canovisme en un principi va suprimir els diaris d'inspiració republicana. L'òrgan de premsa que havia defensat els interessos de la coalició governamental que havia impulsat la revolució de setembre, *El Manresano*, havia deixat d'editar-se. El darrer número va correspondre a l'edició del 29 de març de 1874. Des d'aleshores fins al 23 d'abril de 1876, en què va aparèixer el primer número del setmanari demòcrata *El Cardoner* , la ciutat curiosament no va disposar de cap títol periodístic, i per tant, tampoc l'opinió

ciutadana no es podia expressar ¹⁰. Naturalment aquest dèficit constitueix un obstacle evident per a l'historiador a l'hora d'endinsar-se en aquesta època.

Durant els anys 1875 i 1876 la ciutat es recuperava del trasbals ocasionat per la guerra carlina. En efecte, havia estat assetjada de forma continuada des de 1872 pels carlins. Així mateix, com d'altres nombroses poblacions catalanes, havia estat obligada a satisfer la contribució a la intendència carlina i a pagar el corresponent rescat com a conseqüència del segrestament de l'alcalde i d'altres autoritats municipals que la partida de Joan Castells va practicar en la seva entrada a la ciutat el 8 de desembre de 1872. Especialment en el decurs de 1873, coincidint amb la insubordinació de l'exèrcit, els carlins van campar al seu aire per la comarca del Bages. Exigien contribucions a les corporacions locals, incendiaven vagons a l'estació de Rajadell, l'anterior parada venint de Lleida, i interceptaven les línies del telègraf i el correu. I amenaçaven amb tallar el subministrament de l'aigua. Davant d'aquest panorama, les famílies benestants van optar per anar-se'n de la ciutat cap a Barcelona. I mentrestant la junta d'armament i defensa havia de fer el possible per a protegir la ciutat de les partides carlines, aixecant torres de fortificació i habilitant la basílica de la Seu com a centre d'operacions. Les obres de fortificació van generar un deute notable a les arques municipals. També calia armar el sometent local.

Els carlins van tornar a entrar a la ciutat el 4 de febrer de 1874. Hi va haver un xoc de barricades en ple cor de la ciutat. Els carlins es van apoderar de 400 armes, d'un canó, els dipòsits dels estancs i de la duana. I es van endur vora 100 soldats i alguns ciutadans com a penyora al rescat de 10.000 duros de contribució que exigien ¹¹. Al mateix temps l'impost de consums, reestablert a l'inici de 1874, no va ser possible de recaptar durant tot l'exercici econòmic de 1874 a 1875. Tot plegat va conduir a una situació de quasi bancarrota als eraris municipals. El de Manresa n'era un, i com els altres, va demanar a la diputació provincial la condonació de l'impost d'aquest any.

En resum, la Restauració començava a Manresa en un ambient presidit per la crisi social, l'endeutament crònic de l'erari municipal i pel mutisme de l'opinió pública. A més a més, la proclamació del rei Alfons XII va ser una notícia que l'alcalde,

---

¹⁰ Les referències periodístiques a Joaquim Sarret i Arbós, *Història de la indústria, del comerç i dels gremis de Manresa*, Co. "Monumenta historica", Vol.: III, op. cit., pp. 215-247.

¹¹ C. Llorens, "Aproximació històrica de Manresa a la darrera carlinada (1872-1876) a *Dovella*, nº 32, 1989, pp. 35-45.

l'advocat i hisendat Manuel Oms i de Prat, nomenat per l'autoritat militar, rebia per la premsa. La corporació manresana es va limitar a comunicar l'adhesió al Govern mitjançant el Ministre de Governació i el Govern Civil. Tan sols al cap d'un any, el ple consistorial acordava assistir a la celebració d'un Te-deum a la basílica de la Seu per tal de commemorar el primer aniversari de l'accés al tro del monarca. Un gest que el monarca poc agrairia donada la seva indiferència envers els manresans, demostrada amb la seva negativa a acceptar l'àpat de benvinguda que li havien preparat en el restaurant de l'estació del Nord al seu pas per Manresa el 22 d'agost de 1883 ¹². Tot plegat potser peca d'anecdòtic, però els gestos en política pesen molt.

Poca cosa d'anecdòtica tindria la manera com es materialitzaria el projecte restaurador en la ciutat, per tal com comportaria el silenci de l'opinió pública, la repressió indiscriminada arran de l'avalot dels consums ocorregut el 1878 i la restauració de l'hegemonia social de l'Església catòlica i dels sectors polítics afins. Centrem-nos en aquest apartat en l'avalot i en el retorn dels pares jesuïtes a la ciutat per a regentar de nou el col·legi de segona ensenyança, i que recordem-ho, la setembrina havia expulsat. Finalment, en els apartats següents donarem compte de la persecució de les oposicions a través de l'ús abusiu de la llei d'imprensa que coartava la llibertat d'expressió, i analitzarem la dinàmica política a través del seguiment de les eleccions.

4.2.1. L'avalot dels consums de 1878

La manca de feina i l'encariment de les subsistències va comportar el desplegament de la ira popular en contra dels arrendataris de l'impost dels consums i dels burots on es recaptava. Aquest havia estat un problema pendent al qual les autoritats del Sexenni no havien donat una resposta viable. Així, durant aquest període l'abolició d'aquest impost havia suposat per al tresor comunal perdre la meitat dels ingressos de la Corporació. La seva substitució per l'impost de capitació

---

¹² En les seves cròniques, Joaquim Sarret i Arbós especifica que "*bajaron comisiones para saludarle (al rei Alfons XII), cuyo saludo contestó muy frío y sin dignarse bajar del tren en los minutos de descanso. En el Restaurante de la estación le tenían dispuesto un opíparo banquete lo que El despreció aprovechándose de ello sus ayudantes y demás*". *Efemérides de la ciudad de Manresa*. Inèdit, 1883.

que es calculava en funció de les rendes de cada contribuent (l'impost de lloguer) no va servir per a fer quadrar el pressupost municipal. S'intentà crear un impost aplicable sobre cada cap de bestiar que entrés a la població, però la Diputació rebutjà la proposta perquè això hagués significat, al seu parer, la recuperació velada de l'impost dels consums, en compartir la mateixa filosofia.

Des de la seva restauració, l'impost dels consums era un tribut que no rendia. L'endeutament s'anava acumulant. El juliol de 1877 una comissió de tots els barris de la ciutat es va presentar a l'alcaldia per tal de demanar que l'impost dels consums, establert per la llei sobre les espècies, fos substituït per mitjà d'un repartiment veïnal entre totes les classes de la societat ¹³. En la sessió municipal del dia 18 de setembre del mateix any hom va decidir optar per la via del repartiment veïnal per al cobrament de l'impost, i a aquest efecte es van nomenar 21 repartidors. Amb posterioritat, l'ajuntament, presidit per l'advocat conservador Salvador Marcet, va decidir d'arrendar aquest impost i els llocs s'havien d'establir el dia 1 de juliol.

A mitjan mes de juny de 1878 van començar a circular rumors segons els quals s'havia format una junta municipal composta per arrendataris de l'impost. Foren acusades molt severament persones concretes d'haver explotat l'arrendament tot apujant-ne l'import. Pau Gaià, Joan Riera i el pagès propietari Josep Jovés eren alguns dels acusats i que ben aviat es van afanyar a desmentir aquestes acusacions mancades, segons el seu parer, de fonament. El 8 de juliol de 1878, Joan Riera es defensava d'aquests falsos rumors així: "*Por tanto, ruego a las personas de buena fe no den crédito a tales rumores ni tampoco a impresos anónimos, hijos tan solo de personas malvadas, que solo por ver satisfechos sus perversos deseos, no reparan en ocasionar disgustos de consideración a las familia, y conflictos de fatales resultados al pueblo*" ¹⁴. La por d'aquestes persones a un possible linxament estava totalment fonamentada.

Des de feia temps, sovintejaven els aldarulls en la plaça del mercat a causa especialment de la crisi de feina que feia emps castigava la ciutat, i sobretot els

¹³ Actes del ple de l'Ajuntament de Manresa. Any 1877. Sessió plenària del 17 de juliol de 1877. A.H.C.M.

¹⁴ Lligall "Fulles polítiques", s/c, A.H.C.M.

sectors pagesos i obrers ¹⁵. El 23 de juny un grup d'homes i dones es va presentar a casa d'un dels arrendataris de l'impost, que era adroguer, i amb insults i amenaces el van obligar a tancar les portes del seu establiment. Tres dies després va tenir lloc un altre aldarull a l'hora del mercat quan un grupet de dones es va negar a pagar l'augment que havien experimentat els queviures a causa del nou impost dels consums. La protesta es va escampar com una taca d'oli per totes les parades del mercat diari a la plaça de l'ajuntament. El governador militar, el brigadier Mola i Martínez, conegut a la ciutat per les seves gestes en contra dels carlins, es va personar, acompanyat de dos oficials, tots ells vestits de paisà, entre els amotinats per tal d'apaivagar els ànims, però una dona es va avançar i li va propinar una forta punyalada.

En mots del cronista Joaquim Sarret i Arbós: *"Ja sabem tots que las donas del poble alborotadas no respectan autoridades ni res y per lo tant no escoltaren la veu de mando del governadó dit que volia tolerar la cosa y axís volent donar la culpa a los que estaban allí reunidas una de ellas la más atrevida se adelanta y dona un fort revés al Gobernador que s'arrenca la espasa y hauria fet un disbarat si acas no s'hagués dispersat tothom corrent per los carrers tota la gent y tancant las portas tothom"* ¹⁶. Aquest cronista, que va presenciar els fets, explica en un altre lloc que immediatament després de la punyalada es va desencadenar *"un desorden fenomenal en el mercado, corriendo desafortadas las mujeres por las calles, y cerrando sus puertas los establecimientos. El motín se extendió por todos los ámbitos de la ciudad, siendo los labradores, afectados por la Ley de Consumos los que con las armas en la mano capitaneaban el motín, dirigiéndose en masa a incendiar y derribar las casillas del resguardo situados en los puntos de entrada a la ciudad"* ¹⁷. L'aldarull va ser severament reprimat per les forces conjuntes de la Guàrdia civil i de la tropa aquarterada. Pel camí, una noia de 14 anys va ser víctima mortal d'un tiroteig. Al barri de les Escodines, el districte pagès on hi havia el fort del

---

¹⁵ En efecte, aquest motí fou un dels primers que va revestir un ampli ressò i relleu públics, dels molts que van presidir l'escenari de la Restauració. Un seguiment dels avalots i motins esdevinguts durant aquesta etapa històrica realitzat a partir de l'anàlisi de la riquíssima documentació dipositada al *Servicio Histórico Militar* a Alberto Gil Novales, "La conflictividad social bajo la Restauración (1875-1917)" a *Trienio. Ilustración y liberalismo*, nº 7, Madrid, 1986, pp. 73-217. Sobre l'avalot de Manresa, Manuel Risques, ", *Acacia*.

¹⁶ Joaquim Sarret i Arbós, *Efemèrides, 1878-1890*. Manuscrit inèdit (A.H.C.M.), pp-198-200.

¹⁷ Joaquim Sarret i Arbós, *Avalot dels consums de 1878*, Manuscrit inèdit (A.H.C.M.).

motí, i que coincidia amb el barri més carlí de tots, va caure ferit un soldat i mort un ciutadà que estava presenciant els fets.

L'1 de juliol es va declarar l'estat de guerra i el govern va passar a mans de l'autoritat militar. Aquest mateix dia l'alcalde de Manresa, l'advocat Salvador Marcet, telegrafiava al governador civil de la província per explicar-li que l'aldarull estava controlat, però que els amotinats amenaçaven amb oposar-se a l'establiment dels consums. I afegia que *"la población y arrabales tranquilos pero es de temer se reproduzca el motín, pues labradores y obreros se daban la consigna de que no habrán de acudir en todo el día a sus trabajos"*¹⁸. Al vespre del mateix dia els grups que encapçalaven l'aldarull es van adreçar a les fàbriques per tal de fer paraitzar la feina i es van apoderar de les armes dels membres del Sometent.

Al mateix temps, l'alcalde de Manresa, astorat, demanava reforçar amb urgència les forces militars. En efecte, com recordava Víctor Balaguer en la tribuna del Congrés de Diputats, *"el comandante militar no creía tener fuerzas suficientes para dominar el alboroto, y ocupaba la estación con la Guardia Civil, y las fuerzas que mandaba el coronel Tomasetti, comandante de la Guardia Civil, la planta baja de las Casas Consistoriales. Llegó la autoridad de la provincia con refuerzos y un oficial del Estado mayor de la Capitanía General, y después de hacer las intimidaciones legales necesarias, no cediendo la resistencia, fue necesario acudir al triste recurso del empleo de la fuerza pública"*¹⁹. Finalment, a la nit una forta batussa va desencadenar el final del motí.

L'endemà dia 2 de juliol els encarregats de la recaptació dels consums ja funcionaven des de les 7 del matí amb regularitat. Els obrers i les obreres havien tornat a la feina. I el dia 3 de juliol començaven a reedificar-se els burots destruïts. El balanç d'aquest esclat d'ira popular s'havia saldat amb 5 víctimes mortals, 10 amb ferides importants i d'altres amb ferides de menor consideració. Van ser empresonades 60 persones, conduïdes a Barcelona i tancades al castell de Montjuïc. Sis van ser sumariades i la resta foren alliberades al cap de pocs dies. En

¹⁸ Telegrama enviat per l'alcalde de Manresa al Governador civil de la província l'1 de juliol de 1878, a la 1,30 hores a Joaquim Sarret i Arbós, *L'avalot dels consums ...*, op. cit.

¹⁹ Pregunta plantejada per Víctor Balaguer al Ministre de Governació. Ap. N° 96, pp. 2719-2121. *Diario de las sesiones de Cortes. Congreso de los Diputados. Legislatura de 1878 (15-II-1878/30-XII-1878)*. Tom I.

total, el motí havia durat un dia i una nit. La repressió va comportar unes clares conseqüències polítiques com tindrem ocasió de veure tot seguit.

La manera com havia actuat el Govern en la resolució del motí va ser causa d'un debat aïrat al Congrés de Diputats. Qui el va provocar demanant explicacions al Ministre de Governació, Francisco Romero Robledo, era el liberal Víctor Balaguer. El punt de discòrdia era la declaració de l'estat de guerra que suposà el traspàs de l'autoritat de l'alcaldia a la comandància militar. Víctor Balaguer va retreure que no es fes públic el ban corresponent que declarava l'estat de guerra, i que la repressió més sagnant havia tingut lloc amb anterioritat a aquesta declaració. En les seves pròpies paraules:

*"las autoridades civiles de Manresa no cumplieron con su deber, y pudieron evitar el sangriento conflicto que ocurrió en aquella ciudad; segundo, que hubo víctimas desgraciadamente, por cierto antes de que se publicara el bando (...); tercero, que la sedición debió ser combatida por los medios que fija el Código penal; cuarto, que la publicación de la ley de 17 de Abril de 1821, que según confesión del Ministro de Gobernación es la que allí se publicó, es un atentado contra la Constitución del Estado; quinto, que la ley hoy en vigor en la península es la de orden público de 1870, y que esta no rige sino cuando se cumple lo que perceptúa el artículo 17 de la Constitución (...); sexto, que los presos de Manresa no pueden ser juzgados por un consejo de guerra (...) y séptimo, que si el Gobierno asume la responsabilidad de los actos llevados a cabo por las autoridades de Manresa, comete una vez más, y esta vez con ensañamiento, una violación de la Constitución de la Monarquía española"*²⁰.

El problema que es plantejava era l'exercici en definitiva de les llibertats individuals i de la interpretació que liberals i conservadors en feien. La invocació de la llei de 17 d'abril de 1821 conduïa al jutjament dels presos manresans per l'autoritat militar i el seu sotmetiment a un consell de guerra. Perquè aquesta llei suspenia les garanties constitucionals i l'autoritat passava a ser exercida pel poder militar. Al parer de Sagasta, i naturalment del mateix Víctor Balaguer, la llei al·ludida coartava les llibertats individuals que consignava l'article 17 de la constitució de 1876, i que calia haver-se publicat l'article 257 del Codi Penal en el qual es contemplaven els procediments que s'havien de dur a terme en cas de sedició o de rebel·lió. Segons aquest article, les garanties constitucionals havien de continuar

---

²⁰ Interpel·lació de Víctor Balaguer al Govern. *Diario de las sesiones de Cortes. Congreso de los Diputados ...*, op. cit. p. 2779.

intactes, l'autoritat civil era la que manava, i no pas l'autoritat militar, excepte en cas de guerra, i els presos s'havien de lliurar als tribunals ordinaris.

La resposta de Antonio Cánovas del Castillo, president del Govern, que va intercedir en el debat, fou impecablement eloqüent, però poc convincent: "*La Constitución rige íntegramente en Manresa, y todos los ciudadanos de Manresa tienen cuantos derechos la Constitución les reconoce. En Manresa no hay más sino que los reos que han sido aprehendidos por los militares después de haber opuesto resistencia están desahorados y sometidos a los Juzgados militares, y aquellos que han sido presos por las autoridades civiles están sometidos a los tribunales ordinarios. Esto es lo que ha sucedido, bien distinto de vuestros estados de guerra, de vuestros estados de sitio, de vuestros estados excepcionales*"²¹. I més endavant, en el decurs del debat, va tranquil·litzar Víctor Balaguer i els liberals tot advertint que no s'executaria cap sentència de pena de mort si abans no es consultava al Govern.

Al marge de la capitalització que els constitucionals feren del mal ús de la força pública en la repressió de l'avalot dels consums de Manresa, el cert és que aquesta protesta va evidenciar una vegada més que el descontentament popular continuava desfermat després del Sexenni, i que aquest no havia estat capaç de canalitzar o donar resposta a les reivindicacions de les classes populars. També que aquest impost era diana de les protestes de les classes subalternes, i al mateix temps que la Restauració significava la recuperació d'aquest impost i el relegament a un estadi de prostració i de resignació d'aquests estaments. La polèmica que reproduí el diari de sessions de Corts reflectia el pols a pols que enfrontava els conservadors alfonsins i els sagastins, encara dos anys després de l'aprovació de la constitució. Reflectia també la gran desconfiança que des de les files liberals es tenia respecte de la interpretació que feien els governs conservadors d'aquest text constitucional. Però sobretot era reflex de la malfiança que des de Catalunya, i des dels ambients progressistes, es tenia del significat del projecte restaurador encaminat més aviat a reconduir l'ordre i la seguretat pública, fos com fos, encara que això suposés la intercessió de l'element militar, com s'havia esdevingut durant l'era isabelina, a expenses de la protecció i garantia dels drets individuals.

El silenci polític de les classes populars no va ser una empresa fàcil d'aconseguir per part de les autoritats restauradores. A Manresa, la Restauració

---

²¹ Intervenció de Antonio Cánovas del Castillo. *Diario de las sesiones de Cortes ...*, op. cit., p. 2795.

començava amb una revolta, originada per la fam i la carestia que tenia un contingut claríssim de protesta social. Els pagesos i obrers, empobrits, van actuar com si encara el carrer fos seu, talment com si l'esperit del Sexenni encara no s'hagués acabat. Es tenia consciència de la fi de la darrera guerra civil i per tant, de la fi del monopoli de la violència que havien detingut els carlins sobretot al llarg de 1873 i 1874, quan intermitentment segrestaven el poder civil. I amb aquesta acabament també es tenia consciència de la fi de la provisionalitat. Amb tot, la violència desfermada durant els fets de l'avalot dels consums va revestir una virulència poc comuna durant els anys d'aquell sexennat. Sobta així aquest esclat irrefrenat de violència continguda i que es va plasmar sobretot en l'agressió al brigadier Mola i Martínez, el comandant militar de la plaça.

Les escenes de violència i agressió de tot tipus van sovintejar en el decurs de l'aldarull. Els caps de l'avalot que va tenir lloc el dia 30 de juny a la tarda eren dones: "La Boxa", "Rus de l'Arena" i "Lloch". La primera excitava les dones i les dues darreres els homes. Al barri pagès de Santa Clara, es desafiava la tropa i es tractava d'entrebancar el brigadier Mola. El germà petit del futur alcalde republicà Francesc Llatjós insultava els dependents dels consums. Un tal "Xeret" duia un pic i va contribuir a l'enderrocament d'una caseta de consums. El fill de l'esparter del carrer Nou, de tradició netament republicana, disparava amb revòlver. També ho feia un aprenent de ferrer. Un altre va disparar al cap de la Guàrdia civil. Un grup d'homes van obligar a paraitzar la feina dels obrers en les fàbriques. D'altres animaven els amotinats. Un home del barri pagès de les Escodines, de sobrenom "Reyet", va voler obligar al cap del Sometent a lliurar les armes. Un tal "Beya" va dir que donaria set ampolles per incendiar les cases de comerç i de propietaris. La llista segurament encara deuria ser molt més llarga ²².

Els revoltats cantaven cançons sedicioses que inculpaven directament a aquells que havien arrendat els consums amb profit propi mentre ells passaven gana com les que segueixen:

*"El Llauné de Sobrerroca
una filla na casat
Ne ha plantat una butiga
Dels dines que ne ha robat"*

---

²² Testimonis recollits pel jutge de primera instrucció i instància de Manresa, Francisco Toda y Tortosa, en el sumari instruït per tal de demanar responsabilitats civils o en el seu cas penals als protagonistes de l'avalot. Lligall 321 (A.H.C.M.).

*"El Peret Casajuana
una filla na enterrat
ab baul de bidrieras
dels dines que ne ha robat"*

D'altres veus van implicar els regidors de la corporació municipal quan va ser acusats de ser ells mateixos els arrendataris dels consums que compraven vots al barri de les Escodines i havien portat els jesuïtes a la ciutat. Amb tot, l'alcalde de Manresa, l'advocat Salvador Marcet va demanar indult al Govern per a Luís i Antoni Ribas i Jaume Cornet, condemnats a mort. Desconeixem quina va ser la sort d'aquests presos, ni si la petició de clemència va fer algun efecte.

Les cançons es van continuar cantant fins més enllà de la repressió de l'aldarull. Prova del fet que no s'havia resolt el problema. Així, en la sessió municipal del 19 de novembre de 1878 es va llegir un document escrit per Francesc Torrella, cobrador del repartiment dels consums "*manifestando la resistencia al pago por parte de gran número de vecinos toda vez que en 5 meses que se halla abierta la cobranza solo se ha recaudado la quinta parte y hace más de un mes que no se ha presentado deudor alguno a satisfacer las cuotas (...)*"²³. El mateix alcalde Josep Carbonell uns dies abans es queixava dels pasquins que s'havien penjat en diferents carrers i dels cants, qualificats com a indecorosos i indignes, que es cantaven durant algunes nits. Per això apel·lava al sentit comú i advertia que, malgrat les seves amistoses advertències, finalment l'encarregada d'assegurar l'ordre era l'autoritat militar²⁴.

4.2.2. El retorn dels clericals

És ben coneguda la polèmica que va comportar la consigna de la llibertat de cultes per part del text constitucional de 1876. El famós article 11 va plantejar un dels debats més agres de l'articulat. Finalment s'observaria aquest dret civil, però es protegiria amb privilegis evidents l'ascendent del culte catòlic, així com l'Estat en la pràctica continuaria essent de naturalesa confessional. Certament un dels grans significats que va dur aparellada la recuperació de la dinastia borbònica i de la

²³ Actes del ple municipal. Any 1878. Sessió del 19 de setembre de 1878.

²⁴ Ban dictat per l'alcalde constitucional de Manresa, Josep Carbonell, el 15 de setembre de 1878. Lligall 321 (A.H.C.M.).

mateixa institució monàrquica va ser la restauració catòlica i la recristianització de la societat.

La tolerància que contemplava la constitució de 1876 fou vista per uns com el trencament clar entre l'Església i l'Estat, si bé per d'altres com la via necessària per a protegir la religió i els interessos catòlics. Els primers serien els catòlics intransigents que es van escindir del carlisme capitanejats per Cándido Nocedal l'any 1888. Els altres van enarborar la bandera de la conciliació entre el liberalisme i el catolicisme, que es va acollir a la prèdica del Papa Lleó XIII, d'un tarannà més obert, de col.laboració amb el poder polític. La *Unión Católica* fundada per Alejandro Pidal l'any 1881 en seria el referent més reeixit. Malgrat la por dels intransigents que confonien el liberalisme amb el pecat, la Restauració va suposar per al catolicisme una època daurada, si la comparem amb les estridències del Sexenni que, com sabem, havia autoritzat casaments i enterraments civils, i havia fet fora la companyia de Jesús.

Només cal fixar-nos en la cronologia de la restauració catòlica a Manresa que contemplem en l'apèndix núm. 3 , per adonar-nos ràpidament de la recuperació accelerada de l'ascendent de l'Església, prestigi que restablí gràcies a la mobilització catòlica que cristal.litzà en múltiples associacions religioses i en el monopoli de l'ensenyament de les classes altes, però també en el dels obrers a través de les classes nocturnes. L'any 1889 hi havia establertes a Manresa 13 institucions religioses. Ni tan sols calgué esperar els efectes de la legislació liberal del llarg govern de Sagasta, especialment pel que respectava la llibertat d'associació impulsada amb la llei de 1887. Els caputxins expulsats pel règim republicà francès van arribar a la ciutat procedents de Perpinyà el novembre de 1880, i set anys més tard inauguraven l'església del convent recentment aixecat. Mentrestant, havien estat creades una associació catòlica d'obers l'abril de 1883, el *Centro Católico de Manresa* nascut l'agost de 1888, compostat per integristes, i el *Círculo Tradicionalista* d'inspiració carlina que ho feia el febrer de 1889.

Entre 1877 i 1899, Manresa va recuperar la seva façana levítica. Després de vuit anys d'inacció, la congregació de la Bona Mort tornava a sortir en la processó del dimecres de cendra el dia 14 d'abril de 1877. Durant aquests anys es construeixen quatre esglésies, dos convents i un col.légi religiós. També es restauren dues esglésies. Més significatives encara foren les noves associacions

religioses creades: l'associació reparadora de Pius IX el maig de 1879, la congregació de Sant Estanilau el febrer de 1887, la de *Javieras o Inesitas* el febrer de 1888 i la Maria mare dels desemparats el juliol de 1889. Mentrestant són restaurats els canonges de la Seu quan aquesta església recupera la seva condició de basílica col·legiata el novembre de 1884. Tampoc no cal oblidar l'arribada d'altres ordres religiosos durant tota l'etapa estudiada com la de les germanes dominiques de l'Anunciata i les Filles de Sant Josep el 1883, les Mares de Sant Josep de la Muntanya l'any 1889, els Germans Maristes el 1900, les Serventes del Sagrat Cor de Jesús l'any 1905, i dels Germans de les Escoles Cristianes el 1910²⁵.

Tal vegada, un dels episodis més emblemàtics del fenomen que estem estudiant fou el retorn dels jesuïtes al col·legi de Sant Ignasi. Recordem que la companyia de Jesús havia estat expulsada per la revolució gloriosa. El juliol de 1877 es tornaven a fer càrrec del veterà col·legi amb reserves i recels per part del municipi i del mateix ordre. En la sessió del ple municipal del 6 d'abril de 1877, el regidor conservador Esteve Burés i Arderiu recomanà, a petició de la majoria del veïnat, segons assenyala, el restabliment de la segona ensenyança del col·legi de Sant Ignasi a càrrec dels pares jesuïtes²⁶. En aquesta mateixa sessió, el regidor Jaume Desveus, d'adscripció política liberal, sol·licitava que aquesta proposta fos realitzada directament per part dels veïns. Uns mesos més tard, el setmanari *El Cardoner* donava compte del fet que la companyia de Jesús tornava a regentar el col·legi gràcies a les gestions de Burés, de qui assenyala que "*prometió a los jesuitas que tendría mayoría en el Ayuntamiento, y la tuvo inmensa. Prometió instalarles de nuevo en el colegio y lo ha verificado*"²⁷.

Per la seva banda, si ens atenem al parer de Manuel Revuelta González, els jesuïtes van retornar al col·legi manresà convençuts pel navilier Josep Maria Serra, una de les persones que més van influir, i qui alhora es va fer càrrec del deute que els jesuïtes havien deixat en el moment de la seva expulsió. Un deute que al final es va imputar al mateix municipi. Revuelta afegeix a més que "*como le dieron a entender (al seu benefactor, Josep M. Serra) que solo un cambio de Ayuntamiento allanaría los obstáculos, se trasladó a Manresa y puso en juego toda su influencia*

²⁵ Unió de Religiosos de Catalunya, *Catalonia Religiosa. Atlas històric: dels orígens als nostres dies*, Barcelona, Editorial Claret, 1991, pp. 511-512.

²⁶ Actes dels plens municipals de Manresa. Any 1877. Sessió del 6 d'abril de 1877. A.H.C.M.

²⁷ *El Cardoner*, 26-VIII-1877.

*en las elecciones (es refiere a los comicios municipales de febrero de 1877) para que triunfara un ayuntamiento propicio a los jesuítas"*²⁸. Difícilment podríem trobar una petjada documental d'aquesta afirmació. El cert és que el consistori format el març de 1877, que es renovava en la seva totalitat, estava format per una majoria de regidors conservadors, dos carlins i un liberal constitucionalista que ocupava el lloc de la minoria. És ben clar que aquest fou un consistori ben procliu als interessos dels jesuïtes, com ho foren també els que van sorgir de les eleccions municipals de 1879, 1881 i 1883, respectivament. Com amb posterioritat ressenyarem, l'hegemonia clerical seria una realitat durant aquestes dates. I això paradoxalment en ple govern sagastí.

Finalment, no deixarem d'esmentar la contraofensiva clerical que es va dur a terme per tal de frenar la reorganització de l'associacionisme obrer i en concret de les *Tres Classes de Vapor*, majoritàries en el sector tèxtil de la ciutat. L'any 1883 va viure el primer esclat important de conflictivitat obrera. Hi havia hagut d'altres episodis de menor importància com la vaga de teixidors de vels el febrer de 1882 i la que va tenir lloc el mes de maig d'aquest mateix any i que va afectar els obrers paletes. En el primer cas, l'origen arrenca de l'incompliment fet per la patronal sobre el pagament de les bobines i de les nuades, mentre que en el cas dels paletes, s'inicia perquè dos obrers van ser acomiadats i pertanyien els dos a l'associació de paletes local²⁹. De menor importància també va ser la vaga de carreters i de mossos el juliol de 1883 en demanar augment del jornal a causa de la carestia dels queviures i dels lloguers dels pisos³⁰.

Amb tot, la vaga més important d'aquest període fou la que afectà principalment la indústria tèxtil i es va originar en la fàbrica de ca'l Cots regentada en aquells moments pels fabricants Vidal i Vallès. A principi del mes de febrer de 1883, aquests fabricants van comunicar la rebaixa del salari de les obreres en dos rals per tros de l'article madràs de cinc pams d'amplada a fi i efecte que aquest producte guanyés competitivitat en el mercat. Les obreres van respondre que ho havien de consultar. Aquesta reacció va ser penalitzada pel fabricant quan els va dir que si no

²⁸ Text citat per Ignasi Bajona, *L'antic col·legi de Sant Ignasi de Manresa. Una crònica de les seves vicissituds*, Manresa: Centre d'Estudis del Bages, 1997, p. 138.

²⁹ Vegeu al respecte Montserrat Perramon, *Associacions obreres a Manresa (1890-1920). Mutualitats, cooperatives i societats de resistència*, Treball de 6 crèdits, U.A.B., 1990, p. 126.

³⁰ Lligall 321 (A.H.C.M.).

ho consultaven a la societat, de les *Tres Classes de Vapor*, la rebaixa que els practicaria seria tan sols d'un ral. Aquesta versió, expressada pels obrers, va ser desmentida pels mateixos fabricants en l'edició del dia 25 de febrer de 1883 de *El Semanario de Manresa*, l'òrgan representatiu de l'opinió catòlica. Segons l'aclariment fet pels fabricants, aquests van proposar l'anivellament de preus rebaixant dos rals per troç de l'article madràs, però que les obreres van demanar que solament en fos un, a la qual cosa es van avenir. Al cap d'uns dies una comissió es va presentar al domicili dels amos sol·licitant que no es practiqués cap rebaixa, i la resposta va ser que d'això, se'n parlaria a la fàbrica ³¹.

Una comissió de les treballadores van intentar convèncer als fabricants que aquesta disminució els era molt perjudicial i van recórrer a la intercessió de l'autoritat municipal. Aquests, entossudits en els seus plantejaments, van optar per tancar la fàbrica durant dos dies, i només admetrien aquells treballadors que estiguessin disposats a acceptar les noves condicions salarials. La resposta dels obrers va ser negativa, per la qual cosa van ser despatxats tots els obrers i obreres d'aquest establiment, un total de 150 ³². Un xic més tard, en la fàbrica tèxtil del fabricant Pere Parera es van despatxar unes obreres perquè formaven part del sindicat reformista i de tendència republicana *Les Tres Classes de Vapor* i en solidaritat a la rebaixa de jornal que el fabricant Vidal i Vallès havia practicat en la seva fàbrica. De seguida, els altres fabricants van imitar aquesta conducta i es van coaligar amb ell. La paralització d'aquesta fàbrica va ser seguida per les restants de la ciutat, fins al punt que tots els fabricants van acordar una vaga general per tal de neutralitzar la de Pere Parera ³³. A principi d'abril de 1883, 2000 obrers es trobaven en vaga obligada a causa del tancament de 18 fàbriques. Tres vagues forçoses són les que es van succeir entre febrer i juny de 1883.

Sembla que els fabricants no volien negociar amb els representants de les societats obreres, i per aquesta raó el conflicte es va allargar. Els treballadors fabrils van resistir malgrat els esforços duts a terme pel governador civil i el reclam de reforç de les forces militars per a guarnir la ciutat. Mentrestant s'oferien concerts de recapta per a sostenir els obrers en atur que eren oferts per societats corals, i grups de treballadors anaven pels pobles de la comarca a pidolar la solidaritat dels altres

³¹ *Semanario de Manresa*, 25-II-1883, nº 316.

³² Relació de la nota remesa per la comissió d'obriers al setmanari *El Eco de la Montaña*, 4-III-1883.

obrers. L'important aquí és destacar la manipulació a què la qüestió obrera es veu sotmesa. Així, el que estava en qüestió era el dret legítim dels obrers a associar-se.

La delegació manresana del sindicat *Les Tres Classes de Vapor* -fundat l'any 1869 i reorganitzat a partir de 1881- estava en aquests moments i des de feia dos anys vivint un moment florent. Aquest era el principal temor que tenien els fabricants. Amb la qual cosa van intentar de frenar l'ascens d'aquesta societat utilitzant tots els mitjans que tenien a l'abast. Un va ser la publicació de cartes dissuassòries en les quals s'acusava aquest sindicat d'estar dirigit per cacics obrers. La més espectacular fou la que va publicar un presumpte fabricant sallentí, Antoni Porta, al diari barceloní *La Publicidad* el 12 d'abril de 1883. En aquesta indicava que aquest sindicat entre 1868 i 1873 no havia aconseguit captar cap afiliat a Manresa, i que “*el espíritu de la masa obrera, hostil a toda forma nueva, rechazó con energía los halagos (...). Continuó rezando el rosario en las mismas cuadras y no falló jamás a la obligación de la misa en los días que la Iglesia manda*”. En un altre moment, continuava etzibant que els obrers resaven pel triomf de Don Carlos i anaven a rebre Donya Blanca als voltants de Manresa ³⁴.

Aquestes insinuacions van ser respostes immediatament per part dels obrers del sindicat els quals van inferir que durant el Sexenni es van associar a Manresa un miler d'obrers. Segons el testimoni del regidor republicà Ignais Perramon i Mer, l'any 1872 hi havia associades en la federació local de Manresa 2.123 dones, però que en poques setmanes s'havien dispersat totes ³⁵. Que la propaganda de la trona dissuadia els obrers d'associar-se o d'abandonar l'associació si ja ho havien fet ³⁶. En una fulla política distribuïda un cop acabat el conflicte, el 15 de juny de 1883, els dirigents del sindicat en la ciutat feien avinent que aquesta propaganda precisament havia comportat la desorganització del moviment societari i que els obrers manresans s'havien de malfiar del nou mitjà que els fabricants havien inventat per contrarestar la puixança de l'associacionisme ³⁷. Es referien a la nova societat catòlica d'obrers fundada el maig de 1883, just abans de la finalització de la vaga, i

---

³³ Crònica del corresponsal d'aquesta vaga a Manresa a *La Publicidad*, 7-IV-1883.

³⁴ *La Publicidad*, 12-IV-1883.

³⁵ *El Eco de la Montaña*, 10-VI-1883.

³⁶ *La Publicidad*, 2-V-1883, nº 1855.

³⁷ *A los obreros y obreras de Manresa* (Manresa, 15 de juny de 1883) (A.H.C.M.).

que s'anomenava *Patronato Católico de Obreros*. Aquesta associació catòlica d'obriers editava un setmanari *El Obrero católico*.

Tot i així, els dirigents obreristes en ple conflicte es congratulaven de l'important impuls que havia adquirit l'associació obrera, “*la cual ha tomado un vuelo tan extraordinario que, de pocas decenas de asociados que existían antes de la huelga, han ascendido a cerca de dos mil*”. A més afegien que “*lo que no pudieron lograr los propagandistas de la asociación con sus discursos, sus reuniones y sus meetings, lo han logrado los fabricantes. Los medios que han empleado para destruir la asociación obrera, han servido para acrecentarla y darle vida*”. En el mateix escrit, continuaven reflexionant en el sentit que la vaga promoguda pels fabricants afectava tant als associats com als no associats, si bé els primers van ser auxiliats per les associacions obreres dels pobles de la comarca. Aquest fet va desencadenar l'ingrés a l'associació d'aquells que encara no ho havien fet ³⁸.

Sembla que per a fer front a aquesta escalada de conflictivitat social, hom va recórrer als mateixos mitjans que s'havien utilitzat en el Sexenni, mitjans essencialment propagandístics o bé de sermoneig en la trona i en el confessionari. Així des de la premsa s'incitava la por dels fabricants quan s'assenyalava que la creixent agitació obrera estava alimentada per la *Internacional*. Des de la trona, igualment, com comentava el barber republicà Ignasi Perramon i Mer en una colla ben llarga d'articles publicats al setmanari *El Eco de la Montaña*, s'atiava la mala consciència d'aquells qui s'havien associat amb amenaces del foc infernal. O quan s'excloïen els obrers associats de la caritat duta a terme per les associacions catòliques. Tanmateix, la novetat que ara s'incorporava era la creació del patronat obrer catòlic que estava beneït pel mateix alcalde Marià Batlles i March.

Un altre fet que va sacsejar vivament les consciències de l'estament benestant manresà foren els fets ocorreguts la nit de Sant Ignasi de 1886. Tradicionalment se celebren les festes en honor a aquest sant al cèntric carrer de Sobrerroca, a tocar a la plaça de l'ajuntament. La vigília anterior s'estaven acabant els treballs d'adornament i il.luminació del carrer quan del pis on feia poc s'havien instal.lat les escoles laiques es va col.locar un fanal que contenia paraules insultants

---

³⁸ Escrit publicat per *La Montaña*, 29-IV-1883.

que “*excitaban el sentimiento católico del vecindario*”³⁹. L'alcalde va manar que aquest fanal, que no pertanyia a la comissió organitzadora de les festes, fos retirat. Quan així fou es van cridar visques a Sant Ignasi que es barrejaven amb d'altres veus que eren favorables a les escoles laiques i a la llibertat de consciència. Tot plegat no havia conduït a cap enfrontament directe. Tan sols una mostra més del combat existent entre clericals i anticlericals, del lloc estratègic que la religió, per activa i per passiva, ocupava en la societat local. La veritat és que durant el dia anterior s'havien repartit fulls solts sense el permís municipal que excitaven els ànims dels ciutadans.

Aquest full titulat *¿Vade retro! ¡Fuera las escuelas laicas!* acabava el text invocant la religió, el sant i el *Papa-Rei!*. Criminalitzava les escoles laiques que acabaven d'obrir les seves portes just en el cor del clericalisme manresà, en un dels indrets més emblemàtics de l'itinerari ignasià, allà on el sant havia fet un miracle durant la seva curta estada a Manresa. L'obertura va ser interpretada com a una autèntica provocació. Per això, desqualificaven aquest centres d'ensenyament així: *“Las "Escuelas Laicas" esta institución diabólica, fundada por gente ignara, perversa y liviana, de las que deben apartarse, como de lugar de pestilencia, todas las personas que en algo estimen su decoro y buena reputación, jan sentado sus reales en nuestra infortunada Manresa; en esta ciudad católica ayer por excelencia, y hoy, quizás, una de las que con preferencia escogidas para ser contaminadas con la inmunda baba que por doquier derraman estas instituciones infernales, encaminadas, bajo el fermentido lema de progreso é ilustración, á impedir que se arraiguen y fructifiquen en los pechos de los tiernos niños las verdaderas doctrinas”*⁴⁰. En definitiva, eren tractats com a diabòlics i pestilents.

El gener de 1889 els mateixos sectors polítics que s'havien escandalitzat per la presumpta provocació d'haver instal·lat unes escoles laiques en el cor de l'itinerari ignasià, protestaven dels fets que la premsa anticlerical havia ressenyat sobre el registre que s'havia fet al convent dels caputxins perquè es tenien indicis que s'hi havia comès un delicte d'assassinat d'un religiós que havia estat emparedat viu. Tal vegada aquesta era la gota que feia vessar el vas. La protesta feta el gener de 1889

³⁹ Paraules textuais de l'alcalde en l'exposició que va enviar al Jutge de Primera Instrucció i Instància el 3 d'agost de 1886. Lligall 321 (A.H.C.M.).

⁴⁰ *¿Vade Retro! ¡Fuera las escuelas laicas!*. Fulls polítics (A.H.C.M.).

es va fer arribar a la reina regent, a la qual se li demanava que fes el convenient per a reparar l'estat anòmal en què es trobava la ciutat des de feia cinc anys. En aquest mateix document, es donava compte d'un altre fet que consideraven lamentable com foren els insults a les creences religioses que es van propinar el dimecres de cendra de l'any 1888. En aquest dia, quan se celebrava l'enterrament del carnestoltes, es va passejar públicament un esquelet humà “*y remedando de la manera más soez una ceremonia religiosa*”⁴¹.

Es queixaven d'aquests esdeveniments, però també dels insults que rebien les institucions religioses. Una prova fefaent de l'influx que realitzaven les associacions religioses el tenim en la societat benèfica de Sant Vicenç de Paul, dirigida per dones pietoses de l'alta burgesia. Aquest tipus de societats estaven instrumentalitzades per l'Església catòlica amb la finalitat de recristianitzar la societat. Al mateix temps servien com a instrument de control social i polític de les classes subalternes. No és estrany així que els estaments progressistes de la ciutat es malfiessin respecte de la utilitat d'aquestes societats de beneficència, quan observaven que la política jugava un paper principal, i la caritat era un mer pretext. Això no significa que no complissin amb la seva missió de socórrer els més desvalguts.

4.2.3. La marginació dels republicans i la censura periodística

Els primers governs canovistes es van caracteritzar pel seu caràcter netament conservador, i fins gosaria a dir reaccionari. La clausura d'òrgans periodístics, el segrestament de diaris o bé el processament dels redactors i directores d'aquestes publicacions van constituir una nota predominant durant els primers anys de la Restauració, fins el febrer de 1881, data en la qual arriba al poder el partit liberal fusionista de Sagasta. Les restriccions legals en matèria de premsa van servir així per a consolidar el règim ⁴². Aquestes limitacions es referien a l'obligatorietat del dipòsit previ dues hores abans de la circulació del diari, la necessitat de disposar d'una llicència prèvia per a crear un diari, la prohibició

⁴¹ *Protesta* adreçada a la Reina Regent el gener de 1889 i signada per persones de diferents filiacions polítiques. Fulls polítics (A.H.C.M.).

⁴² Cf. María Cruz Seoane, *Historia del periodismo en España*, Vol. II: *El Siglo XIX*, Madrid: Alianza Editorial, 1996, 4ª Reimp., pp. 252-253.

d'atemptar contra la monarquia constitucional, i la creació, arran del decret de 31 de desembre de 1875, d'un tribunal especial que entenia amb exclusivitat dels delictes d'impremta.

Finalment, la Llei de 7 de gener de 1879 va suprimir la llicència prèvia, mantenia la jurisdicció especial, i introduïa el pagament previ de 500 pessetes de subsidi industrial per als propietaris que no paguessin 250 pessetes de contribució territorial. Amb la qual cosa, es limitava seriosament el dret a la llibertat d'expressió contemplat en l'article 13 de la constitució de 1876. Evidentment allà on van adquirir més ressò i transcendència els actes de censura i de fiscalització dels òrgans de premsa fou on els republicans tenien una més gran implantació, així com una més gran audiència. Aquest era el cas de Catalunya.

Fins ara no hem pogut saber el perquè a la ciutat de Manresa fins l'any 1876 no va aparèixer cap setmanari, i el primer que ho va fer, *El Cardoner*, tenia una tendència clarament republicano-demòcrata i de to anticlerical. Durant tres anys aquest setmanari va estar sotmès a una important persecució, fins al punt que va haver de deixar d'editar-se a Manresa per a fer-ho a Barcelona. Qui en primer lloc ordenava el segrestament de números en els quals es considerava que hi havia injúries a les autoritats tant civils com eclesiàstiques era l'alcalde de la ciutat. El primer processament a què va estar sotmès va tenir lloc el novembre de 1876. El motiu, la publicació d'un sonet el dia 19 de novembre, vist com a calumniós, referent a la persona de l'alcalde canovista d'aquells moments, l'hisendat, advocat i propietari del setmanari monàrquic *El Manresano*, Manuel Oms i de Prat. En efecte, aquest ja havia segrestat l'edició del dia 5, però el fiscal d'impremta de l'Audiència de Barcelona va considerar que no s'havia comès cap delicte. Aquesta vegada, tanmateix, la publicació va ser suspesa durant quinze dies, i el director, Josep Muntada i March, obligat a pagar-ne les costes processals, segons es desprenia de la sentència dictada a Barcelona el 27 de novembre de 1876.

En l'edició del 2 de desembre de 1876, apareixia el contingut integral de la sentència, així com les crítiques al segrestament fetes per altres correligionaris com *La Campana de Gràcia*, *El Solfeo* de Madrid, *El Centinela de la Libertad* i *La Bomba*, entre d'altres. En concret, *La Campana de Gràcia*, en el número corresponent al dia 25 de novembre ressenyava el fet així:

“A Manresa surt un periodich titolat Lo Cardoner. Però a Manresa hi ha un arcalde, com tots los arcaldes que ara s'estilan, qu'encara no surt un número 'l seqüestra, com si's tractés de una noya maca. Ve després lo fiscal d'imprenta y diu que no hi ha de qué. Però mentres tant l'arcalde ja ha fet de las sévas. ¿Y qui indemnisa al Cardoner dels disgustos que l'hi causan? ¡Oh! La justícia conservadora, és una gran justícia”⁴³.

El director d'aquest setmanari era un mestre d'obres d'afiliació republicana, Josep Muntada i March (1841-1919), que va ser diputat provincial pel districte de Manresa entre 1872 i 1874. No obstant això, el maig de 1881 no es va voler alinear en cap dels dos grans bàndols en què es van dividir els republicans, ni castelarins i piistes. Les ofenses a l'alcalde manresà, que era un autèntica notabilitat, no van cessar amb aquest sonet, sinó que més tard es va publicar una auca al·lusiva a la personalitat de Manuel Oms i de Prat, la biografia de la qual ressenyem en l'apèndix d'alcaldes.

En aquesta auca, es retreia la seva versatilitat política que li va permetre emparar la nova situació oberta amb la Gloriosa, i al mateix temps abraçar la restauració monàrquica, com diu l'auca, amb devoció. També se'l tractava de corrupte. En efecte, havia estat regidor elegit arran de les eleccions municipals de desembre de 1868, i després designat alcalde per l'autoritat militar el gener de 1874 i ho seria fins el març de 1877. Més tard tornaria a detenir l'alcaldia, entre el març de 1884 i el gener de 1886. A banda d'això, la seva significació social encara era més elevada per la seva vinculació amb l'Institut Agrícola Català de Sant Isidre, d'on era vocal, com a president de les juntes de la Sèquia i de les aigües potables, com a fundador de la Caixa d'Estalvis de Manresa i del Teatre Conservatori, i finalment, com a jutge i fiscal municipal.

Amb tot, sembla que aquest fet no deuria preocupar el suficient a les autoritats provincials com a quelcom perillós des del moment que en la sessió del Congrés de Diputats de l'11 de juliol de 1879, el diputat Diego Martínez es feia ressò de l'existència d'aquest setmanari justament arran dels continguts ofensius que tenien els seus articles. Com ell mateix va assenyalar, aquesta publicació constituïa un abús de la llibertat d'impremta. Aquest diputat preguntava al Ministre de Governació si tenia coneixement de l'existència d'aquesta publicació *“que todos los días insulta, escarnece y vilipendia todo lo que hay de santo, de sagrado, de*

⁴³ *El Cardoner*, 2-XII-1876, nº 31.

respetable en el cielo y en la tierra"⁴⁴. Si aquesta qüestió havia trascendit a la cambra parlamentària, és perquè les sectors que havien promogut aquesta pregunta estaven descontents amb la política fiscalitzadora que estava duent a terme la màxima autoritat manresana. De totes maneres, el Ministre de Governació va respondre que estava al cas de l'existència d'aquest diari, i que calia deixar actuar els tribunals de justícia ja que els delictes de la llei d'impremta que esmentava queien sota la jurisdicció del Codi penal. Igualment, relativitzava aquest fet tot observant que "*la misma insignificancia de ese periódico, consagrado por fortuna á un círculo muy reducido de lectores, habrá sido motivo de que las autoridades de la provincia no hayan fijado su atención sobre él*"⁴⁵. Tot i així, el fiscal d'impremta el 19 de juliol d'aquest mateix el va denunciar i el va obligar a pagar una multa.

Amb això finalitzava l'itinerari d'aquest setmanari, que va tornar a sortir a la llum pública amb una altra capçalera, *El Eco del Cardoner*, que duraria entre el 2 d'agost i el 20 de setembre de 1879⁴⁶. El primer número ja va ser segrestat per l'alcalde de la ciutat, l'advocat Pere Arderiu i Brugués⁴⁷. Aquest jurista, designat per R.O. arran dels comicis municipals de 1879, va ser l'altra diana de les acusacions i atacs proferits per aquesta publicació (vegeu l'apèndix de biografies d'alcaldes). En primer lloc, perquè el primer número, que va ser segrestat pels dependents de la corporació municipal, encara es trobava en estat embrionari, acte que va ser considerat del tot arbitrari⁴⁸. En el número següent, a l'editorial es feia avinent que els exemplars continuaven segrestats, que no se sabia on eren si al despatx de l'alcalde o als calabossos municipals, i que en tot cas, s'havia comès una vexació i es reclamava una indemnització⁴⁹. Malgrat la suspensió d'aquesta publicació, els seus redactors van editar un altre setmanari, *Las Avenidas del Cardoner*, imprès a Santpedor, amb la intenció molt probable d'insertar la publicació de la secció "Cartas íntimas" adreçades al mateix alcalde, i en les quals es criticava la política

⁴⁴ *Diario de las sesiones de Cortes. Congreso de los Diputados. Legislatura de 1879-1880. Sessió de l'11 de juliol de 1879, Tom I, p. 424.*

⁴⁵ *Ibidem.*

⁴⁶ Joaquim Sarret i Arbós, *Història de la indústria, del comerç i dels gremis de Manresa ...*, op. cit. p. 222.

⁴⁷ *El Eco de El Cardoner*, 16-VIII-1879, nº 3.

⁴⁸ *Ibidem.*

⁴⁹ *El Eco de El Cardoner*, 23-VIII-1879, nº 4.

ultraconservadora que, segons el criteri dels republicans, estava desenvolupant ⁵⁰.

En un passatge es deia:

“Cuando las elecciones que te llevaron á ocupar la primera de las butacas, en que se repantigan los mártires que tienen desprendimiento, abnegación, y buen humor para administrar ó gobernar á esta buena y piadosa ciudad según dijo el Señor Obispo, cuando durante dichas elecciones, se te veía correr por estas benditas calles como un caballo desbocado, no faltó ya entonces Pedro de mi alma, quien empezó á murmurar de tu comportamiento”.

En realitat, solament va aparèixer un sol número. Tot plegat és revelador de dues coses. Per una banda, la important força que els sectors polítics republicans i liberals tenien a Catalunya, i especialment a Barcelona i en algunes ciutats d'inveterada tradició industrial. De l'altra, que la reacció en sentit ultraconservador a aquesta irradiació era molt més contundent a Catalunya que no pas es contemplava el fenomen des de Madrid. Raó per la qual els conservadors catalans reclamaven molt més ordre i eren molt més sensibles a tots els condicionants que el podien alterar. Ara bé, tampoc no calia magnificar. La força del republicanisme era molt gran entre els sectors obrers i populars. Però el seu hàndicap era la desorganització i les divisions internes. Fins i tot el mateix cònsul francès radicat a Barcelona a la vetlla del restabliment del sufragi universal sobredimensionava la força dels republicans, als quals atorgava, i no tan sols això, sinó que a més a més hi confiava, la virtut de poder democratitzar el sistema polític.

Així, el cònsul tenia clar que Catalunya era *“le principal foyer des idées républicaines les plus avancées du pays; Pi y Margall, Ruiz Zorrilla y ont nombreux partisans. Mais les républicains modérés, reconnaissent Castelar pour leur chef, y sont en grande majorité”* ⁵¹. Tot seguit, el cònsul afegia que en nombre d'adeptes seguien els liberals, i que els conservadors i els carlins hi tenien una presència molt reduïda. Això podia ser una realitat en el marc de la ciutat de Barcelona, que ell devia conèixer molt bé, però en canvi no ho era per a les ciutats de l'interior i aquells indrets de fort domini tradicionalista, on els carlins i integristes tenien una força especial. Respecte a la premsa, el cònsul també es referia a l'abundància de diaris republicans i liberals que caracteritzava la ciutat de Barcelona.

⁵⁰ *Las Avenidas del Cardoner*, 7-X-1879, nº 1.

⁵¹ Correspondència política del consolat francès a Barcelona. Any 1890. Carta del 15 de juliol de 1890. Archives Diplomatiques. Ministère des Affaires Étrangères.

4.3. Les votacions dels ciutadans productors: l'era del sufragi restringit

4.3.1. La representació a Corts

Les primeres eleccions que es van celebrar just encetada la Restauració borbònica van ser les legislatives de 1876, entre el 20 i el 23 de gener. Aquestes encara es van fer amb el sufragi universal masculí que havia proclamat la constitució de 1869. Aquest fet en si no va comportar una major versemblança dels resultats, ni tampoc una més gran netedat en els procediments. Com argumenta Ángeles Civera, en alguns districtes catalans els candidats no governamentals van decidir retirar les seves candidatures a causa de l'absència de neutralitat i de garanties en el desenvolupament de les eleccions ⁵². I això malgrat l'entusiasme del rotatiu barceloní *La Imprenta* quan en l'edició matinal del 18 de gener pronosticava una lluita electoral que s'anava animant progressivament amb el creixement del nombre de candidats pertanyents a tots els partits ⁵³.

La realitat fou tota una altra. No foren uns comicis gaire concorreguts atès el baix índex de participació que en la ciutat de Manresa se situà en el 31,74% del cens, i a Barcelona capital, el 22,20%, unes taxes inferiors a la mitjana espanyola, situada en el 45%. Cal assenyalar que les candidatures ministerials, addictes al partit liderat per Cánovas del Castillo, no es van fer extensibles a tots els districtes, ni tan sols als de la mateixa ciutat de Barcelona. La crisi i la desorganització eren la nota imperant. Pel cantó del partit constitucional les coses es complicaven des del moment que havien estat remoguts diferents ajuntaments contraris als interessos dels seus candidats. Al final, el partit constitucional de la província de Barcelona va designar candidats als districtes primer, tercer, quart i cinquè de la ciutat de Barcelona, i als districtes de Granollers, Vic, Terrassa, Manresa, Igualada, Vilafranca i Vilanova i la Geltrú ⁵⁴.

Al districte de Manresa es van presentar dos candidats, l'un constitucionalista, el fabricant barceloní Eduard Reig, i l'altre, l'advocat republicà, Joaquim Escuder. Ambdós ja eren prou coneguts en l'àmbit del districte, per tal com havien estat

---

⁵² M.A. Civera, *Las elecciones legislativas en Barcelona capital (1875-1899)*, Tesi Doctoral inèdita. U.A.B., 1992.

⁵³ *La Imprenta*, 18-I-1876, edició del matí.

⁵⁴ *Diario de Barcelona*, 19-I-1876, nº 771.

diputats a corts durant el Sexenni. Tan sols disposem dels resultats globals obtinguts pels dos candidats, i la victòria se la va endur amb una còmoda majoria absoluta, el 82,45% dels vots emesos, el candidat liberal ⁵⁵. No foren menyspreables els vots aconseguits pel candidat republicà, un 17,5% dels sufragis. La veritat és que en aquests comicis no es van produir protestes ni reclamacions. Però al mateix temps a la sessió del recompte de sufragis del districte, no hi van comparèixer els secretaris comissionats de 12 pobles. Molt probablement en aquests municipis les eleccions no s'arribarien ni a celebrar. Per això, estem davant d'unes eleccions força atípiques. En la circumscripció de Barcelona, la candidatura sagastina aconseguia imposar-se sobre la governamental, igual que al districte de Manresa, mentre que en la demarcació els candidats conservadors obtenien un esclatant triomf amb la consecució de 9 de les 13 actes disputades.

Després d'haver estat proclamada la constitució de 1876 i aprovada la llei electoral de 28 de desembre de 1878 que reintroduïa el sufragi censitari, les properes eleccions generals, les de 1879, celebrades el dia 20 d'abril, van intentar d'esdevenir un primer exercici assagístic de la intromissió governamental en matèria electoral. La nova legislació va reduir el cos electoral d'uns quatre milions aproximats d'electors a uns nou-cents mil. Per a exercir el sufragi actiu es requeria la satisfacció de 200 rals de contribució industrial o 100 d'agrícola. Per molts esforços organitzatius que van fer els conservadors per imposar els seus candidats, al districte de Manresa Joan Baptista Orriols, un dels representants proposats per les corporacions econòmiques, home apadrinat pel *Diario de Barcelona*, i finalment candidat governamental, no va tenir sort perquè l'ascendent del constitucionalista i exdiputat Eduard Reig continuava planant amb molta força. Ignorem si el jurisconsult Manuel Duran i Bas, cobejat per diferents districtes simultàniament, entre els quals Manresa, hagués fet més fortuna. Finalment, aquest va optar pel districte de Berga.

Els demòcrates catalans es van presentar a les eleccions sense "*entusiasmo, sin esperanza, con verdadera repugnancia*" ⁵⁶. Aquest era també l'esperit que informava els demòcrates manresans. En un principi aquests van intentar de presentar de nou el candidat Joaquim Escuder, si bé davant les possibilitats d'èxit que tenia Eduard Reig van decidir coaligar-se amb els liberals. Tot i així, no es van

---

⁵⁵ Lligall 77, exp. N° 8 de la sèrie Documentació Electoral. Arxiu del Congrés de Diputats de Madrid.

⁵⁶ *La Publicidad*, 23-I-1879, n° 332.

resignar a presentar simultàniament en diferents districtes el pròcer Emilio Castelar qui finalment sortiria elegit diputat pel procediment dels vots d'acumulació que la nova llei electoral havia introduït com a novetat. Els conservadors no van comptar amb el suport dels catòlics, els quals van optar per practicar el retraïment a diferència de les eleccions municipals de 1877, en què aquests, seguint els consells de la premsa filocatòlica, havien recomanat “*desechar todo retraimiento y vencer los impulsos de la cómoda apatía para salvar los intereses más importantes de nuestra querida ciudad*”⁵⁷.

Naturalment, com era d'esperar, tota la maquinària administrativa es va desplegar arreu per a fer sortir guanyadors els candidats ministerials. En la província de Barcelona, es va dur a terme un canvi de governador civil que va rebre des del ministeri de la Governació l'encàrrec d'imposar els candidats addictes. En el districte de Manresa, les maniobres del governador van anar encaminades a substituir l'alcalde a corre-cuita i nomenar-ne un de nou. Aquest cop la vara de l'alcaldia va recaure en la persona de l'advocat del municipi veí, Sant Vicenç de Castellet, Salvador Marçet. Aquest lletrat, segons el rotatiu demòcrata *El Cardoner*, no tenia fixada la seva residència a Manresa, la qual cosa li impedia ocupar el seient de la màxima autoritat municipal⁵⁸. També va procedir a la destitució de l'alcalde del municipi de Castelladral. Malgrat tots aquests entrebancs, el fabricant Eduard Reig tornaria a sortir victoriós en aquests comicis.

La lluita electoral va tenir com a epicentre la defensa del proteccionisme, i la relació tumultuosa entre la política i la religió. En efecte, el manifest subscrit pels conservadors presentava a Joan Baptista Orriols com a abanderat del proteccionisme, i des de les files conservadores es projectava la figura del constitucional Eduard Reig com a lliurecanvista. Aquesta acusació va ser resposta aïradament pels liberals manresans a través de les pàgines de *El Cardoner*. Així, en l'edició del mateix dia de celebració de les eleccions, equiparava els conservadors amb els carlins que havien qüestionat seriosament la llibertat dels ciutadans amb la darrera guerra civil⁵⁹. Però sobretot en el manifest que el mateix Eduard Reig va dirigir a l'opinió pública i en el qual recordava la seva provada i coneguda vinculació

⁵⁷ *El Semanario de Manresa*, 6-IV-1879, n° 113.

⁵⁸ *El Cardoner*, 20-IV-1879.

⁵⁹ *Ibidem*.

a les corporacions econòmiques des de les quals defensava els interessos de l'economia catalana.

Amb les seves pròpies paraules assenyala: “*No he de ir á Madrid para aceptar un puesto en la mesa del presupuesto; ni puedo, ni quiero llamarme candidato del Gobierno, porque considero que para defender los altos intereses de la industria, de la Agricultura, del Comercio y del país productor en general, es preciso que teniendo la independencia necesaria para combatir sin contemplaciones, y con energía, las medidas que entienda perniciosas á la prosperidad pública, ningún compromiso con el Ministerio, me obligue á aprobar á ciegas lo que éste proponga*”. Així mateix, expressava unes sinceres conviccions religioses, si bé afegia que “*todo cuanto sea alejar la religión del terreno político y de luchas como la presente es venerarla; y contribuye a su mayor respeto y enaltecimiento*”⁶⁰. La propaganda dels constitucionalistes va anar encaminada a desorientar els catòlics tot desprestigiant el candidat conservador. En efecte, a Joan Baptista Orriols se'l qualificava de moderat, pertanyent a l'escola del *Diario de Barcelona*, d'hipòcrita cristià i de fals liberal⁶¹. De fet, a Eduard Reig, se l'havia presentat com a un candidat ja conegut al districte, cosa que li concedia un gran crèdit moral, caracteritzat per una conducta franca, lleial i desinteressada en favor de totes les classes socials, imbuït de nobles sentiments en favor dels desvalguts, i dotat amb un esperit de pau i concòrdia⁶².

Desconeixem quins foren els resultats obtinguts als districtes de la ciutat, ni tampoc no podem comptar amb percentatges de participació. Solament disposem dels resultats globals del districte. La participació fou sospitosament altíssima, situada al 89,18%. I el candidat guanyador, Eduard Reig, obtenia la victòria amb el 84,22% dels vots, aconseguits en 7 dels 8 col.legis que en aquests moments integraven el districte de Manresa. Irònicament, tan sols en un municipi, el de Sallent, d'arrelada tradició liberal i republicana, guanyava el candidat conservador (veure l'apèndix núm. 5). Tot plegat era signe ineludible del fet que es podia arribar a desafiar la voluntat del Govern sempre i quan el districte estigués ben treballat per part del candidat que gosava oposar-se als designis d'aquell. Els districtes amb

⁶⁰ *Electores del distrito de Manresa* (18-IV-1879). Lligall pamflets (A.H.C.M.).

⁶¹ *A el Semanario y sus amigos*. Suplement a *El Cardoner*, abril 1879.

⁶² *A los electores del partido constitucional del distrito de Manresa* (18 d'abril de 1879). Lligall pamflets (A.H.C.M.).

voluntat pròpia eren districtes rebels. Quan així esdevenia es procurava no malversar temps ni energies en districtes que a la bestreta ja es donaven per perduts.

Per aquest motiu, la defunció sobtada d'Eduard Reig el desembre de 1880 va comportar l'alliberament immediat del districte de Manresa, que de nou es posava a disposició dels desitjos governamentals. Així, l'elecció parcial celebrada el gener de 1881 per tal de cobrir la vacant atorgaria el triomf, àmpliament treballat, a l'advocat de l'il.lustre col.légi de Barcelona, Joan Baptista Orriols. Amb tot, al principi sembla que aquesta victòria no havia de ser tan clara i contundent. Així, van circular diferents candidatures entre les quals figurava naturalment la d'Orriols, però també la del banquer Manuel Girona, la del fabricant igualadí Bartomeu Godó, la de l'advocat manresà Pere Arderiu, la del diputat provincial Josep Mas i Martínez, entre d'altres. Des de la premsa republicana s'assegurava que el fabricant Godó s'havia posat en contacte amb persones influents en matèria electoral, "*sin reparar en el color político a que pertenecen; esto es, a sagastinos, carlistas y demócratas*"⁶³.

Al final Orriols, que arrossegava tot el pes de la maquinària administrativa a les seves espatlles, i per tant era el candidat addicte, es va haver d'enfrontar al candidat fusionista, l'advocat manresà i alhora diputat provincial, Josep Mas i Martínez. L'escèptic rotatiu republicà *La Montaña*, malgrat no apadrinar cap candidat, féu un seguiment força rigorós del desenvolupament d'aquests comicis els quals, si bé tenien un caràcter parcial, van ser extremadament renyits. Així, des de les seves planes es recelava de la forma com va ser escollit el candidat ministerial ja que la tria havia estat efectuada per una comissió formada per persones considerades alienes als interessos del districte.

La veritat és que aquesta reunió d'electors va estar presidida pel fabricant Domènec Sert, qui anys més tard esdevindria diputat pel districte. Aquest darrer, es continuava assenyalant en el mateix setmanari, només estava vinculat amb la ciutat perquè tenia un fill estudiant en el reputat i prestigiós col.légi de Sant Ignasi, la qual cosa, òbviament no el feia valedor dels interessos del districte. Per la seva banda, el candidat proposat, Joan Bta. Orriols, va intentar de convèncer els electors congregats tot persuadint-los del seu catolicisme, de les seves idees eclèctiques i de la defensa del proteccionisme econòmic. També posà l'accent en la seva intenció

---

⁶³ *La Montaña*, 19-XII-1880.

com a jurisconsult de combatre tot intent d'uniformització legal que comportés la desaparició del Codi Civil català. Un tema precisament molt candent i que feia estar molt sensibilitzada la societat civil catalana d'aquells moments.

Al mateix temps, es pretenia obtenir el vist-i-plau dels alcaldes del districte que havien anat a Manresa per celebrar una reunió sobre les presons del districte ⁶⁴. Aquest mateix rotatiu denunciava les irregularitats que s'havien comès a l'hora de depurar el cens electoral del qual s'haurien suprimit alguns electors tot i pagar la quota corresponent. Els ciutadans exclosos de la seva capacitat d'electors van protestar. Alhora el cens electoral no es va exposar al públic tal com manava la llei. El dia de celebració dels comicis va arribar. Era el 30 de gener de 1881. L'elecció prèvia d'interventors ja va augurar un resultat favorable al candidat del Govern. En fi, les piltrafes electorals van ser tan abundoses que l'articulista del setmanari republicà *La Montaña* claudicava davant tanta immoralitat i amb un sentit molt pragmàtic sentenciava que “*valdría más que el Gobierno proclamara de R.O. a los diputados; y ahorraríanse tiempo, dinero, disgustos, odios, rencores, encono de pasiones, y un sin número de venganzas que, pechos miserables, quizás abrigan en sus corazones de hierro para cuando sea la ocasión propicia*” ⁶⁵.

Amb tot, els seguidors del candidat sagastí Josep Mas i Martínez no es resignaven davant de la possibilitat d'una derrota gairebé anunciada. L'òrgan republicà se sorprenia del cinisme que utilitzava un portaveu ministerial com era el diari *El Gobierno*, el qual, en la seva edició del 22 de gener, pronosticava una lluita molt aferrissada, i curiosament advertia als amics del candidat addicte que anessin alerta de les trifulques que els agents del candidat de l'oposició podien dur a terme. Se sobtava així d'aquest comentari quan el resultat final havia de ser favorable al candidat governamental. És clar, doncs, que la lluita van ser molt freqüent a freqüent. Així, Orriols va guanyar el seu oponent per tan sols cent quanta-vuit vots (veure resultats electorals en l'apèndix núm. 5). A més, Orriols va aconseguir reunir menys interventors que Mas, 22 enfront dels 26 aconseguits per aquest darrer.

Mas i Martínez va guanyar còmodament a la ciutat de Manresa, a Fonollosa i a Monistrol de Montserrat. Contràriament, no va obtenir cap vot al municipi de Santpedor, cosa que ens fa sospitar que la tupinada en aquest col·legi va ser

---

⁶⁴ *La Montaña*, 16-I-1881.

⁶⁵ *La Montaña*, 6-II-1881

flagrant i patent. En canvi, la contundència de la victòria del candidat conservador va ser un fet en aquest poble esmentat, però també a Balsareny, Sallent i Sant Fruitós de Bages. Les forces estaven ben equilibrades, i per descomptat aquesta correlació no tenia res a veure amb el substrat sociològic de l'electorat d'aquests municipis. Recordem que estem davant d'unes eleccions oligàrquiques en les quals lluitaven prioritàriament uns notables i els seus agents electorals. Les irregularitats van estar a l'ordre del dia i les protestes van sovintejar. Al municipi de Santpedor el candidat opositor no va rebre cap vot.

No obstant tants esforços, i alguns de ben banals, el canvi de govern que recauria per fi en la persona de Sagasta, produït el 8 de febrer, comportaria l'ascens dels liberals al poder. Una de les primeres mesures que ràpidament van ser adoptades fou l'ampliació de la llibertat de reunió i d'associació. Al nivell de la representació a Corts, això es traduiria en la victòria, sense contratemps dignes d'assenyalar al districte de Manresa de Josep Martínez i Mas en els comicis legislatius del 28 d'agost de 1881. Aquest candidat s'emportaria sense problemes el 97,8% dels vots (Vegeu l'apèndix núm. 5), per tal com el candidat de l'oposició, ara el conservador Joan Baptista Orriols decidia retirar-se de la contesa. Tot i així, van ser consignades algunes protestes en l'acta d'escrutini. En concret a la secció segona de Sallent i a Santpedor es denunciava la constitució irregular i il.legal de les meses electorals respectives, i els electors que ho feien, addictes a la candidatura d'Orriols, optaven pel retraïment ⁶⁶. Aquestes protestes derivaven justament de la designació d'interventors que va ser descaradament favorable al candidat governamental. El fet és que els amics polítics d'Orriols van publicar un manifest al setmanari tradicionalista *El Semanario de Manresa* en el qual feien constar fil per randa les irregularitats que, al seu parer, s'havien produït significativament als col.legis electorals de la secció primera de la ciutat de Manresa, i als municipis de Santpedor i Balsareny ⁶⁷.

En la circumscripció de Barcelona, els conservadors es van aconformar amb els dos llocs de la minoria, si bé només en van obtenir un de diputat. Els demòcrates de Castelar van comptar, com a una mesura d'apropament, amb el recolzament del

---

⁶⁶ Protestes contingudes en l'acta d'escrutini general. Arxiu del Congrés de Diputats, Sèrie Documentació Electoral, Exp. 1, Lligall 93.

⁶⁷ Carta enviada pels amics polítics de Joan Baptista Orriols que es va publicar a *El Semanario de Manresa*, 28-VIII-1881.

Govern sagastí, i van presentar una candidatura unificada. Els candidats liberal-fusionistes, com era d'esperar, van ser els triomfadors dels comicis en la circumscripció, i en 12 dels 13 districtes de la demarcació barcelonina. Amb tot, les actes dels districtes de Castellterçol i de Sant Feliu de Llobregat van ser declarades greus ⁶⁸.

El torn tornaria a complir-se a la perfecció amb els nous comicis generals convocats pel govern conservador d'Antonio Cánovas del Castillo per al 27 d'abril de 1884. En aquests moments, el partit liberal conservador havia absorbit els catòlics de la *Unión Católica* d'Alejandro Pidal, i el partit liberal-fusionista havia patit l'escissió de la *Izquierda Dinástica* liderada pels general López Domínguez, entre d'altres. Aquests moviments van desembocar en una moderació substancial dels dos partits del torn, l'un, el conservador, adoptant estratègies més reaccionàries, i l'altre, de tipus més reformista. Per la seva banda, els republicans federals, seguidors de Pi i Margall, continuaven sense èxit intentant dur a terme una coalició amb els altres sectors republicans.

La maquinària electoral conservadora va abocar, de nou, tot el seu pes per tal d'aconseguir els seus propòsits. En efecte, en la circumscripció de Barcelona, aconseguiren les majories, i es van reservar els llocs de la minoria per als candidats fusionistes. En la demarcació provincial, 10 de les 13 actes van anar a parar a les seves mans. En l'àmbit espanyol, els candidats conservadors van obtenir el 81,12% del total de les actes, és a dir, 318 de 392. Al districte de Manresa, el candidat ministerial, l'hisendat Ramon de Rocafort i Casamitjana, es va fer amb l'acta gràcies a una implacable victòria obtinguda amb el 91,16% dels sufragis (Vegeu l'apèndix núm. 5). Els fusionistes no van ni gosar presentar una candidatura autòctona, i es van aconformar amb la designació feta des de la seu central del partit, quan va decidir la presentació del mateix Sagasta, al costat d'altres noms totalment desconeguts en la política local, ni tan sols catalana. En alguns municipis del districte, com Santpedor i Balsareny, els candidats fusionistes no van aconseguir cap vot ⁶⁹. La tupinada, gràcies a la pressió oficial exercida, havia estat tot un èxit.

Cert és que l'anterior diputat a Corts, el liberal Josep Mas i Martínez va maldar per fer prosperar de nou la seva candidatura. Però l'intent no va reeixir. Fins i

---

⁶⁸ Sèrie "Documentación electoral", Lligall 89, Exp. N° 8, Arxiu del Congrés de Diputats.

tot el setmanari republicà *La Montaña* va abandonar tota vel·leïtat d'apadrinar la seva candidatura. No se li perdonava la permissivitat que havia demostrat durant el seu mandat envers els conservadors i els carlins que van monopolitzar el govern local sense gaire resistència, i això malgrat el domini liberal de la política governamental. El mateix setmanari especificava que “*indiferentes a la contienda electoral, no nos movemos por nadie, pero si debemos decir que entre el Sr. Rocafort conservador y enemigo declarado de los carlistas, y el Sr. Mas sagastino, aliado natural de los carlistas ...*”, venien a preferir el primer i no pas el segon ⁷⁰. En realitat, el governador civil de la província ja s'havia apressat a canviar interinament l'ajuntament el 24 de febrer, i els nomenaments per a alcalde i regidors van recaure en persones que tenien una llarga experiència en la gestió local, però sobretot eren fermes partidàries del projecte restauracionista.

El 4 d'abril de 1886 es van celebrar unes noves eleccions generals, ara sota l'ègida del govern liberal de Sagasta. En l'àmbit de la correlació de forces polítiques, es produeix una recomposició. Així, té lloc l'escissió romerista que es va coaligar amb l'únic grup que romania de la *Izquierda Dinástica*, encapçalat pel general López Domínguez. Els diferents grups liberals, per la seva banda, s'havien anat fusionant progressivament, inclosa la dissidència anterior. Els republicans van decidir sortir del retraïment i van optar per presentar-se unides les branques progressista i federal. Els castel·larins van preferir lluitar pel seu compte. Per primera vegada, en la circumscripció de Barcelona es va presentar un grup catalanista que estava recolzat per un sector important de la societat civil barcelonina. En aquesta darrera, els comicis es van caracteritzar per una apatia generalitzada i per la realització d'irregularitats com el vot d'electors difunts o la falsificació de noms ⁷¹.

Al districte de Manresa, es va poder arribar a consensuar un candidat ministerial. Era el magistrat del Jutjat de Primera Instrucció i Instància de la ciutat, Francisco Toda y Tortosa. Aquest es va endur el 85,82% del total de sufragis emesos. Per bé que n'hi havia que encara es feien il·lusions que la lluita seria lliure, i que no estaria sotmesa a les acostumades pressions oficials. Així ho testimoniava el setmanari *El Comercial e Industrial Manresano*, el qual assenyalava en l'edició del

⁶⁹ Vegeu-ne els resultats electorals en l'apèndix núm. 5 i al *Boletín Oficial de la Provincia de Barcelona*, nº 111, 7 de maig de 1884.

⁷⁰ *La Montaña*, 6-IV-1884.

⁷¹ M. Ángeles Civera, *Las elecciones legislativas en Barcelona capital (1875-1899)*, op. cit.

21 de març que “*la revolución electoral avanza. En esta ciudad se ha notado estos días un movimiento político desusado. Reuniones en las Casas Consistoriales, en los comité y en algunas casas particulares. Dícese que las próximas elecciones para diputado a Cortes serán empeñadas (...)*”⁷².

Res més lluny de la veritat. Com aquest mateix setmanari esmentava en l'edició del 4 d'abril, la majoria de les meses electorals van ser intervingudes pels addictes al Govern, si bé també algunes quedarien sota el poder dels possibilistes, dels quals afirmava, “*que también pueden contarse entre los adictos*”⁷³. En realitat, aquests van decidir retirar a darrera hora el seu candidat, el periodista Eusebi Corominas, i donar tot el seu suport al candidat oficial. Als municipis de Sant Fruitós de Bages, Monistrol de Montserrat i Fonollosa, el candidat oficial va percebre la totalitat dels vots enmig de la més absoluta desmobilització (vegeu l'apèndix núm. 5). Els conservadors van triar un candidat desconegut al districte, Baltasar Pons i Pla, i la coalició republicana va decidir, davant la imposició d'un candidat governamental, optar pel veterà Francesc Pi i Margall que es presentava en tots els districtes de la demarcació pel mecanisme d'acumulació de vots, i qui finalment aconseguiria l'escó. En la resta de districtes de la demarcació provincial, els liberals fusionistes es van endur 9 de les 13 actes, i en l'àmbit estatal, aquests van monopolitzar el 70,9% dels seients del Congrés de Diputats.

Les eleccions de 1886 serien les darreres que van ser convocades amb sufragi censitari a nivell estatal. Recordem que la Llei electoral de 1890 tornaria a restaurar el sufragi universal masculí. No obstant això, al districte de Manresa encara hi hauria tres competicions més, els comicis parcials que van tenir lloc el 8 de maig de 1887, els que es van realitzar el 28 d'abril de 1889, i finalment, els d'agost d'aquest mateix any, respectivament. En la primera ocasió, la competitivitat fou més freqüent a freqüent, entre el candidat fusionista, el jutge Francisco Toda y Tortosa, i el pròcer possibilista i director del diari barceloní *La Publicidad*, Eusebi Corominas i Cornell. Aquesta vegada els possibilistes confiaven a tenir alguna oportunitat per a copar l'acta d'aquest districte.

Com a conseqüència de les eleccions d'abril de 1886, l'acta de Manresa havia estat objecte de discussió en la Comissió d'Actes del Congrés de Diputats per

⁷² *El Comercial e Industrial Manresano*, 21-III-1886.

⁷³ *Ibidem*, 4-IV-1886.

un problema d'incompatibilitat i perquè Francisco Toda, el guanyador dels comicis, va presentar l'acta fora de termini. Això darrer va generar un debat en el qual va intercedir el diputat conservador Javier Álvarez Mariño, qui en la sessió plenària del Congrés de Diputats corresponent al 18 de febrer de 1887 assenyala que “*el diputado electo por este distrito (es referia, és clar, al de Manresa) es conocidamente incompatible, y para evitar, sin duda, el tener que optar entre el cargo de Diputado o el destino que desempeña, que es, como he dicho, incompatible, ha retrasado la presentación de su acta (...)*”, per la qual cosa suplicava a la Comissió d'Actes que es declarés aquest districte vacant ⁷⁴. Aquesta comissió va considerar que, malgrat la formulació d'una protesta en l'acte de nomenament d'interventors, això no afectava la validesa i el resultat d'aquesta elecció. Per aquest motiu, proposava admetre com a diputat Francisco Toda, qui seria proclamat com a tal en la sessió del 26 de febrer de 1887 ⁷⁵.

Tot i així, l'abril d'aquest mateix any Francisco Toda va ser designat fiscal de l'Audiència de Madrid, cosa que el va portar a renunciar a l'escó de Manresa. Així, es va convocar una elecció parcial per al dia 8 de maig. Curiosament Toda va tornar a presentar la seva candidatura, cosa inaudita, perquè justament se celebraven noves eleccions per culpa seva. El cas és que finalment ambdós càrrecs no van ser incompatibles. Aquí els republicans possibilistes van veure l'ocasió idònia per a desprestigiar Toda i provar sort sota l'aurèola del llarg govern sagastí. Com esmentàvem més amunt, les forces d'ambdós candidats es van veure molt equiparades. Fins i tot, els possibilistes es van adreçar a l'opinió pública mitjançant un manifest electoral en el qual deien que “*Francisco Toda no abandonará su honrada carrera de toda su vida, para defender pasajeraamente intereses que no son los suyos. No vive con vosotros; no vive siquiera en Cataluña; no podéis acercaros a él y hablarle cada día y en cualquier momento*” ⁷⁶. I en un altre moment, en referència a la presa de possessió de l'acta tardana que havia efectuat Toda, aquest no havia pogut protestar per la signatura del Tractat de comerç amb Anglaterra, cosa que perjudicava molt els interessos industrials de Catalunya.

⁷⁴ *Diario de las sesiones de Cortes. Congreso de los Diputados. Legislatura de 1887. 17-I-1887 _ 3-XI-1887*, Madrid, Imp. y Fundación de los Hijos de J.A. García, 1887. Sessió del 18 de febrer de 1887.

⁷⁵ *Ibidem*. Sessions del 25 i 26 de febrer de 1887.

⁷⁶ *Electores del distrito de Manresa*, Manresa, Imp. Progreso, 1887.

Com ja començava a ser habitual, els altres sectors republicans sí que eren partidaris del candidat Toda, almenys no s'hi oposaven. Com es feia explícit al setmanari *La Montaña*, “este distrito está altamente agradecido por los beneficios que dicho señor (Toda y Tortosa) ha conseguido durante el tiempo que ha ejercido el cargo con que le honró”⁷⁷. En canvi, els conservadors liderats al capdavant per l'hisendat Ramon de Rocafort i Casamitjana, qui en aquells moments ja vivia a Barcelona, juntament amb el cap dels conservadors manresans, l'advocat Pere Arderiu i Brugués, el vinater Valentí Clapers i Grané, home de confiança de Rocafort, Josep Vidal i Sanahuja i Joaquim Soler i Arola, tots ells representants de la plana major del conservadorisme del districte de Manresa, van preferir atorgar el seu recolzament al candidat possibilista, un cop van decidir no concórrer a la contesa, malgrat haver presentat candidatura.

Com afirmava amb encert l'òrgan del Centre de la Unió Comercial i Industrial de Manresa, les tornes s'havien invertit, i en aquesta ocasió els amics d'avui eren els enemics d'ahir, tot referint-se a l'aliança contranatural que estaven practicant els possibilistes amb els conservadors⁷⁸. Tot i no confessar una filiació política concreta, aquest setmanari donava suport indirectament al candidat liberal. No per casualitat, el seu director, Àngel Giribet i Colomer, era un destacat monàrquic liberal. Si bé també era extranya l'aliança que practicaven els carlins que oferien el seu suport a Francisco Toda, gràcies als quals va poder prosperar la seva candidatura, quan aquells van saber, en mots d'aquest darrer, “que llevaban mal mi elección los liberales por faltarme y serme desleal quien más obligado estaba a apoyarme”⁷⁹.

En aquesta renyida elecció parcial, es van proclamar diversos interventors que havien de vetllar pels interessos i els drets del candidat possibilista Eusebi Corominas. Aquests eren els conservadors esmentats més amunt, juntament amb Josep Oliveras i Abadal, treballador de l'hisendat Ramon de Rocafort. Pel cantó republicà possibilista, el comerciant Francesc Llatjós i Perramon, el pastisser Mariano Casas i Carreras i l'advocat Joaquim Escuder, exdiputat. A més a més, l'advocat liberal Josep Martínez i Mas, que no estava d'acord amb la candidatura de Francisco Toda, perquè els liberals fusionistes estaven dividits en dues tendències, la d'aquest i la de l'alcalde Josep Fàbregas i Solà. Tots ells van intervenir en aquests

⁷⁷ *La Montaña*, 10-IV-1887.

⁷⁸ *El Comercial e Industrial Manresano*, 22-V-1887.

comicis, prèviament autoritzats per Corominas perquè els havia concedit poders legals seguint el que prescrivia la llei, per tal de “*presentarse en el acto de la elección, formular las protestas que tengan por conocimiento de los actos que ocurran, formar contra mesas, pedir y reclamar certificaciones de las actas de elección, dirigir los requerimientos que sean menester y en general hacer y practicar cuantos actos y diligencias referentes al objeto indicado usando del derecho que la ley concede á los candidatos*”⁸⁰.

Els possibilistes manresans a més a més van poder comptar amb el suport d'un grup minoritari de carlins, així com els conservadors van ser capaços d'obtenir actes en blanc per a posar-les a la seva disposició. Malgrat tota aquesta parafernàlia, la candidatura oficial va prosperar i Francisco Toda, amb el 67,41% dels sufragis, va tornar a ser proclamat diputat pel districte sense cap protesta ni reclamació (Vegeu l'apèndix núm. 5). La distribució territorial dels vots va ser, tanmateix, desigual pel que fa a la capital, on va guanyar el candidat possibilista, mentre que a la resta de seccions ho va fer el candidat ministerial. No en va els partidaris d'Emilio Castelar, encapçalats pel comerciant graner Francesc Llatjós, tenien majoria en l'ajuntament, i això d'alguna manera devia pesar. Tot i que l'alcaldia la detentava l'advocat Josep Fàbregas i Solà, de qui el diari *La Publicidad* va dir que “*salió tan fácilmente diputado el Sr. Toda, que el Sr. Alcalde (Josep Fàbregas) se hinchó de vanidad, coronándose de la noche a la mañana gran cacique del distrito*”⁸¹. Ja amb ocasió de les eleccions municipals de 1885, l'opinió pública manresana s'havia fet ressò de la manipulació de què havien estat objecte les llistes electorals, tot i ser presents membres del partit possibilista en la junta del cens electoral⁸².

Els republicans possibilistes estaven convençuts que ells havien perdut les eleccions perquè el secretari del municipi de Santpedor s'havia venut l'acta de l'escrutini. Per bé que especialment els legitimava el fet d'haver quasi triplicat els vots en la ciutat de Manresa en relació amb el candidat ministerial. Francesc Llatjós,

⁷⁹ Carta de Francisco Toda a Francesc Llatjós, de l'11 de gener de 1910 (Arxiu Jaume Pons i Agulló).

⁸⁰ Acta notarial de l'atorgament de poders realitzat el 7 de maig de 1887 per Eusebi Corominas i Cornell davant del notari Bonaventura Roqueta i Riera, de l'Audiència de Barcelona amb residència a Manresa (Arxiu de Leonci Soler i March, Carpeta Francisco Toda).

⁸¹ *La Publicidad*, 7-VI-1887.

⁸² Vegeu la polèmica que van sostenir a l'entorn de la confecció del cens electoral *El Eco Posibilista*, òrgan dels seguidors d'Emilio Castelar, i *El Comercial e Industrial Manresano*, de tendència liberal el març de 1886.

cap del comitè republicà possibilista del districte, i membre del comitè provincial, estava enfurismat amb el resultat d'aquests comicis parcials. Així li ho demostrà al mestre, escrivent i arxiver Domingo Malagarriga quan intentà aprofitar l'amistat que aquest tenia amb el nou diputat, Francisco Toda, per tal de recuperar l'ascendent perdut sobre el magistrat madrileny. Però sobretot amb la finalitat de revalidar el seu lideratge sobre els possibilistes davant la direcció barcelonina. En una carta datada el 25 de maig de 1887, Llatjós s'esforçava per donar a entendre “*que a espaldas de dicho Sr. (Toda) se ha constituydo en esta (Manresa) cierta camarilla, que en su nombre, explotan descaradamente á cuantos necesitan de su influencia, hasta el extremo que alguno de estos en algún asunto han descendido al terreno de exigir cierta cantidad por una insignificante carta de recomendación*”⁸³. Al mateix temps, Llatjós, sense embuts, demanava que ell intercedís per aconseguir de Toda el nomenament de diferents càrrecs públics per a destacades persones possibilistes.

En efecte, sembla que el liberal Malagarriga va ser víctima d'un anònim que insultava la seva persona i condició, tal com aquest ho havia fet saber a un amic seu de Barcelona. A través de la resposta que aquest va donar a les seves preocupacions, podem saber que Malagarriga era una persona de caràcter franc i espontani, de temperament nerviós, i que gràcies als seus veritables amics i a la seva feina, gaudia d'una posició relativament desfogada, sense necessitat de dependre de ningú⁸⁴. Amb tot, Toda el va tranquil·litzar quan afirmava amb severitat que, en referència als possibilistes de Manresa, “*ellos verán cómo me corresponden y demostrarán si son políticos agradecidos o negociantes en política*”⁸⁵. En un mot, venia a dir que no temia Llatjós, que l'important era el respecte i consideració d'Emilio Castelar i de la plana major del possibilisme, i que s'havia format un bon concepte d'Eusebi Corominas, el seu contrincant.

De fet, el principal problema dels possibilistes era la seva dependència respecte dels conservadors. Llatjós n'era presoner. El mateix Domènec Malagarriga era conscient de l'error que van cometre tots els liberals de Manresa el dia que van pactar amb el conservador gamacista Ramon de Rocafort. En una carta adreçada a

⁸³ Carta de Francesc Llatjós a Domingo Malagarriga, datada el 25 de maig de 1887 (Arxiu de Leonci Soler i March, Carpeta de Francisco Toda).

⁸⁴ Carta de Germán a Domingo Malagarriga, 22-V-1887 (Arxiu de Leonci Soler i March, Carpeta de Francisco Toda).

⁸⁵ Carta de Francisco Toda a Domingo Malagarriga, s/d (probablement de 1888) (Arxiu de Leonci Soler i March, Carpeta de Francisco Toda).

Francisco Toda el 19 de juny de 1887, aquest assenyalava que no podia negar *que éste* (Rocafort) “*en aquella época con su influencia arrojó del Consistorio á los eternos y más encarnizados enemigos de los liberales, pero se lo pagamos noble y caballerosamente; pero lo hemos pagado caro, carísimo; porque él se propuso que este Distrito fuese un feudo suyo á perpetuidad, y los que á eso no hemos querido avenirnos, porque á ello no debíamos avenirnos, sufrimos las consecuencias*”⁸⁶. Aquest va ser el parer majoritari dels liberals manresans. Però no pas dels possibilistes liderats per Llatjós. El preu que encara havia de pagar era la seva supeditació als conservadors. I això naturalment els liberals no li podien perdonar. D'aquí que Llatjós fos considerat per part del sector liberal com a una persona molt atrevida, plena de despit i d'ambició, i amb actuacions que ratllaven la bogeria.

Les últimes eleccions d'aquesta etapa també van tenir un caràcter parcial. A finals de 1888, Toda no va poder suportar més el fet de compaginar la representació a Corts del districte de Manresa i el càrrec de fiscal de l'Audiència de Madrid. Per la qual cosa, va renunciar a aquest escó, i el Govern va haver de convocar de nou eleccions al districte de Manresa a fi de cobrir-ne la vacant. Aquestes van tenir lloc el 28 d'abril de 1889. En la secció de Manresa, la participació va ser irrisòria (11,05%), i el candidat guanyador va ser el jove advocat i acèrrim seguidor del general José López Domínguez, Maurici Vidal i Quer, en representació del partit de la *Izquierda Dinástica*⁸⁷. Tal com observava l'òrgan dels integristes manresans *La Verdad*, “*en la ciudad de Manresa salió derrotado el candidato del gobierno, pero ya vendrán las actas de los pueblos del distrito y ... veremos mañana el desenlace*”⁸⁸. I no s'equivocava. La participació en molts casos es va apropar a la totalitat del cens, cosa absolutament suspecte de manipulació (Vegeu-ne el resultats a l'apèndix corresponent). No obstant això, no va sortir victoriós el candidat ministerial, el liberal Pere Cort i Gisbert, sinó el també fusionista i *alter ego* de l'alcalde barceloní, Rius i Tauler. Es tractava del fabricant de paper i important propietari de finques urbanes

⁸⁶ Carta de Domingo Malagarriga a Francisco Toda, 19-VI-1887 (Arxiu de Leonci Soler i March. Carpeta de Francisco Toda).

⁸⁷ José López Domínguez (Marbella, 1829-Madrid, 1911). Observador del govern espanyol en la guerra de Crimea i en la campanya d'Itàlia. Va ser diputat a Corts per la *Unión Liberal* i durant el Sexenni es va significar en la revolta cantonal de Cartagena. Ministre de la guerra els anys 1883, 1892 i 1906. Durant la Restauració, va ser diputat pel partit constitucional, i posteriorment membre de la *Izquierda Dinástica*, partit dirigit pel seu oncle Francisco Serrano Bedoya. Més tard, va dirigir el partit reformista juntament amb Francisco Romero Robledo, i a principi de segle, el partit demòcrata de José Canalejas.

⁸⁸ *La Verdad*, 27-IV-1889.

de Barcelona, Josep Gassó i Martí, qui tenia al seu favor el fet de ser el vice-president de la comissió permanent de la Diputació provincial de Barcelona. Naturalment, el Govern no podia consentir aquest aïrat acte de rebel·lia, i per aquesta raó l'elecció va ser contundentment protestada i posteriorment anul·lada.

En efecte, aquestes eleccions van estar plenes de protestes públiques, especialment les que procedien del sector liberal liderat per l'alcalde Joaquim Solà i Solernou, advocat i cosí del catalanista Leonci Soler i March. En qualitat de president de la Comissió Inspectora del Cens, va protestar de la proclamació feta a favor de Josep Gassó. En primer lloc, no va acceptar les actes dels pobles de Monistrol de Montserrat, Sant Fruitós de Bages, Balsareny, Sallent i Fonollosa, perquè s'havien presentat fora de termini. En totes elles, el candidat Josep Gassó rebia gairebé la totalitat dels vots. Per la seva banda, Josep Gassó no entenia el perquè les actes dels municipis favorables a la candidatura de Pere Cort, sí que havien estat admeses. A més a més, l'alcalde Joaquim Solà també al·legava la presumpta incompatibilitat de càrrecs que ostentaria Josep Gassó si era proclamat diputat. Aquest va rebatre aquesta incompatibilitat en assenyalar que el nomenament de vocal de la comissió provincial ja no corresponia al Govern. Aquestes protestes van ser instruïdes pel Jutjat de Manresa, qui havia d'entendre davant d'un conflicte originat per l'existència d'una doble presentació de candidatures.

També l'acta de Manresa estava plena de protestes menors, si bé igualment importants. Així, en la secció de Sant Fruitós de Bages, tal com resa una escriptura notarial del 28 d'abril, es va endarrerir el relloige del col·legi electoral; es van admetre uns electors en detriment d'altres; es va negar la presència del notari dins del col·legi electoral; i es van fer votar persones difuntes ⁸⁹. Al municipi de Balsareny, solament va votar una persona, i uns electors declararen no haver votat en aquesta secció. A Fonollosa, el col·legi electoral es va tancar abans d'hora. Tot plegat va conduir a la nul·litat de l'acta, i a convocar altra vegada uns nous comicis. Foren els del 25 d'agost de 1889. En aquesta ocasió, no hi hagueren protestes ni reclamacions. Era el candidat del Govern i, com a tal, va reunir la totalitat dels vots escrutats al districte. Tota una gran proesa, per cert.

---

⁸⁹ Totes les protestes al Congrés de Diputats, Sèrie "Documentació Electoral", Lligall 99, Exp. 8.

4.3.2. La representació al govern local ⁹⁰

La legislació que regulava l'elecció dels dirigents del govern local es modificà en el decurs de l'etapa analitzada. Els primers comicis municipals es van celebrar amb la regulació de les lleis municipals de 1877 i 1878. A partir de 1877, el consistori seria renovat per meitats cada dos anys. Entre 1877 i 1887, els electors escollien directament els membres de les meses que presidien els col·legis electorals, cosa que no succeïa en els restants tipus d'eleccions. En aquests moments, les eleccions duraven 4 dies: durant el primer dia s'elegia el president i dos dels quatre secretaris escrutadors de la mesa electoral i les votacions es realitzaven en els tres dies restants. Els col·legis obrien a les 8 del matí i tancaven a les 4 de la tarda; l'últim dia s'efectuava l'escrutini final i es designava el secretari escrutador que havia de representar el col·legi en la sessió de l'escrutini general que se celebrava a l'ajuntament. A partir de les eleccions municipals de 1889, l'alcalde i els tinentes d'alcalde passarien a presidir els col·legis electorals, mentre que els interventors serien designats a través del sistema de plecs signats en què els electors proposaven els interventors i els elegien. Després de 1890, els interventors serien designats pels candidats proclamats, com succeïa en les eleccions legislatives

L'evolució que experimenta el cens electoral la tenim especificada en la taula que segueix:

Taula núm. 8 : Evolució del cens electoral de Manresa entre 1877 i 1899

Any	1877	1883	1889	1891	1893	1895	1897	1899
Població	18.537	20.611*	22.685	21.384	21.497 *	21.663 *	25.121	23.416
Cens electoral	1342	1344 *	1346	4855	4300	4329	4290	4207
% Cens/Població	7,24	6,52	5,93	22,7	20	19,9	17,07	17,9

Font: Elaboració pròpia a partir dels padrons d'habitants, censos i expedients electorals. Les xifres amb asterisc són estimades.

⁹⁰ Per al desenvolupament d'aquest apartat hem partit del nostre llibre, conjuntament amb Lluís Ferran Toledano, *Història gràfica de la Restauració. Manresa (1875-1931)*, Vol.: II, *Societat, Treball i Política*, op. cit.

Com es pot deduir d'aquestes xifres, el percentatge de ciutadans que tenien dret a vot era molt reduït, sobretot en l'etapa del sufragi censitari en la qual solament podien votar aquells que pagaven unes determinades quotes de contribució territorial, de subsidi industrial o bé per motius de capacitat intel·lectual. L'evolució dels percentatges de població amb dret a vot segueix una tendència concordant amb la mitjana espanyola, tota vegada que cal tenir present que la fiabilitat dels censos de població del segle passat no és la desitjable. En aquest sentit, Josep Oliveras ha fet notar les grans dificultats que va comportar la confecció del cens de població de 1887 i com la manipulació de les xifres servia a fins electorals o per a l'ocultació fiscal ⁹¹. Amb tot, entre 1883 i 1889, la població de la ciutat s'havia incrementat amb més de 2.000 habitants i això no es veu reflectit en el percentatge consegüent de ciutadans amb dret a vot. L'altra qüestió que mereix un comentari és el descens progressiu que pateix aquest percentatge un cop es va reestablir el sufragi universal masculí a partir de 1891, la qual cosa segurament és indicativa de l'escassa cura que l'administració manifestava a l'hora d'actualitzar el cens electoral en relació amb els canvis demogràfics.

La renovació bianual dels consistoris manresans com a conseqüència de la celebració d'eleccions municipals va seguir força escrupulosament els canvis inherents al torn dinàstic, encara que no pas amb exactitud, com comprovarem a continuació. El primer ajuntament del període procedia de les eleccions municipals del 7, 8 i 9 de febrer de 1877, en les quals la corporació municipal es renovava en la seva totalitat. Per tant, eren 21 els llocs a cobrir i tots ells van ser ocupats per regidors dinàstics, llevat de dos carlins. En realitat, es tractava de moderats històrics i de constitucionals. Perquè els demòcrates, com ho feren constar en un manifest adreçat a l'opinió pública, van decidir secundar el retraïment. En aquesta proclama, el comitè democràtic electoral de Manresa advertia als seus electors que estiguessin "*todos prevenidos para cualquier artimaña o amago*" ⁹². Malgrat la importància que revestien aquests comicis, la nota predominant va ser el silenci i l'apatia. Així ho confirmava el setmanari demòcrata *El Cardoner* quan exhortava als partits a

⁹¹ Josep Oliveras, *La consolidació de la ciutat industrial*, Manresa: Caixa de Manresa, 1986, pp. 29 i 30.

⁹² *Comisión democrática electoral de Manresa*. Manresa, 4 de febrero de 1877 (Arxiu Històric de la Ciutat de Manresa. Lligall pamflets, s/n).

despertar-se i a fer valer els drets que la llei els concedia ⁹³. També el nouvat *Semanario de Manresa*, d'inspiració catòlica, el qual assenyalava que aquestes eleccions havien estat “un verdadero cuento de hadas, son la idealidad de un poeta, son un espectáculo de un mundo distinto del que se agita nuestra vida realmente social” ⁹⁴.

Al principi havien de concórrer una candidatura formada per moderats històrics i una altra de caràcter heterogeni, integrada per constitucionalistes, moderats dissidents, alguns demòcrates i els dos pagesos de rigor, obeint a l'antic costum que es venia seguint des de temps immemorial, i que, val a dir-ho, normalment servia com a vàlvula d'escapament per als carlins. Al darrer moment, segurament es consensuaria una candidatura dita administrativa, que no hem tingut la sort de localitzar, considerada pels demòcrates, com a “un poutpurri entre incoloros y políticones muy conocidos de la vecindad y mucho más como celosos administradores” ⁹⁵. En canvi, per als catòlics si no hagués estat per aquesta candidatura administrativa, que havia aportat, al parer seu, una nota de color després de la tònica d'escepticisme que havia imperat durant els primers dies d'elecció, ja que les urnes van quedar pràcticament buides, “las elecciones municipales de Manresa no habrían casi, casi, elevado su columna en el termómetro electoral, más arriba de la línea del hielo” ⁹⁶. Com hem assenyalat abans, els demòcrates van optar pel retraïment, si bé això no els va concedir la seguretat absoluta, perquè circulaven fulls electorals signats per acòlits d'aquest partit, realitzats, segons sembla, pels seus adversaris polítics.

Va ser la candidatura administrativa la que va guanyar les eleccions, i al mateix temps era l'única que competia en la palestra electoral. La majoria de regidors escollits eren conservadors, i també en bona part ja s'havien estrenat com a polítics durant el Sexenni. En dos casos, a més a més, procedien del règim isabelí. Aquesta victòria no va estar exempta, però, de protestes, les quals van comportar la celebració d'unes eleccions parcials, convocades per la comissió provincial per als dies 12, 13, 14 i 15 de març. En efecte, el procurador dels tribunals, Antoni Puigferrer, va presentar una reclamació a la Junta d'Escrutini General en la qual

⁹³ *El Cardoner*, 21-I-1877.

⁹⁴ *El Semanario de Manresa*, 18-II-1877.

⁹⁵ *El Cardoner*, 11-II-1877.

⁹⁶ *El Semanario de Manresa*, 18-II-1877, *op. cit.*

demanava la nul·litat de les votacions realitzades en el segon col·legi del districte quart, el de Sant Ignasi. Puigferrer al·legava davant de la comissió provincial que apareixien noms en les llistes de votants que no estaven inclosos en el cens electoral, que dos electors confessaven no haver votat en aquesta secció, i que s'havien recollit vots procedents d'electors difunts. Alhora, contemplava no solament vots de difunts, sinó també vots d'electors duplicats ⁹⁷. Al final, l'abril de 1877 es van celebrar unes eleccions parcials per a cobrir quatre llocs vacants, els quals van ser destinats als conservadors Esteve Burés i Arderiu, Joan Vila, Joaquim Babra i Joan Riera ⁹⁸.

Des de la perspectiva dels catòlics, s'iniciava una època molt fructífera, caracteritzada per una contraofensiva periodística, que no es va produir fins a aquestes eleccions municipals, al cap d'un any de vigència del setmanari d'inspiració demòcrata *El Cardoner*. Aquests sectors, van veure l'ocasió idònia per a tornar a combatre en la palestra electoral. Així, es va aconseguir que aquest consistori, que es renovava en la seva totalitat, fos de predomini conservador, tal com pertocava en un període de govern canovista. No solament es recuperava el protagonisme de la religió en l'espai públic i en la quotidianitat domèstica, sinó que es va promoure conscientment el clericalisme en política. Certament, els primers consistoris van ser el resultat d'una aliança manifesta entre els conservadors, seguidors de Cánovas del Castillo, i els catòlics i carlins. Encara que aquesta avinentesa sembli anòmala, quan això succeïa tres anys després de la segona entrada dels carlins a la ciutat de Manresa. Les eleccions de maig de 1879, en les quals s'elegien 11 regidors, atorgaren les majories consistorials als conservadors i carlins que es presentaven coaligats i es reservaren les minories als liberals. En els comicis de maig de 1881, celebrats sota l'ègida d'un govern liberal, curiosament els 11 llocs vacants es van cobrir amb una correlació de forces semblant a les eleccions anteriors.

En efecte, s'havia format un bloc dretà format per conservadors dinàstics, carlins i catòlics que monopolitzaren la corporació municipal fins a les eleccions de

---

⁹⁷ "Expediente instruído con motivo de la protesta pidiendo la nulidad de la elección del distrito cuarto colegio segundo; que se declare improcedente la renuncia hecha por un Concejal que salió elegido por dos colegios impidiendo el sorteo que procedía por haber empate entre los electos; y finalmente por no haberse admitido a Mariano Batlles, la renuncia que hace del cargo de concejal" (Arxiu de la Diputació de Barcelona, Lligall 926).

⁹⁸ *El Cardoner*, 8-IV-1877.

maig de 1885, en les quals la composició política de l'ajuntament manresà es va invertir. Així, malgrat haver-hi el partit conservador en el govern de l'Estat, a la ciutat de Manresa eren els liberals i els republicans possibilistes els que ostentaven les majories i, dels 12 regidors escollits, solament dos eren de filiació conservadora.

Després d'un decenni d'haver-se encetat la Restauració, la majoria de regidors havien revestit algun tipus de protagonisme polític durant el període anterior. Les eleccions de maig de 1885 van comportar per primera vegada en aquesta etapa històrica l'accés d'un regidor republicà federal. Es tractava del fustre Isidre Oliva i Orriols, elegit pel districte tercer. En les de maig de 1887 foren dos els regidors republicans federals escollits: l'industrial blanquer Domènec Horta i Sardà i el comerciant Simó Rafat i Calsina, ambdós en representació també del districte tercer. Aquesta tendència es va confirmar amb l'elecció, l'any 1889, d'un nou regidor federal (el comerciant Vicenç Pascual i Ortiz) i d'altres republicans possibilistes, com estava ocorreguent des de 1885, com a fruit de l'aliança establerta entre els liberals fusionistes i els republicans possibilistes.

Analitzem detingudament aquest escenari polític local després d'haver-ne fet una senzilla introducció. Les eleccions municipals realitzades entre l'11 i el 13 de maig de 1879 van concedir la victòria pactada als conservadors, els carlins i a un liberal espigolat, a qui es va reservar l'únic lloc de la minoria. Era el resultat d'una única candidatura que no havia estat discutida per cap altre sector polític. Probablement, amb l'emissió d'una proclama electoral allò que es volia aconseguir era despertar l'opinió pública que tenia dret al vot. Es tornava a emprar el vel de l'apoliticisme perquè es feia explícit que la seva candidatura no responia a cap aspiració política. Tota vegada que la junta que propugnava aquesta candidatura prometia vetllar per la puresa del sufragi. Així aconsellaven als electors dient-los que *“si alguien, escediéndose, se permite tomaros la papeleta con que váis a votar, sea por curiosidad, sea para sustituirla por otra, suplantando así vuestra voluntad, toméis acta del hecho, recordad las personas que lo presencien para aducirlas como testigos y poder exigir la responsabilidad al que, ó á los que, por medios reprobados, quisieran obtener un Ayuntamiento que no sea la expresión legal de Manresa”*⁹⁹.

---

⁹⁹ *Manresanos*. Manresa, 6 de maig de 1879.

El catòlic *El Semanario de Manresa* patrocina, com era d'esperar, aquesta candidatura. Ho va fer sobretot incitant el difícil i desmobilitzat electorat catòlic a participar i a votar naturalment de forma correcta, la que ells pretenien. En l'edició del 27 d'abril, feia constar que el retraïment electoral era un "*crimen de lesa patria*"¹⁰⁰. Així mateix, recomanava que tot ciutadà que gaudís del dret electoral havia d'anar a votar; que calia votar a persones caracteritzades per la seva "*religiosidad, virtud, conocimientos y posición social; preferir en igualdad de circunstancias á los que sean hijos de Manresa, pues siempre hay más garantías de amor á la patria, en un hijo de la ciudad que en un advenedizo*"¹⁰¹.

Els demòcrates manresans, envalentonats amb el triomf aconseguit en les eleccions generals, recordem-ho en benefici d'Eduard Reig, van decidir aquesta vagada enfrontar les seves forces a les de la candidatura administrativa. Per això, van presentar una candidatura unificada, si bé orquestrada pels seguidors d'Emilio Castelar, en la qual hi havia cinc constitucionals, quatre demòcrates i un republicà federal¹⁰². Al seu parer, els homes que apadrinaven la candidatura contrària eren homes apassionats per un règim despòtic "*que debemos anatemizar con nuestra propaganda y rechazar con nuestros votos*"¹⁰³. I que allora es caracteritzaven per la seva intolerància religiosa, política i social. Igualment, hom criticava la necessitat d'haver nascut a Manresa com a requisit *sine qua non* per a la condició de regidor.

En el fons, allò que es posava de relleu eren dues mentalitats i dos estils polítics i ideològics contraposats. Als sectors liberals els convenia simplificar l'enfrontament entre la reacció i el progrés. No en va, com si talment es tractés d'un ajustament de comptes, recordaven a l'opinió pública la manca de manresanisme que, segons ells, havia caracteritzat l'actitud dels membres de la candidatura administrativa en el processament dels detinguts pel conflicte dels consums esdevingut l'any anterior. D'altra banda, feien un repàs als mèrits aconseguits per la seva gestió dels assumptes locals durant el sexennat democràtic¹⁰⁴. Des d'aquesta

¹⁰⁰ *El Semanario de Manresa*, 27-IV-1879.

¹⁰¹ *Ibidem*.

¹⁰² La candidatura de la coalició electoral liberal en les eleccions municipals de 1879 la componien els noms següents: Lluís Argemí i Serarols, advocat, liberal; Ignasi Sostres i Pons, comerciant, liberal; Francesc Llatjós i Perramon, comerciant, demòcrata; Josep Bobé i Cantarell, industrial, demòcrata; Ignasi Coma i Vallès, propietari, liberal; Francesc Masana i Saldoni, comerciant, liberal; Isidre Oliva i Orriols, fuster, republicà federal; Josep Ristol i Coll, comerciant, demòcrata; Joan Oms i Solé, pagès propietari, liberal; i, Josep Suñé i Rovira, propietari, demòcrata.

¹⁰³ "Gacetilla" al *El Cardoner*, 11-V-1879.

¹⁰⁴ *Suplemento al El Cardoner. Manresanos, meditado!*, Manresa, Imp. de Miralda y Font, 1879.

perspectiva, els demòcrates i liberals de la ciutat tractaven els conservadors i carlins de *pastissers* polítics. Com a temes estel·lars utilitzaven la guerra carlina i l'avalot dels consums, atiadades, naturalment, pels homes que integraven la candidatura anònima. Perquè, certament, aquesta no responia a cap partit polític, perquè la seva bandera era un fals i incolor administrativisme.

S'ha de comprendre l'enfurismament dels demòcrates i liberals en general davant la nova composició del consistori, quan de les 11 vacants, deu estarien ocupades per cinc conservadors i cinc carlins. Tot un rècord atesa la proximitat de la darrera carlinada. La minoria va correspondre a l'advocat liberal Lluís Argemí i Serarols que va sortir elegit pel districte primer. Enrabiada que continuaria en les següents eleccions, les convocades per a celebrar-se entre l'1 i el 4 de maig de 1881, i que analitzem a continuació. No sense abans avançar que majories i minories van correspondre als conservadors i carlins.

Els sectors liberals no van restar amb les mans plegades. Així, el 28 de maig de 1879 van presentar una reclamació contra la capacitat de Pere Arderiu i Brugués, qui seria nomenat alcalde, per a exercir el càrrec de regidor, *“en razón a que aún no hace un año que tiene su residencia fija en esta ciudad; pues e spúblico y notorio que durante los 6 primeros meses de 1878 residió en Madrid cursando las asignaturas del Doctorado de Derecho, y hasta junio de 1877 residió en Barcelona cursando en la Universidad las asignaturas para licenciarse en Derecho Civil y Canónico; de todo lo que resulta no llevar los cuatro años de residencia fija en esta ciudad que para ser elegible exige el artículo 1 de la Ley de 16 de Diciembre de 1876 reformando la Municipal y Electoral de 20 de Agosto de 1870”*¹⁰⁵. Malgrat això, Pere Arderiu, l'home clau del conservadorisme manresà, no s'havia mai donat de baixa del padró d'habitants, de manera que la seva capacitat quedava intacta, com així ho va dictaminar la comissió provincial en la sessió de l'1 de juny de 1879.

Després de dues ensopegades seguides, els constitucionals manresans de cara a les següents eleccions municipals a celebrar entre l'1 i el 4 de maig de 1881, van assolir una major organització. Aparentment, a diferència d'ocasions passades, van ser capaços de presentar una candidatura unificada, integrada per deu candidats, distribuïts pels cinc districtes electorals que integraven el mapa ciutadà.

---

¹⁰⁵ Francisco Arderiu, Antoni Tuset, Jacinto Cornet i Josep Suñé a l'Ajuntament de Manresa, 28-V-1879 (ADB, Lligall 1107).

Tot i així, van restar alguns fusionistes dissidents que no es van integrar en aquesta candidatura. Eren conscients que la lluita els seria desavantajosa perquè les llistes electorals havien estat elaborades pels seus contrincants, que monopolitzaven amb una majoria esclatant, els seients del ple municipal. El setmanari republicà *La Montaña*, informava en l'edició del 17 de maig que en aquestes llistes, que ja havien estat exposades en els pòrtics de les Cases Consistorials, no hi figurava la contribució de electors, ni tampoc no distingia entre electors i elegibles ¹⁰⁶. En la següent edició denunciava que hi constessin electors difunts, i dies més tard afirmava que el cens electoral contenia “400 o más sujetos que no pagan la más mínima cuota de contribución” ¹⁰⁷.

D'altra banda, els constitucionals van maldar perquè el Govern destituís l'alcalde vigent, l'advocat i cap dels conservadors, Pere Arderiu i Brugués, dies abans de celebrar-se els comicis, aprofitant l'accés dels liberals fusionistes a l'executiu. Aquesta mesura sí que podia contribuir de forma determinant a guanyar les eleccions. No obstant això, la jugada no els va sortir bé perquè l'alcalde substituït es va negar a acceptar aquest honor, i el governador civil no féu altra cosa que tornar a reposar Arderiu. Els republicans federals es compadien d'aquests quan observaven, sorpresos, com la conseqüència immediata de la piltrafa fou el fet que els manresans es quedessin “*con tres palmos de narices y tres metros de Alcalde*” ¹⁰⁸.

Malgrat tot, els liberals fusionistes van apel·lar el sentit comú de tots els liberals, inclosos els republicans. En un manifest electoral adreçat a la ciutadania, comminaven els manresans a acabar amb la inveterada apatia i els exhortaven amb aquestes paraules:

“Hora es ya, de separar de las candentes luchas políticas á la religión que está por encima de todo interés material y que por todos es respetada y venerada: hora es ya de demostrar que la buena administración y el celo por los intereses comunales es patrimonio de todas las personas honradas, y que jamás pueden llevar al Municipio fecundas y saludables ideas, pacíficos y desinteresados proyectos, los que en días aciagos, encendiendo la tea de la desolación, impulsaron a tantos incautos ciudadanos, á sostener la guerra civil desde las montañas, quedándose ellos tranquilos en sus casas; hora es ya por fin de evitar, que ocupen los escaños del Municipio, quienes con sus intemperancias han promovido tantos conflictos, y no acertaron en Julio de 1878, á evitar el derramamiento de sangre de

¹⁰⁶ *La Montaña*, 17-IV-1881.

¹⁰⁷ *La Montaña*, 24-IV-1881, i *La Montaña*, 1-V-1881.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

*inocentes en nuestra ciudad, ni se esforzaron en hacer volver á sus hogares á tantos desgraciados que debieron el retorno á esta población, á los generosos y desinteresados esfuerzos de los elementos liberales”*¹⁰⁹.

És ben clar que amb aquest missatge, els constitucionals van pretendre captar el vot dels republicans, tot sensibilitzant-los de les conseqüències de l'avalot dels consums de 1878, però també s'esforçaven per atraure's els electors catòlics, quan observaven la necessitat de separar la religió de les lluites polítiques¹¹⁰. No obstant això, si fem cas a la crònica del corresponsal manresà del diari barceloní *La Publicidad*, a la Junta Municipal del Cens es van presentar dos paquets de candidatures: “*diez fueron las solicitudes que se presentaron pidiendo la proclamación de candidatos para los centralistas, federales, conservadores y fusionistas disidentes, (...) y quince las que presentaron los posibilistas, progresistas y Centro de Agricultores*”. Sense saber-ne el perquè, el corresponsal es preguntava com havia estat possible que la Junta Municipal del Cens no hagué proclamat 6 dels candidats presentats pels pagesos¹¹¹. En realitat, responsabilitzava els conservadors d'incomplir sistemàticament la llei, i d'haver permès la proclamació d'interventors sense haver-se efectuat prèviament el sorteig corresponent tal com estipulava la normativa electoral a l'ús.

Per això, des de la perspectiva dels republicans possibilistes, davant la “*monstruosa coalición conservador-fusionista-federal-centralista*”, no els quedava cap altra solució que optar pel retraïment, com feren en realitat. Comptat i debatut, els liberals fusionistes es van aprofitar de les divisions existents en el terreny republicà que enfrontaven els possibilistes i els progressistes, als federals i centralistes. Van intentar de capitalitzar la conjuntura que els podia ser propícia. Tot va ser en va, perquè davant la imminent victòria de la candidatura conservadora, els constitucionals van decidir abandonar la lluita i esperar temps millors, com s'esdevindria amb les eleccions municipals de l'any 1885. El mateix corresponsal de *La Publicidad*, se sorprenia de com Pere Arderiu i els conservadors havien estat

¹⁰⁹ *Liberales de Manresa*. Manresa, 1 de Mayo de 1881, Manresa, Imp. de *La Montaña*, 1881.

¹¹⁰ La candidatura que els constitucionals van presentar la composaven: Josep Fàbregas i Solà, advocat, i Timoteu Bovets, comerciant, pel districte I; Ignasi Sostres i Pons, comerciant, i Pere Cornet i Sitges, fabricant, pel districte II; Isidre Borràs i Pons, fabricant, i Avel·lí Vallès i Coma, fabricant, pel districte III; Josep Fàbregas i Solà, advocat, i Francesc de P. Forn i Vallès, comerciant, pel districte IV, Secció I; i Josep Arola i Tatger, mestre d'obres i Pere Serra, ferrer, pel districte IV, Secció II.

¹¹¹ "El cacique Arderiu y las elecciones" a *La Publicidad*, 6-V-1881.

capaços de convèncer al governador civil de la província que donarien suport a una candidatura ministerial “y la candidatura en cuestión resultó ser de neazos de tomo y lomo. A més a més, afegia amb un to compungit que “en vano hicieron esfuerzos los constitucionales de Manresa para impedir el triunfo de los carlistas disfrazados bajo la capa de constitucionales”¹¹². Una situació ben anòmala, però segurament força característica de la vida política oficial de la Restauració.

En les eleccions municipals convocades per al mes de maig de 1883, entre el 3 i el 6, els liberals, dintre l'espectre del qual caldria incloure tant possibilistes com constitucionals, van concloure que calia una vegada més retirar-se, perquè la candidatura patrocinada pels conservadors, carlins i catòlics en general, estava rebent, en una situació molt paradoxal, ja que era Sagasta el president del Govern, era la que rebia tot el suport oficial. El motiu era, com no podia ser, les irregularitats comeses tant abans com després dels comicis. Així ho feien saber a l'opinió pública manresana en una proclama electoral publicada el 4 de maig de 1883, just el primer dia de la competició electoral¹¹³.

El comitè de la coalició electoral aconsellava a darrera hora que els electors no participessin en uns comicis que ja es preveïen adulterats. S'adduïa que les llistes electorals estaven falsificades, perquè hi mancaven la majoria de ciutadans liberals amb dret de vot, la qual cosa s'atribuïa a la desídia i negligència de l'ajuntament, per tal com no havia distribuït les corresponents cèdules electorals als seus respectius domicilis. En canvi, aquestes cèdules que pertanyien a veritables electors les estaven emprant mercenaris que treballaven en benefici dels interessos polítics de la corporació municipal. A més a més, afegien que en els col·legis electorals s'estva suplantant la força legal, la dels veritables electors, per la presència de la força bruta, en referir-se a la guàrdia civil.

Òbviament, aquest havia estat el desenllaç d'una campanya electoral que ja es preveïa molt renyida, però amb les possibilitats de triomf decantades vers els segments polítics que des de 1877 estaven governant la màxima institució local. D'entrada, el setmanari federal *La Montaña* resseguia de prop les gestions que duïa a terme l'alcalde Pere Arderiu quan afirmava que aquest “está (va) *contrayendo*

¹¹² *La Publicidad*, 12-V-1881.

¹¹³ *Electores liberales*. Manresa, 4 de Mayo de 1883, Manresa, Imprenta Calle Nueva 19, 1883.

méritos para que le metan en candidatura”¹¹⁴. Aquesta vegada, a diferència d'ocasions anteriors, els republicans federals estaven esperançats i alhora convençuts que una àmplia entesa liberal-republicana acabaria amb el que denominaven el domini jesuític de la política manresana. Per aquest motiu, els federals confiaven en la mobilització del vot dels ciutadans que encara conservaven els seus deures cívics. Assenyalaven que l'ajuntament era carlí en gairebé la seva totalitat i que “*no se halla convertida esta ciudad en un seminario, por que hay todavía algunos ciudadanos, si bien en escaso número, por desgracia, que tienen el valor cívico suficiente de sostener en público sus convicciones políticas*”¹¹⁵.

En efecte, els diferents nuclis republicans, federals, possibilistes i progressistes, havien estat capaços d'unir les seves forces i d'aliar-se al mateix temps amb els liberals de l'esquerra dinàstica. Aquesta candidatura la composaven representants del partit liberal, del republicanisme històric, de la *Izquierda Dinástica* i dels republicanismes federal i progressista¹¹⁶. Al mateix temps, tres candidats havien adquirit experiència política durant el Sexenni: Joan Masana, Francesc Basomba i Pere Canals. Al parer del setmanari federal *La Montaña*, aquesta estava integrada per “*personas sensatas y dignas, que desde luego nos aventuramos a asegurar ha de merecer la aprobación de los electores todos, como no sean los afiliados a las filas del oscurantismo (...)*”¹¹⁷. De fet, aquestes idèntiques qualitats també les pregonaven els defensors de la candidatura administrativa catòlica que per tercera vegada consecutiva es presentava a la palestra electoral i que tornaria a véncer perquè lluitaria en solitari. El 28 d'abril de 1883, aquesta candidatura va presentar un manifest en què directament apel·lava el sentit comú i la rectitud dels catòlics¹¹⁸.

En el manifest electoral adreçat als catòlics manresans, es recordava que des de 1879 s'havien sanejat les finances municipals i que l'estat general de la ciutat havia canviat molt en quatre anys. Per això, presentaven en la seva candidatura

---

¹¹⁴ *La Montaña*, 1-II-1883.

¹¹⁵ *La Montaña*, 11-III-1883.

¹¹⁶ Joan Massana i Rodoreda, comerciant, i Maurici Lladó i Tañà, industrial, pel districte I; Miquel Garriga i Selga, comerciant, i Joan Verdaguer i Solé, comerciant, pel districte II; Domènec Horta i Sardà, comerciant, i Josep Ristol i Coll, comerciant, pel districte III; Pere Cornet i Sitges, comerciant, i Francesc Basomba i Vilaseca, propietari, pel districte IV; i, Francesc Torras i Playà, pagès propietari, i Pere Canals i Armengol, fabricant, pel districte V.

¹¹⁷ *La Montaña*, 29-IV-1883.

¹¹⁸ *Católicos manresanos*. Manifest insert a *El Semanario de Manresa*, nº 325, 28-IV-1883.

homes “*de rectos propósitos que desean el bienestar y el lustre de esta población (...), tot prescindint de pasadas rencillas y de la pasión, siempre mala consejera, y á deponer resentimientos y desvíos*”¹¹⁹. Es tractava d'una candidatura íntegrament composta per candidats carlins i catòlics, i simultàniament, més de la meitat s'havien significat políticament com a tals durant el Sexenni democràtic¹²⁰. Com per exemple, Josep Pons i Ibáñez, que pertanyia a una família carlina, ja que era fill del president de la Junta Catolicomonàrquica constituïda l'any 1871, Francesc Pons i Pujadas. El comerciant ferreter Jaume Armengou i Orriols havia lluitat amb els carlins i alhora era vocal d'aquesta junta. També, el farmacèutic Francesc Miralles que havia estat membre de la candidatura catolicomonàrquica en les eleccions municipals de 1871. Finalment, Jaume Borràs i Matarrodona havia estat elegit vocal de la junta revolucionària definitiva votada l'octubre de 1868.

Gràcies al suport administratiu desplegat pel Govern, els catòlics van ser capaços de guanyar les eleccions prèvies per a l'elecció de les meses electorals dels cinc col.legis de la ciutat¹²¹. A partir d'aquí, la victòria, com era lògic d'esperar, seria un fet irreversible. Així s'esdevingué. En les pàgines del mentor d'aquesta candidatura, *El Semanario de Manresa*, hom atribuïa el triomf, més que als mèrits de la corporació municipal, a les virtuts dels ciutadans manresans. En paraules textuais, “*Manresa ha demostrado una vez más la entereza de los grandes pueblos que, poseídos de cuanto valen y de lo mucho que merecen, saben rechazar imposiciones ilegítimas, y lanzarse por la senda de la verdad, sin temores ni vacilaciones, dejándose guiar tan sólo por las luces siempre segurísimas de la prudencia y de la sana razón*”¹²². Tanmateix, allò que el diari silenciava era que la candidatura liberal republicana havia abandonat el camp de batalla. Aquesta, al seu parer, era la candidatura il·legítima. En canvi, la patrocinada pel Govern, a qui, sí que se'n permetia la intercessió per al bé de la ciutat, era naturalment la legítima.

---

¹¹⁹ *Ibíd.*

¹²⁰ La candidatura administrativa catòlica estava composta com segueix: Pel districte I, Francesc Miralles i Verdager, farmacèutic i propietari, i Lluís Herp i Vilaresau, propietari. Pel districte II, Agustí Vidal i Bonany, propietari, i Jaume Borràs i Matarrodona, pagès propietari. Pel districte III, Josep Pons i Ibáñez, propietari, i Josep Mariol i Casasayas, industrial. Pel districte IV, Josep Barjau i Bellafont, advocat i propietari, i Jaume Armengou i Orriols, comerciant i propietari. I, pel districte V, Simó Fàbregas i Prat, propietari, i Maurici Casasayas i Serra, pagès propietari.

¹²¹ La candidatura administrativa va obtenir 165 vots en el primer col.legi, 139, en el segon, 165, en el tercer, 216 en el quart, i 86 al cinquè. Per contra, la candidatura liberal, va acumular 14 vots al primer col.legi, 26 al segon, 14 al tercer, 29 al quart, i 18, al cinquè (*El Semanario de Manresa*, 5-V-1883, nº 326).

En realitat, els sectors liberals confiaven que l'entrada de Sagasta al govern de l'Estat comportaria d'una forma immediata la reforma de la legislació electoral. Però el panorama fou tot un altre. Les noves eleccions municipals se celebrarien encara sota la vigència del sufragi restringit, cosa que significava que la majoria de ciutadans no podrien votar. Amb tot, continuaven esperançats. Com hem dit anteriorment, l'esperança es va esvaïr al final del primer dia de les votacions. Fou aleshores quan van decidir abandonar la competició i deixar el terreny lliure per a l'avenç de la candidatura catòlica. Els motius els va exposar el setmanari federal *La Montaña* quan en l'edició del dia 6 de maig de 1883 feia una llista exhaustiva de les irregularitats comeses que convertien aquests comicis en els més escandalosos que mai s'havien celebrat ¹²³. La rècula d'il·legalitats era força llarga: la negativa de la cèdula electoral als ciutadans d'idees liberals; electors duplicats que exercien el dret de sufragi en nom d'electors vertaders als quals se'ls hi negava; composició irregular de les meses electorals; els empleats municipals van anar en massa a votar, etc ¹²⁴. Malgrat totes les irregularitats, la Comissió Provincial va reunir tots els arguments possibles per a justificar que els resultats eren vàlids.

La lliçó la van aprendre ràpidament. En les següents eleccions municipals, les de 1885, el canvi no es féu esperar. Abans, però, el Govern Civil va practicar la suspensió de la corporació catòlica el 24 de febrer de 1884 i va designar un ajuntament interí integrat en una part important per republicans possibilistes i liberals, tots ells amb experiència política acumulada durant el Sexenni, i després membres integrants del proper consistori sorgit arran de les eleccions de 1885. Al mateix temps, també foren nomenats com a regidors aquelles persones que, malgrat una filiació política determinada, s'havien especialitzat a exercir la seva tasca de govern en situacions d'interinitat o d'excepció. Per exemple, el liberal Lluís Argemí que va ser l'únic que va figurar en la candidatura guanyadora de les eleccions municipals de 1877, formada en la seva pràctica totalitat per membres d'ideologia conservadora i fins i tot carlina. Aquest també és el cas dels hisendats Manuel Oms i de Prat i Ramon d'Argullol, ambdós presents en el consistori nomenat

---

¹²² *El Semanario de Manresa*, 13-V-1883, nº 327.

¹²³ "Elecciones" a *La Montaña*, 6-V-1883.

¹²⁴ Segons consta en la documentació dipositada en l'Arxiu de la Diputació de Barcelona, Lligall 1139, els electors republicans Josep Ristol i Francesc Llatjós van presentar una reclamació a la Junta General d'Escrutini que va ser desestimada. Per la qual cosa opten per tornar a reclamar davant de la Comissió Provincial i declarar nuls aquests comicis.

pel Govern a principi de 1874. No eren, per tant, homes de partit, ni s'havien significat per les seves velleïtats a favor dels carlins. En una situació semblant estarien Bartomeu Bartomeu o bé Josep Carbonell ¹²⁵.

Aquests regidors nomenats pel Govern Civil es van adreçar a l'opinió pública de la ciutat per tal de presentar-se i adquirir la legitimitat de la ciutadania. Ho van fer en paraules pròpies així:

"Contando con ello y conocido por todos vosotros el proceder de los individuos que lo componen, poco menos que inútil es decirnos que en su administración veréis la desempeñada en distintas épocas por varios de ellos, si bien que con las variantes debidas á la diversidad de circunstancias, y que ahora cual entonces, dispuestos á que se cumpla la Ley en todas sus partes, sin distinción de clases ni de personas; si bien hallaréis en nosotros la protección en todo lo que sea justo y legal y pueda contribuir al engrandecimiento y riqueza de nuestra ciudad hallaréis nos igualmente dispuestos a retirarla á todo cuanto oponiéndose a ello lo merezc" ¹²⁶.

Evidentment, el gest de la destitució no va agradar gens ni mica a la plana major del conservadorisme de la ciutat. Els conservadors amb proclivitat carlina van lluitar fins al final per tal d'impedir-ho. Però no va servir de res. El setmanari federal *La Montaña* ironitzava al respecte quan asseverava que *"elementos de valía se han puesto en juego, ha funcionado el telégrafo y por un momento se creyeron (els conservadors) habían derrotado al buen sentido, al partido liberal; pero los desaciertos fueron tantos, la opinión estaba formada, y las humillaciones de nada sirvieron, como para nada las ofertas se estimaron (...)"* ¹²⁷. Els mateixos carlins van decidir abandonar la lluita i també als seus aliats, els conservadors. Aquest retraïment es va plasmar en la clausura del seu òrgan de premsa *El Semanario de Manresa* just després de la suspensió governativa del consistori. En realitat, els republicans federals confiaven, aquesta vegada sí, en un canvi de govern i estaven convençuts que als liberals manresans els havia arribat el seu moment. Com així va ocórrer amb les eleccions municipals de maig de 1885.

¹²⁵ Veure constitució d'ajuntaments en l'apèndix núm. 15. Les filiacions polítiques dels regidors nomenats pel Govern Civil el 24 de febrer de 1884 són les que segueixen: Manuel Oms i de Prat, conservador; Lluís Argemí, liberal; Josep Carbonell, conservador; Ramon d'Argullol, conservador; Ramon Soler i Trias, conservador; Josep Casajuana, conservador; Bartolomé Bartomeu, conservador; Pere Cornet i Cantarell, liberal; Ignasi Oms i Cornet, liberal; Francesc Llatjós, republicà possibilista; Manuel Miquel, republicà possibilista; Joan Castellà, republicà possibilista; Joan Clotet, liberal; Jaume Padró, liberal; Miquel Genescà, liberal; Miquel Garriga, liberal; i, Francesc Torras, republicà possibilista.

¹²⁶ *Manresanos*, Manresa, 1 de Marzo de 1884 (A.H.C.M., Lligall pamflets, s/n).

¹²⁷ *La Montaña*, 2-III-1884.

En aquesta ocasió, l'escenari es va invertir. Ara tocava confiar el govern local als liberals i republicans possibilistes, i no solament per al de la capital del districte, Manresa, sinó també als pobles on “*han triunfado en grande escala los candidatos para Ayuntamientos presentados por las oposiciones democráticas, que no han tenido punto de reposo para derrotar a los adictos al gobierno conservador*”¹²⁸. Com ressenyem en l'apèndix de constitució d'ajuntaments (núm. 15), dels 12 candidats elegits en el consistori manresà, les majories se les van endur els liberals (3), republicans possibilistes (4), republicans federals (1), republicans progressistes (2), i *Izquierda Dinástica* (1); mentre que l'únic lloc reservat a la minoria, el va monopolitzar un romerista, el conegut vinater Valentí Clapers.

L'escenari polític local sorgit de les eleccions municipals de 1885 va estar hegemonitzat, a diferència de l'anterior mandat consistorial, pels liberals fusionistes. La raó que explica aquest capgirament foren les greus dissidències internes que van dividir com mai les files republicanes, unes desavinences, que ja s'havien iniciat en les eleccions municipals de 1883. Com més endavant analitzarem, especialment les divisions van sacsejar el partit federal fins al punt que aquest va experimentar una escissió, representada pel setmanari *La Tribuna* el juliol de 1887, i la desautorització dels redactors del diari federal *La Montaña*, en publicació continuada des de 1880. En les eleccions municipals de maig de 1887, a l'hora de confeccionar la candidatura de la coalició liberal es va excloure el partit republicà progressista en contra dels acords que havien contret a nivell estatal Francesc Pi i Margall i Manuel Zorrilla. Aquest fet va disgustar la redacció de *La Montaña* i en va precipitar l'escissió quan el comitè federal va crear un nou òrgan d'expressió (*La Tribuna*). El nou comitè federal local fins es va atrevir a expulsar del cens federal als articulistes del diari *La Montaña*. Tanmateix, també els enfrontaments, com ja resultava habitual, procedien del republicanisme històric, a qui es retreia el seu egoisme pel fet d'haver pactat amb els conservadors. Fruit d'aquesta avinentesa, el lloc de la minoria havia anat a parar a un romerista, l'esmentat Valentí Clapers.

Des de les pàgines de *La Montaña*, no es va veure amb bons ulls aquesta estratègia. Al contrari, les minories, que mai no s'havien d'ignorar, segons el seu parer, havien de correspondre, atesa al coalició vigent entre liberals i republicans,

---

¹²⁸ *La Montaña*, 10-V-1885.

als conservadors o bé els carlins ¹²⁹. Aquesta política d'aliances era justament una de les essències del règim canovista, la negociació política entre diferents partits per tal de donar-se oportunitat de governar. No obstant això, aquests pactes comportaven els seus riscos i al mateix temps tenien un preu a pagar. En aquest cas, la negociació directa amb els conservadors per tal que el bloc liberal pogués accedir al poder local va representar un favor tan gran que es va convertir en hipoteca. D'això es lamentaven els federals, més partidaris d'haver atorgat de manera natural un lloc a les minories, per tal d'integrar-les, però sense la necessitat d'haver-los de correspondre amb cap favor.

Al marge d'aquests tripijocs, els federals de *La Montaña* estaven convençuts que “*déjese á Manresa libre de la presión oficial, déjesela entregada á sí propia, haya igualdad ante la ley entre teocráticos y liberales, salga el jesuitismo de la ciudadela de los privilegios ilegales que le otorgan de hecho los gobiernos y venga al campo del derecho común, y no será Manresa más teocrática que cualquier otra ciudad de Cataluña. Con decir que los liberales tienen mayoría en su Corporación municipal, se dice ya mucho*” ¹³⁰. Més enllà d'aquest escenari bucòlic que aquest diari pretenia transmetre, el cert és que la mateixa tranquil·litat que va presidir els comicis municipals de maig de 1887 era expressió de l'artificiositat amb què es duïen a terme les conteses electorals durant aquest període històric, una artificiositat que compartien tots els sectors polítics interessats a governar, federals inclosos.

Igual que en les anteriors eleccions locals, en les de 1887 els carlins van optar pel retraïment. Els conservadors van deixar el terreny lliure d'obstacles al triomf de la coalició liberal republicana, que, recordem-ho, havia exclòs els representants del republicanisme progressista. Aquesta situació beneficiava de ple a aquells sectors que tan havien somiat ocupar els seients municipals i que des del Sexenni n'havien estat marginats. Ara, des de 1885 no podien dir el mateix. La dinàmica pactista de la Restauració havia afavorit el seu retorn a l'esfera del govern local. Per aquest motiu, als federals de *La Montaña* no els costava de repetir, com si d'un discurs típicament conservador es tractés, que les eleccions municipals no tenien un caràcter polític, sinó merament administratiu. La idea de l'apoliticisme estava molt estesa i estava molt arrelada en tots els corrents ideològics sorgits del

¹²⁹ *La Montaña*, 3-VII-1887.

¹³⁰ "Manresa como ciudad teocrática" a *La Montaña*, 3-VII-1887.

liberalisme polític. També, com podem observar, aquesta concepció imperava entre els federals quan assenyalaven que el "*Municipio no debe ser la representación de un partido o agrupación política*"¹³¹. Especialment quan, com era el cas, s'havia suprimit conscientment la possibilitat de la competició. El resultat patent fou l'elecció de 10 regidors, 6 liberals fusionistes, 2 federals, un republicà possibilista i un republicà centralista¹³². El triomf va correspondre doncs als liberals malgrat les seves divisions internes.

Les darreres eleccions municipals celebrades amb el sufragi restringit van tenir lloc l'1 de desembre de 1889. En total, com que sempre es renovava la meitat del consistori, eren 11 els seients a cobrir. Van ser elegits 6 liberals fusionistes, tres republicans possibilistes, un republicà federal i un independent, l'advocat Francesc Claret i Reguant, que s'integrava en una candidatura conjunta de signe liberal i republicà, amb la intenció que aquest detentés l'alcaldia davant d'una presumpta manca de candidat governamental¹³³. Des de les planes del diari federal *La Montaña* i en nom de la moralitat administrativa es va comminar als electors a acudir a les urnes i regenerar el consistori. I diem regenerar perquè els federals, tot i tenir representació en aquesta corporació de signe liberal i republicà, havia estat combatent la pèssima administració que s'estava desenvolupant des de la casa comunal. En aquest sentit, advertia que "*unas horas de apatía y los intereses de la ciudad caerán en manos de los que se confabulan para su deshonra y se enriquecen con su ruina*"¹³⁴. Tot el contrari del que deien els possibilistes des del seu òrgan periodístic *El Eco Posibilista*.

¹³¹ *La Montaña*, 1-V-1887. El mateix discurs el trobarem en l'article "Lo que más interesa" a *La Montaña*, 13-X-1889.

¹³² En aquestes eleccions foren elegits: Jaume Desveus i Riera, comerciant i liberal, i Joaquim Solà i Solernou, procurador i liberal, pel districte I; Alexandre Pallàs i Pejoan, farmacèutic i liberal, i Antoni Puigferrer i Perera, procurador i liberal, pel districte II; Domènec Horta i Sardà, blanquer i federal, i Simó Rafart i Calsina, comerciant i federal, pel districte III; Joan Castellà i Miralles, propietari i republicà possibilista, i Miquel Oms i Viñas, comerciant i republicà centralista, pel districte IV; i, finalment, Jacint Cornet i Aparicio, tintorer i liberal, i Bernardino Alcañiz i Mellizo, ebenista i liberal, pel districte V.

¹³³ Foren elegits: Francesc Pons i Genescà, farmacèutic, liberal, Fruitós Sanmartí i Xipell, propietari, liberal, i Maurici Torra i Roca, comerciant, liberal, pel districte I; Josep Calveras i Piqué, mestre d'obres, possibilista, i Vicenç Pascual i Ortiz, comerciant, federal, pel districte II; Lluís Santasusana i Codinach, tintorer, liberal, i Francesc Masana i Rodoreda, comerciant i fabricant, liberal, pel districte III; Pere Cornet i Cantarell, fabricant, liberal, i Francesc Claret i Reguant, advocat i independent, pel districte IV; i, Marià Casas i Carreras, pastisser i possibilista, i Maurici Garriga i Cornet, perruquer i possibilista. Cf. Igualment l'apèndix núm. 15.

¹³⁴ *La Montaña*, 1-XII-1889.

Òbviament, aquest canvi d'estratègia realitzat pels federals obeïa a la voluntat de desmarcar-se de la manipulació a la qual havien estat sotmesos per part dels possibilistes. Per això, de l'entusiasme van passar a un escepticisme visceral quan es van adonar que el seu concurs havia servit per a fer el joc als interessos del sistema polític canovista que tant repudiaven. Les seves crítiques van anar encaminades a desprestigiar el possibilisme local al qual atribuïen l'enorme responsabilitat d'haver dinamitat l'avenç de la representació veraç i genuïna dels interessos de la ciutat. En la diana d'aquestes acusacions, hi figurava el cap dels possibilistes manresans, el comerciant graner Francesc Llatjós, qualificat pels federals com a "*verdadero monumento electoral*", però també el propietari Joan Castellà i Miralles ¹³⁵.

En l'edició del 8 de desembre de 1889, els federals feien una relació de les irregularitats comeses en aquests comicis, caracteritzats per un retraïment força generalitzat, si bé alhora per una burla al vot vertader quan aquest es va emetre en alguns col.legis de la ciutat. En aquest llistat no hi havia novetats importants en l'art de la manipulació electoral: cens adulterat, presentació de signatures il·legítimes en l'escrutini general per a la designació d'interventors, inflat de vots en la majoria dels col.legis electorals, quan van romandre pràcticament deserts excepte el del districte tercer; l'intercanvi de l'acta electoral d'un col·legi l'endemà dels comicis per tal com aquest no havia estat signada, etc... ¹³⁶. Segons l'anàlisi electoral que el diari federal *La Montaña* feia d'aquestes eleccions, els possibilistes, als quals atorgava la principal autoria de la manipulació dels resultats, s'havien políticament suïcidat i que havien arrossegat amb ells als constitucionalistes ¹³⁷. Del mateix parer era un destacat membre del comitè federal local, el comerciant Joan Ristol i Coll quan afirmava que "*nada queda de aquel pacto firmado entre los partidos liberales. Las ambiciones, odios personales y egoismos particulares lo han destrujado; las intrigas, inconsecuencias y mala fe lo han hecho pedazos*" ¹³⁸.

El posicionament dels federals envers l'actitud dels possibilistes era compartit per segments més amplis de la societat manresana, conscients del fet que havien perdut una ocasió daurada. En un manifest publicat després d'aquestes eleccions

¹³⁵ "Ganadlas" a *La Montaña*, 24-XI-1889.

¹³⁶ "Ganaremos" a *La Montaña*, 8-XII-1889.

¹³⁷ *Ibíd.*

¹³⁸ Joan Ristol i Coll, "No todo son rumores". Fullet publicat per la impremta *El Progreso* l'any 1887.

municipals s'explicava a l'opinió pública les raons del desastre a què havia arribat l'administració municipal. Com esmentàvem línies més amunt, eren els possibilistes, que detenien la majoria consistorial els grans culpables d'aquesta caòtica situació. Així, homes com Llatjós i Castellà *“con sus trazas y mañas valiéndose de todos los medios, alegando á unos y engañando á otros han venido desde mucho tiempo á esta parte descirtuando á los demás concejales, obligando á muchos á retirarse y á otros dividirse, y así de este modo ellos eran los dueños del campo, teniendo á su disposición un Secretario que igual les ha servido para falsificar actas que para encubrir todas sus fechorías á cambio de cederle en todas sus pretensiones”*¹³⁹.

Aquesta irresponsabilitat també la feien extensiva a l'alcalde vigent, el procurador dels tribunals Joaquim Solà i Solernou, perquè afirmaven que servia als possibilistes com a comparsa. El desprestigi d'aquest alcalde era tan gran que els possibilistes van pensar a substituir-lo per un notable de prestigi local com era l'advocat Francesc Claret i Reguant, l'altre membre que es va avenir a integrar la candidatura liberal possibilista, juntament amb el fabricant Pere Cornet i Sitges, de reconeguda reputació. Tanmateix, com s'explica en aquest fullet, no es va aconseguir el nomenament de R.O. per a Claret i aleshores es va ressuscitar l'alcalde Joaquim Solà, de qui els possibilistes havien dit que no tenia formalitat, direcció ni administració. A l'hora de la veritat, Claret no es va deixar enganyar i vista l'estratègia va decidir presentar la dimissió, conducta que també va seguir Pere Cornet. La crisi consistorial estava servida. Com tindrem ocasió de comentar al capítol següent, Joaquim Solà va creure convenient explicar quina havia estat la seva actuació al capdavant de la corporació municipal, després de la seva suspensió governativa el juliol de 1890, quan es canviava la presidència del Govern i passava a mans conservadores.

4.3.3. La representació al govern de la província.

El Reial Decret del 10 de febrer de 1877 va dividir la província de Barcelona en 16 districtes judicials i 30 districtes electorals. Manresa constituïa un partit judicial

¹³⁹ "Manresanos" s/d. Lligall Pamflets s/c. (A.H.C.M.).

però es dividia en dos districtes electorals, Manresa i Sallent ¹⁴⁰. El partit judicial de Manresa va compartir districte electoral pel que fa als comicis provincials, primer amb Terrassa, entre 1883 i 1895, i després amb Berga, entre 1896 i 1930. La Llei Provincial del 2 d'octubre de 1877 va perseguir l'objectiu de despolititzar les diputacions provincials per a convertir-les en ens merament administratius. A més a més, el poder decisor es va desplaçar d'aquestes corporacions al governador civil, qui controlaria aquelles, esdevindria àrbitre dels conflictes municipals i potenciarà molt el seu poder seguint la tradició inveterada de la centralització administrativa liberal. Al mateix temps, arran de la recuperació del sufragi restringit el desembre de 1878, només podrien votar en les eleccions provincials els ciutadans contribuents més grans de 25 anys, a partir d'unes determinades quotes, i les capacitats intel·lectuals. Més tard, la Llei provincial de 29 d'agost de 1882 va permetre a qualsevol home major d'edat que pagués impostos convertir-se en elector, sense cap més limitació.

Normalment s'ha tendit a qualificar les eleccions provincials com a molt desmobilitzades, en les quals l'electorat participava ben poc i que per aquests motius mancaven en general d'interès per a l'historiador. Tal vegada això sigui real i dels tres tipus de comicis que se celebraven durant la Restauració els provincials revestien menys interès per a la ciutadania. Especialment quan es presentaven candidats que no eren coneguts al districte, cosa que succeiria a partir del 1883 quan el partit judicial de Manresa s'englobaria primer amb el de Terrassa i després amb el de Berga. Malgrat tots aquests inconvenients, hem de remarcar que la figura del diputat provincial, potser més que el diputat a Corts, podia incidir d'una manera més directa en la distribució dels recursos, tant de naturalesa econòmica com política.

No es tractava tant de realitzar les gestions pertinents per a reorientar el sentit d'una disposició normativa, o el contingut d'un tractat de comerç, que seria una de les tasques que desenvolupava el diputat a Corts, com d'influir directament en el repartiment del pressupost provincial. Com explicava el diputat provincial i advocat de filiació conservadora Joaquim Soler i Arola al seu amic Leonci Soler i

---

¹⁴⁰ Borja de Riquer, "La diputació conservadora: 1875-1880" i Pere Gabriel, "Entre liberals i conservadors: 1880-1898" a *Història de la Diputació de Barcelona*, Vol. I, Barcelona, Diputació de Barcelona, 1987.

March l'abril de 1884, quan encara no sabia si seria reelegit en el càrrec, havia fet aprovar la construcció de quatre camins veïnals *que eran mi sueño dorado porque esto es lo positivo, "pues la política ya sabes como la trato, de suegra ruín y desconsiderada como és"*¹⁴¹.

En una paraula, la defensa d'interessos era més clara i al mateix temps l'exercici de la política era més gratificant. Els representants dels diferents districtes actuaven com si fossin els estentards dels grups de pressió d'aquests. Es podia incidir en la modificació d'aquests pressupostos i en la seva destinació per afavorir els interessos dels mateixos diputats o dels districtes que representaven. Recordem si més no les competències que les diputacions tenien en matèria de carreteres i d'infraestructures públiques, per posar un exemple, o en matèria de beneficència i instrucció pública. D'altra banda, des de la comissió provincial es podia influir directament en la validació dels resultats electorals municipals, malgrat la fiscalització del governador civil que tenia un vot de qualitat en ser el cap de l'administració provincial.

Ara bé, quan parlem de la diputació provincial de Barcelona no ens estem referint a una diputació qualsevol de la Catalunya de la Restauració. Estem davant de la província més poblada i la que tenia més districtes electorals. La jerarquia piramidal de poders caciquils pròpia del control provincial en la resta de l'Estat, en la de Barcelona, no funcionava com a tal. Almenys no hem sabut descobrir-la. Hagués estat massa costosa en diners i en temps per a reproduir les lleialtats i compensar les fidelitats de tants cacics locals. Naturalment, el règim afavoria indistintament la predisposició al monopoli de càrrecs i de prebendes, fossin conservadors o liberals els que governessin. També hi havia districtes que tendien a convertir-se en feus electorals amb una certa continuïtat, sobretot aquells que eren controlats per aquells cacics provincials que sempre volien estar presents en les comissions provincials, l'òrgan executiu de la corporació. Tal vegada eren massa els interessos que es dirimien i massa extenses les xarxes clientelars com perquè en una sola malla poguessin ser controlats tots aquells que en una determinada filiació política comptaven a l'hora de prendre decisions.

---

¹⁴¹ Carta de Joaquim Soler i Arola a Leonci Soler i March, del 27 d'abril de 1884. Arxiu Leonci Soler i March, Carpeta Soler i Arola, 70.20 Sol.1.

Després del domini progressista i republicà de la representació provincial del districte de Manresa durant el Sexenni democràtic, la Restauració s'iniciava amb l'elecció de l'advocat Josep Mas i Martínez en les eleccions provincials de març de 1877 en les quals es reelegia totalment la diputació provincial ¹⁴². Aquest diputat va renovar en les següents eleccions, les de setembre de 1878. Amb molt baixa participació, d'un 39,43%, els ciutadans manresans van elegir l'únic candidat que es presentava a la palestra. Una taxa de participació que diferia de l'enregistrada en la resta de municipis del districte, en bona part dels quals aquesta s'enfilava al 80% ¹⁴³. Al districte veí de Sallent, el seient se'l va endur l'hisendat de Santa Maria d'Oló, el conservador Ramon de Rocafort i Casamitjana. En ser proclamat Josep Mas i Martínez diputat a Corts l'agost de 1881 es va produir immediatament una vacant. Per això van ser convocades de nou unes eleccions provincials per als dies 5, 6, 7 i 8 de desembre de 1881, que van ser guanyades en aquesta ocasió per un candidat conservador, l'advocat Josep Soler i Arola, que es presentava molt il·lusionat i que competia amb un altre lletrat, però de tendència liberal, Josep Fàbregas i Solà (vegeu-ne els resultats a l'apèndix corresponent) ¹⁴⁴. Soler i Arola va comptar amb el suport indirecte dels catòlics als quals es va persuadir perquè participessin en unes eleccions que es consideraven eminentment administratives ¹⁴⁵.

Les eleccions de desembre de 1882 es van celebrar amb vigència de la nova normativa electoral que observava que tenien dret “*a ser inscritos todos los individuos mayores de edad domiciliados en esta ciudad, que paguen contribución por insignificante que sea la cuota, o que sepan leer y escribir, o hayan servido en el ejército sin nota desfavorable*” ¹⁴⁶. Tot i la lleugera ampliació del cens electoral que

¹⁴² Durant el Sexenni democràtic, pel districte de Manresa foren elegits o bé designats per l'autoritat governativa els diputats provincials següents: Marià Potó i Galera, progressista, l'octubre de 1868; el republicà Vicenç de Febrer i Vinyas i el monàrquic Antoni Camps i Fabrés en les eleccions provincials de març de 1871; el republicà Vicenç de Febrer i el monàrquic Josep Pons i Enric, nomenats el juny de 1871; el republicà Vicenç de Febrer i Viñas, en les eleccions provincials de setembre de 1872; els progressistes Leandre de Ribot i Josep Pons i Enric, designats el febrer de 1874; i, el conservador Pere Riera i Rovis, nomenat el gener de 1875. Aquest darrer el maig de 1876 renuncia i és substituït pel Marquès de Ciutadilla, també conservador. Arxiu de la Diputació de Barcelona, Llibre de registre dels diputats.

¹⁴³ En aquests moments, el districte de Manresa en les eleccions provincials comprenia, a banda de Manresa, els municipis d'Aguilar de Segarra, Callús, Castellbell, Castellfullit del Boix, Castellgalí, Sant Salvador de Guardiola, Fonollosa, Monistrol de Montserrat, Rajadell, Rocafort, Santa Cecília de Montserrat, Sant Martí de Torroella, Sant Mateu de Bages i Sant Vicenç de Castellet.

¹⁴⁴ Joaquim Soler i Arola va dirigir a la ciutadania del districte una proclama electoral, "Electores del distrito de Manresa, el 4 de desembre de 1881.

¹⁴⁵ "Elecciones" a *El Semanario de Manresa*, nº 251, 27-XI-1881.

¹⁴⁶ *La Prensa*, 8-X-1882.

aquesta regulació legal comportava, el cert és que les llistes electorals van contenir moltes omissions. Hi van concórrer candidats de filiació conservadora, liberal i republicana. Però els quatre llocs que el nou districte Manresa-Terrassa havia d'escollir van correspondre a dos conservadors, ja coneguts en l'esfera provincial, Joaquim Soler i Arola i Ramon de Rocafort, un liberal, Fidel Poal i Jofresa, i un independent, Francesc de Benassat i Folch. La participació va ser sospitosament molt alta, i en nombrosos casos va comportar la totalitat del cens ¹⁴⁷.

Els comicis convocats per al 14 de setembre de 1884 no van aportar cap novetat remarcable. Simplement sortiren elegits tres candidats, dos conservadors i ambdós advocats, Antoni Vehils i Font del Sol i Xavier Tort i Martorell, i un d'independent, que renovava el seu mandat, el farmacèutic Francesc de P. Benassat i Folch. A Manresa ciutat va votar gairebé un 90% del cens. Per districtes, els més participatius van ser el primer (95,63%) i el tercer (95,59%). La participació més baixa va tenir lloc al districte segon, el més populós i obrer de tots, on va votar un no gens menyspreable 78,41%. De fet, sobten aquestes taxes tan elevades de votants, quan el diari federal *La Montaña*, en la seva línia acostumada, denunciava la desídia amb què les autoritats dels governs municipals conservadors tenien les llistes electorals, en les quals només figuraven "*ciertos y determinados electores, falseando así la santidad del sufragio*" ¹⁴⁸. En aquest sentit, es confiava que hi hauria una voluntat clara per part del nou consistori liberal d'autenticar el cens electoral. No cal tornar a recordar que la frustració va estar garantida.

Les darreres eleccions provincials d'aquesta etapa es van celebrar els dies 8 i 9 de setembre de 1888. Per primera vegada, un candidat republicà, concretament possibilista, es presentava a la contesa electoral amb garanties d'èxit. Era el director del diari barceloní *La Publicidad*, Eusebi Corominas i Cornell, a qui l'òrgan periodístic manresà d'aquest partit, atorgava la virtut de defensar la causa de la

---

¹⁴⁷ A partir d'aquestes eleccions, el partit judicial de Manresa englobat en el districte electoral de Manresa-Terrassa comprenia, al marge de la capital, els municipis d'Aguilar de Segarra, Artés, Avinyó, Balsareny, Callús, Castelladral, Castellgalí, Castllfollit de Boix, Castellbell, Castelnou de Bages, Granera, Fonollosa, Estany, Gaià, Navarcles, Monistrol de Montserrat, Mura, Rocafort, Santa Cecília de Montserrat, Sant Feliu Sasserra, Sant Fruitós de Bages, Santa Maria d'Oló, Sant Martí de Torroella, Sant Mateu de Bages, Sant Salvador de Guardiola, Sant Vicenç de Castellet, Sallent, Santpedor, Súria i Talamanca.

¹⁴⁸ *La Montaña*, 15-IV-1884.

producció nacional ¹⁴⁹. Recordem que Corominas ja s'havia presentat en l'elecció parcial de diputats a Corts de 1887, i de la qual, n'havia sortit derrotat.

Com que la corporació provincial s'havia de renovar parcialment en un sentit liberal, van ser proclamats com a diputats tres candidats d'aquesta filiació iberals, l'advocat manresà Josep Fàbregas i Solà, el fabricant egarenc Alfons Sala i Argemí i el també advocat Josep Griera i Dolcet. Però també el candidat del republicanisme històric ¹⁵⁰. Al districte de Manresa, la designació dels interventors pronosticava els resultats finals, perquè havien estat nomenats 224 interventors addictes, i solament 112 que pertanyien a l'oposició. Així mateix, els ministerials havien intervingut la majoria de les meses electorals ¹⁵¹. La veritat és que els candidats de l'oposició, els conservadors, no van desistir i optaren per ocupar almenys un lloc de la minoria. Però l'intent no va ser reeixit. Els nivells de participació als municipis del partit judicial van ser, com ja començava a ser habitual, grollerament elevats. La mateixa tònica es va detectar en la ciutat de Manresa, on tots els districtes, llevat del quart, - on es deuria produir una rebel·lió en massa o bé no es va arribar a cometre la tupinada de rigor- ,van donar unes taxes de participació que ratllaven la totalitat del cens. En la globalitat del districte, la participació va ser d'un 91,84%.

---

¹⁴⁹ *El Eco Posibilista*, 2-IX-1888.

¹⁵⁰ El 12 de setembre la Junta d'Escrutini va fer públics els resultats electorals: Josep Fàbregas i Solà= 15.097 vots; Alfons Sala i Argemí= 12.910; Josep Giera i Dulcet= 12.827; Eusebi Corominas i Cornell= 10.063 vots; Antoni Vehils= 6734; Xavier Tort i Martorell= 4.991; Francesc de P. Benassat= 2764; Josep M. Vallès i Ribot= 2398; Jaume Casanova i Viver= 48.

¹⁵¹ L'alcalde de Manresa al Governador civil de Barcelona, 9 de setembre de 1888. Expedient electoral de les eleccions provincials de 1888 (A.H.C.M.).